

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

За загальною редакцією
д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2017

УДК 336(075)

Ф59

Рецензенти: д-р екон. наук, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Чернігівського національного технологічного університету *В. В. Виговська*; завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Класичного приватного університету, д-р екон. наук, професор *К. С. Салига*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 10 від 05.07.2017 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Авторський колектив: д-р екон. наук, професор І. В. Журавльова – вступ, розділ 7, загальна редакція; канд. екон. наук, доцент О. В. Гаврильченко – розділ 1; канд. екон. наук, доцент О. П. Полтініна – розділ 2; канд. екон. наук, доцент О. Є. Найдено – розділ 3; канд. екон. наук, доцент С. В. Юшко – розділи 4 і 5; канд. екон. наук, доцент Н. В. Сабліна – розділ 6; канд. екон. наук, викладач В. А. Ковальчук – розділи 8 і 9; канд. екон. наук, ст. викладач О. В. Слущька – підрозділ 9.5; канд. екон. наук, доцент Л. Ф. Кондусова – розділ 10; канд. екон. наук, доцент С. В. Добринь – розділ 10.

Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 330 с.

ISBN 978-966-676-696-3

Подано цілісну сукупність необхідних знань, що формуються в результаті вивчення навчальної дисципліни економічного профілю. Розглянуто предмет фінансової науки, сутність і функції фінансів, фінансову систему та фінансову політику держави, податки й податкову систему, бюджети, бюджетну систему, державні цільові фонди, фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий менеджмент, страхування, страховий та фінансовий ринок, міжнародні фінанси. Посібник складено на основі робочої програми навчальної дисципліни "Фінанси" для студентів вищих навчальних закладів денної, заочної та дистанційної форм навчання економічних спеціальностей.

Рекомендовано для студентів вищих економічних навчальних закладів.

УДК 336(075)

© І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко,
О. П. Полтініна та ін., 2017

© Заг. ред. І. В. Журавльової, 2017

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2017

ISBN 978-966-676-696-3

Вступ

Проблеми формування та функціонування фінансової системи, яка акумулює фінансові ресурси, сьогодні особливо актуальні для української післякризової економіки. З огляду на це виникає нагальна потреба у поглибленні теоретичних і формуванні практичних компетентностей щодо розвитку фінансових відносин на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях. Значну роль у структурі ринкових відносин відіграють фінанси як важливий інструмент формування ВВП і реалізації державної фінансової політики. Держава використовує фінансову систему як інструмент реалізації своїх соціально-економічних функцій, адже вона відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві, охоплюючи всі сфери та ланки економіки.

Дисципліна "Фінанси" є базовою навчальною дисципліною професійного циклу для підготовки бакалаврів. Її вивчення ґрунтується на засвоєнні економічних дисциплін та оволодінні загальною теорією фінансів. Об'єктом вивчення є система економічних відносин у процесі розподілу та перерозподілу ВВП держави. Предметом – взаємодія ланок фінансової системи держави в процесі формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

Навчальна дисципліна "Фінанси" вивчається згідно з навчальним планом підготовки фахівців освітнього ступеня "бакалавр" спеціальностей 072 "Фінанси, банківська справа та страхування", 051 "Економіка", 071 "Облік і оподаткування", 073 "Менеджмент", 075 "Маркетинг", 076 "Управління персоналом та економіка праці" для всіх форм навчання.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться сто п'ятдесят годин і п'ять кредитів ЄКТС.

Вивчення дисципліни "Фінанси" особливо актуальне в умовах економічних перетворень в Україні, пов'язаних із упровадженням різних реформ управління економікою, децентралізацією влади, побудованих на основі передових методів та європейського досвіду господарювання. Для успішного здійснення господарської діяльності та зниження наслідків кризових явищ в економіці України, а також з метою підвищення рівня фінансової грамотності, необхідно глибоко розуміти природу фінансових відносин, знати принципи побудови та механізми їх функціонування.

Для формування й ефективного функціонування державних установ і суб'єктів господарювання необхідна підготовка висококваліфікованих

фахівців, які мають глибокі знання, практичні навички, високий рівень сформованих компетентностей і професіоналізму в сфері фінансів. Важливе значення у підготовці таких фахівців має навчально-методичне забезпечення навчальної дисципліни, в тому числі навчальний посібник "Фінанси".

Навчальний посібник "Фінанси" дозволяє сформувати комплексну систему знань щодо основних положень теорії фінансів; засвоєння закономірностей їх функціонування на мезо-, макро- та мікрорівнях як теоретичної основи фінансової політики та розвитку фінансової системи, засвоєння теоретичних основ формування та функціонування фінансових відносин і фінансової політики; розуміння засад бюджетного устрою та принципів побудови бюджетної системи; формування теоретичних і практичних знань щодо методів і джерел формування доходів бюджету та напрямів і форм фінансування бюджетних видатків; формування знань із питань функціонування державного кредиту й управління державним боргом; розуміння формування фінансових відносин на підприємствах і домогосподарствах; генерування теоретичних і практичних знань із питань функціонування фінансового ринку та складових фінансової системи.

Автори навчального посібника особливу увагу приділили розкриттю сутності й об'єктивної необхідності фінансів, розгляду їх функцій, формам і видам фінансових ресурсів, фінансовій політиці, фінансовому механізму, фінансовому контролю, управлінню державними фінансами, фінансами суб'єктів господарювання та фінансових установ, а також міжнародним фінансам. Посібник містить питання для самоконтролю, тестові завдання для перевірки знань студентів і практичні завдання до кожної з тем.

Навчальний посібник "Фінанси" спрямований на забезпечення навчальною літературою для належного викладання дисциплін фінансового напрямку з метою підготовки фахівців економічного профілю.

Структура навчального посібника відповідає Стандарту вищої освіти МОН і робочій програмі навчальної дисципліни.

Розділ 1. Предмет фінансової науки.

Сутність і функції фінансів

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо функціонування фінансів та їх впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Основні питання:

- 1.1. Визначення економічної категорії "фінансова наука". Предмет, методи та складові фінансової науки.
- 1.2. Фінанси як специфічна форма суспільних відносин.
- 1.3. Сутність фінансів як економічної, вартісної, розподільчої, історичної категорії.
- 1.4. Фонди фінансових ресурсів.
- 1.5. Функції фінансів.
- 1.6. Фінансове забезпечення відтворювального процесу.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: понятійного апарату фінансової науки; сутності, функцій фінансів, їх місця та ролі в системі розподільних відносин; теоретичних основ фінансових відносин, що виникають на різних рівнях економічної системи; джерел формування та напрямів використання фондів фінансових ресурсів на макро- та макрорівнях;

уміння: розуміти та визначати об'єктивну необхідність і суспільне призначення фінансів; використовувати фінансові категорії як інструмент наукового пізнання;

комунікації: аналізувати фінансові явища, процеси, суперечності;

автономність і відповідальність: знаходити шляхи вирішення фінансових суперечностей в сучасних умовах.

Ключові терміни: фінансова наука, фінанси, фінансові ресурси, фонди фінансових ресурсів, функції фінансів, фінансове відтворення.

1.1. Визначення економічної категорії "фінансова наука".

Предмет, методи та складові фінансової науки

У суспільно-історичних реаліях фінансова наука постає у трьох проявах (рис. 1.1).

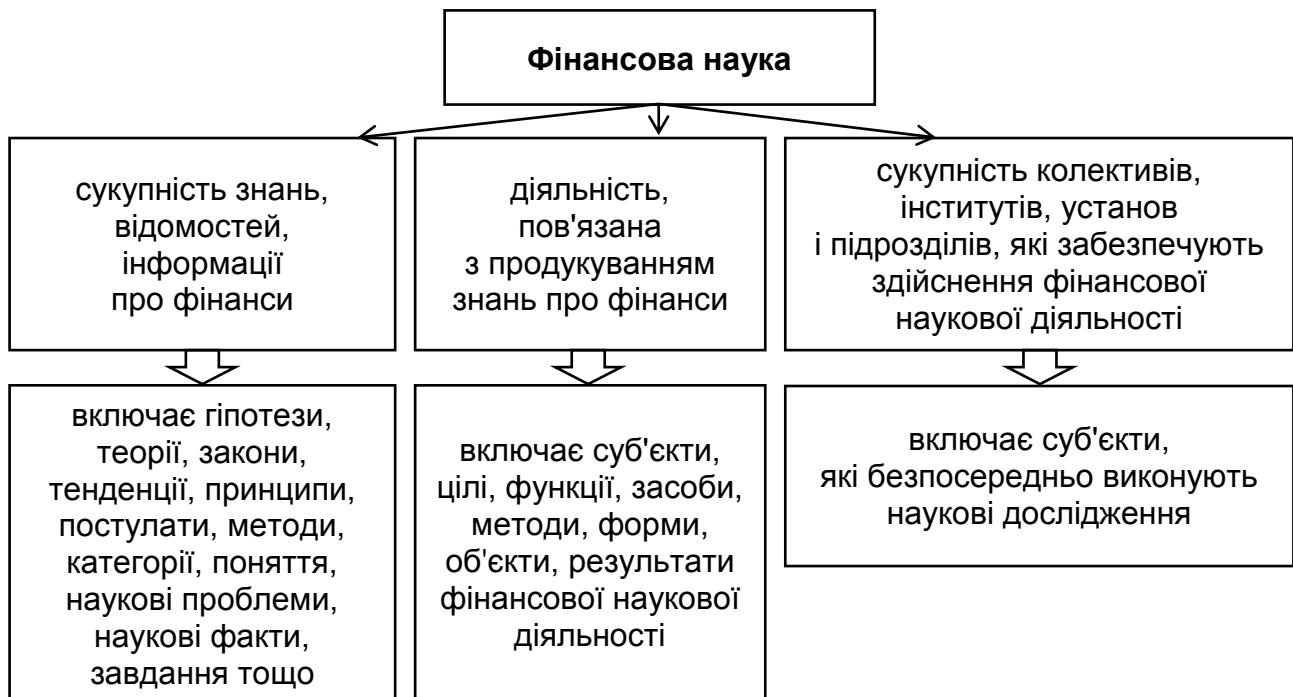

Рис. 1.1. Сутність фінансової науки

У широкому розумінні **фінансова наука** – спеціалізована галузь наукових знань, наукова діяльність, спрямована на вивчення фінансів у теоретичному та практичному аспектах, а також форм організації і функціонування їхніх окремих інститутів.

Предметом фінансової науки є діяльність держави, підприємств, організацій, окремих громадян, що пов'язана зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів.

Суб'єктами фінансової науки є наукові та науково-педагогічні працівники, наукові установи й організації, вищі навчальні заклади, громадські організації у сфері фінансової наукової діяльності та ін.

Об'єкт дослідження фінансової науки – це процес або явище фінансової теорії і практики, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. Безпосередніми об'єктами фінансової науки можуть бути фонди грошових коштів; капітал і фінансові ресурси суспільства, держави, суб'єктів господарювання, адміністративно-територіальних формувань; грошові доходи та нагромадження; конкретні види податків, обов'язкових зборів, неподаткових надходжень до бюджетів; усі види видатків, витрат; усі види фінансових планів та їхні показники тощо.

Фінансова наука може успішно виконувати свою роль тільки за умови використання **методів** пізнання фінансового життя – методів індукції і дедукції, статистико-математичних методів і моделей.

Метою фінансової науки є виявлення закономірностей у сфері фінансів, теоретичне відтворення фінансових зв'язків і відносин, що сформувалися в суспільстві. Головне призначення фінансової науки вбачають у висвітленні та впорядкуванні значущих для суспільства та розвитку держави проблем економіки (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Призначення та роль фінансової науки

Фінансова наука включає історико-теоретичні, прикладні науки та науки управлінського циклу (рис. 1.3).

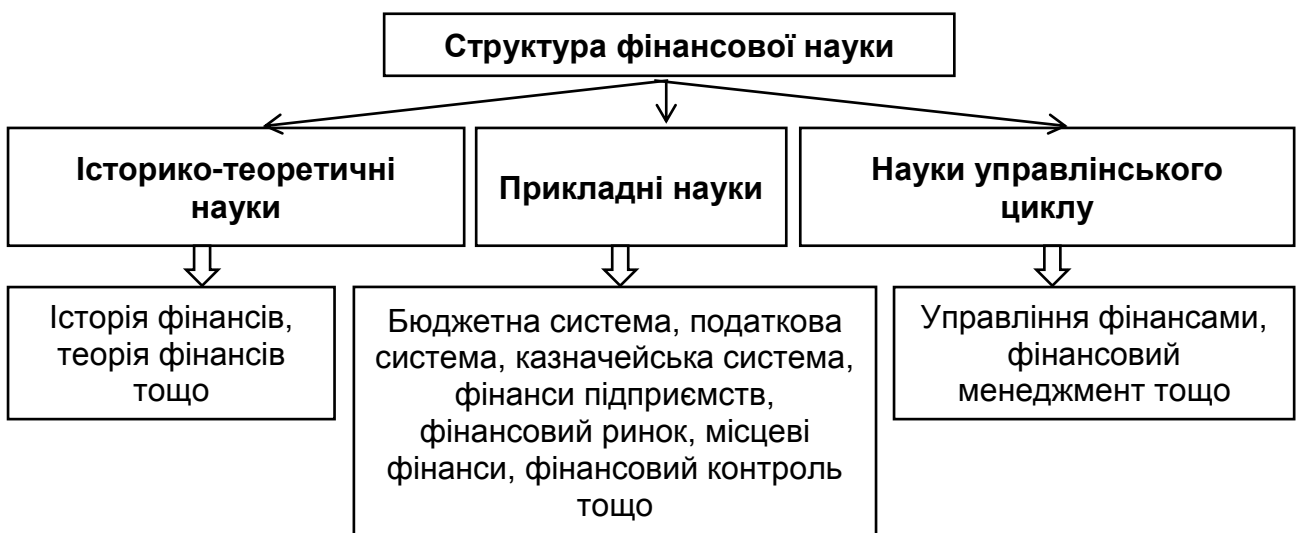

Рис. 1.3. Структура фінансової науки

Фінансова наука виконує ряд функцій, які можна розподілити на загальнонаукові та спеціальні (рис. 1.4).

Рис. 1.4. **Функції фінансової науки**

Фінансова наука виникла у середині XV ст. з розвитком товарно-грошових відносин і економічним зміцненням держави. Найзначніші

наукові досягнення кінця XV ст. належать представникові Франції Ж. Бодену. Він опублікував працю "Фінансові нерви держави" (1577 р.). У цей час з'являються досить ґрунтовні роботи з фінансів італійських вчених Ф. Петрарки, Баторо, Макіавелі та інших науковців.

У XVII ст. значного внеску в фінансову науку доклали англійські вчені Т. Мен, Дж. Локк, Т. Гоббс, а також німецькі вчені-фінансисти Л. фон Секондорф, Ф. Юсті, І. Зоннефельд. У 1746 р. Ф. Юсті видає свою основну працю "Система фінансового господарства", в якій вперше системно були викладені основні положення фінансової науки. Наприкінці XVIII ст. спостерігається посилення розвитку фінансової науки. А. Сміт розкрив розуміння сутності та ролі фінансів у суспільному житті держави. Його послідовником був Д. Рикардо, який положення А. Сміта розвинув до нових економічних умов. У другій половині XIX ст. значних досягнень здобули К. Г. Рау, Ж. Сімонді, Е. Сакс, Ф. Нітті, Е. Селігман. Характерною рисою цих наукових досліджень було те, що фінансова наука переходила за межі державних фінансів. Певний внесок у розвиток фінансів внесли К. Маркс і Ф. Енгельс. У цілому в розвитку фінансової науки можна виділити чотири етапи (рис. 1.5).

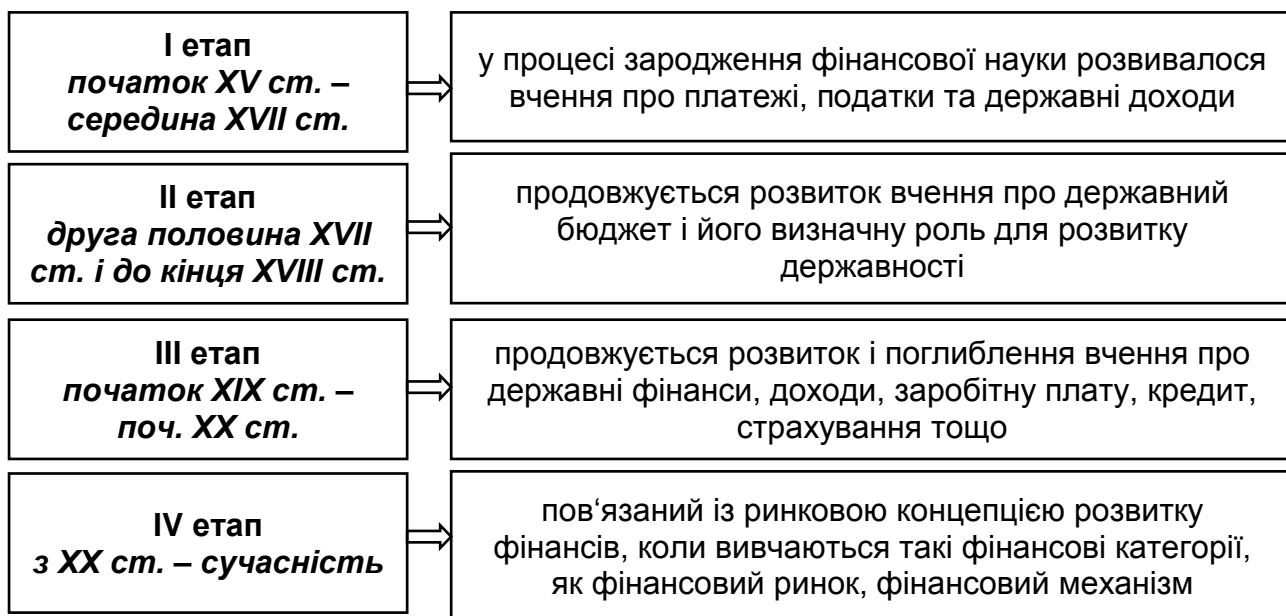

Рис. 1.5. Основні етапи становлення та розвитку фінансової науки

В Україні проблеми фінансів досліджував видатний вчений, поет, письменник, громадський діяч І. Я. Франко, який присвятив цій темі понад сорока праць. До визначних українських економістів-фінансистів

належать М. І. Туган-Барановський, М. Добриловський, М. І. Мітіліно, М. М. Алексеєнко, С. І. Іловайський, П. Л. Коваленко, І. І. Полтаєвський, М. І. Яснопольський.

Характерною рисою сучасної фінансової науки в світі є насамперед плюралізм поглядів з єдиними методологічними підходами до аналізу суспільного життя та високі етично-моральні цензи. Отже, сучасній фінансовій науці повинна бути притаманна висока етика наукових поглядів, їх відповідність інтересам окремого громадянина та держави в цілому.

1.2. Фінанси як специфічна форма суспільних відносин

У системі соціально-економічних відносин ринкової економіки, яка формується, фінансам належить визначальна роль. Від того, наскільки ефективні фінансові відносини, залежить успіх проведених економічних перетворень. Фінансові взаємозв'язки багато в чому визначають формування повноцінних суб'єктів ринкової економіки – підприємств, фірм, корпорацій, – а також її інфраструктури, адекватної новим вимогам. Від ефективності загальногосподарського фінансового механізму залежить вирішення всього комплексу соціально-економічних завдань як теоретичного, так і стратегічного характеру. Вагоме значення для розвитку економіки в цілому має стан фінансів підприємств, фірм і корпорацій як основних суб'єктів ринкового господарства, де створюється нова вартість, яка виступає джерелом фінансових ресурсів держави.

Фінанси – це *система економічних відносин*, які склалися в суспільстві між економічними суб'єктами з приводу створення, формування та використання фондів грошових коштів на основі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Фінансові відносини, будучи частиною загальної системи економічних відносин, відрізняються певною специфікою, що дозволяє виділити фінанси із загальної системи економічних відносин. Ці особливості полягають перш за все в тому, що фінансові відносини проявляються через рух грошей. Створювані грошові потоки виступають носіями фінансових взаємозв'язків. Однак не всі економічні відносини, що виникають у процесі руху грошових потоків, можна віднести до фінансів. До них належать тільки ті з них, які пов'язані з утворенням і використанням фондів грошових коштів. Тому фінанси виступають як самостійна соціально-економічна категорія, яка значно відрізняється від такої економічної

категорії, як гроші, які лише опосередковують фінансові відносини, не визначаючи їх якісного, сутнісного змісту.

Сукупність економічних відносин, що виникають між державою, підприємствами, галузями, регіонами та громадянами у зв'язку з рухом грошей, утворює фінансові відносини (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Основні види фінансових відносин

Фінансові відносини охоплюють дві сфери:

економічні грошові відносини, пов'язані з формуванням і використанням централізованих грошових фондів держави, акумульованих у державній бюджетній системі і державних позабюджетних фондах;

економічні грошові відносини децентралізованих грошових фондів підприємств.

1.3. Сутність фінансів як економічної, вартісної, розподільчої, історичної категорії

Поняття "фінанси" пов'язане з грошима та товарно-грошовими відносинами. Фінанси в перекладі з латинської означають "готівка", "дохід" і у певному розумінні – "коштовні засоби", "грошовий оборот".

Як **історична категорія** фінанси пройшли декілька етапів розвитку (рис. 1.7).

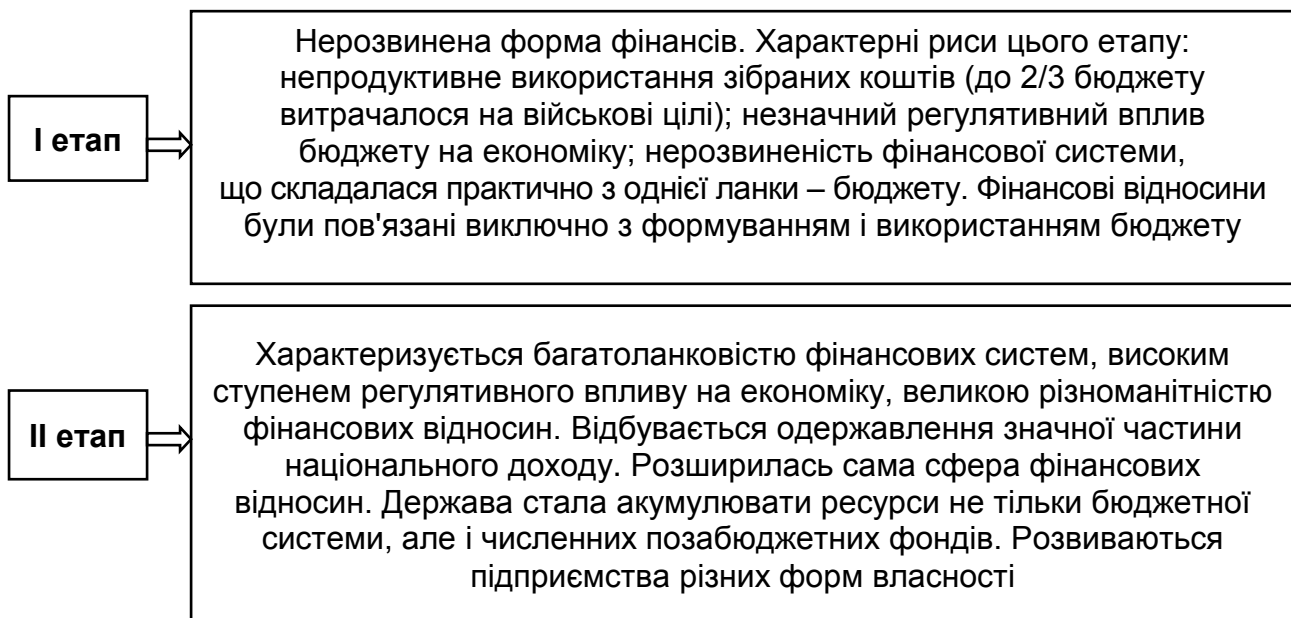

Рис. 1.7. Етапи історичного розвитку фінансів

У сучасних умовах фінанси стають одним з важливих засобів опосередкованого впливу на системне відтворення матеріальних благ, робочої сили та виробничих відносин.

Фінанси – також **економічна категорія**, що виникла у результаті розвитку товарно-грошових відносин. Податки набули переважно грошової форми, а тому став можливим розподіл створеного продукту у вартісному вираженні.

Оскільки розподільчі відносини – це частина економічних відносин у суспільстві, то фінанси, будучи відображенням цієї об'єктивно існуючої сфери економічних відносин, є економічною категорією.

Фінанси як **розподільча категорія** здійснюють розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту та національного доходу, виступаючи знаряддям контролю за створенням і використанням фондів грошових засобів.

Фінанси як **вартісна категорія** застосовуються для здійснення розподілу національного доходу, за якого повинен бути реалізований товар. Тільки за допомогою ціни може бути визначена величина грошових засобів, які надійдуть від реалізації продукції до її власника та стануть основою подальшого розподільного процесу.

Головне призначення фінансів через грошові операції і фонди забезпечити потреби держави та підприємств у грошових засобах, здійснювати контроль за витрачанням фінансових ресурсів.

Фінанси – це економічні відносини, пов'язані з розподілом, перерозподілом і використанням валового внутрішнього продукту, національного доходу держави та використанням централізованих, децентралізованих коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення підприємств, задовільнення соціальних та інших потреб населення.

Фінансам властиві певні ознаки, які вирізняють їх серед інших економічних категорій (рис. 1.8).

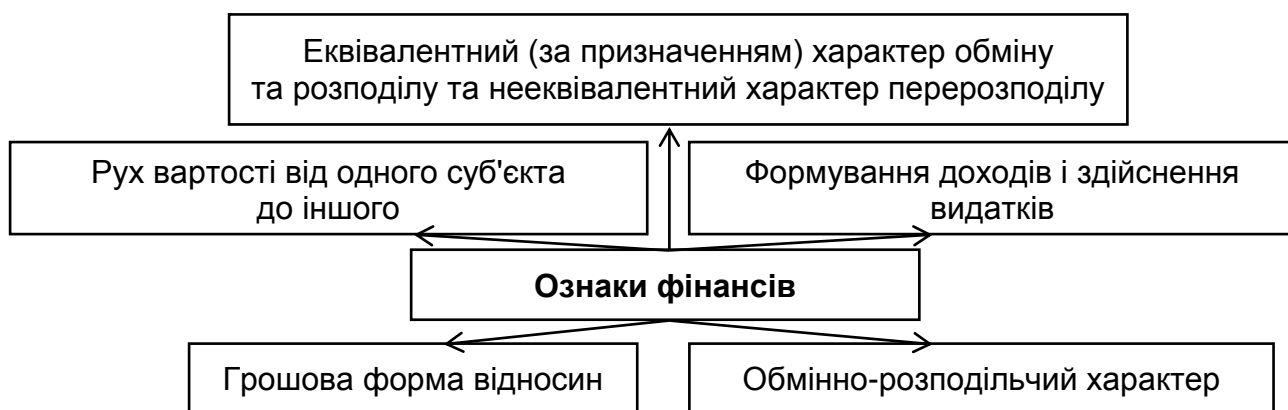

Рис. 1.8. Характерні ознаки фінансів

Фінанси як сукупність економічних відносин, що виникають під час формування, розподілу та використання фондів грошових ресурсів, не можуть розвиватися інакше, ніж за певними **принципами**(рис. 1.9). Це – попередня умова стабільного розвитку будь-якої складної системи.

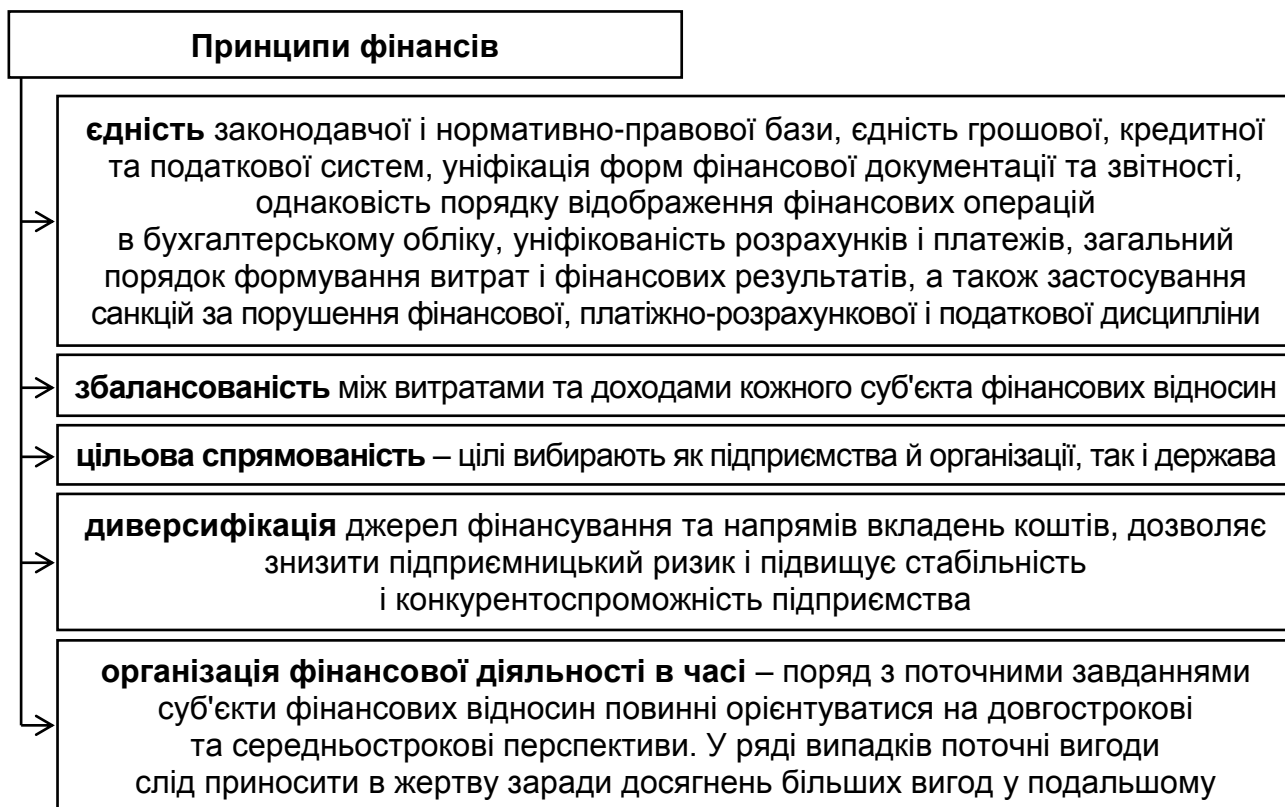

Рис. 1.9. Основні принципи фінансів

Фінанси як наукова дисципліна вивчає суспільні відносини, що виникають на основі утворення, розподілу або використання фінансових ресурсів, виявляє закономірності розвитку фінансових відносин. Понятійний апарат фінансової науки розвивається, наповнюється новим змістом, адекватним реаліям суспільного життя.

1.4. Фонди фінансових ресурсів

В економічній системі суспільства в якості матеріальних носіїв фінансових відносин виступають фінансові ресурси, які функціонують у всіх сферах суспільного виробництва та на всіх рівнях управління.

Фінансові ресурси є сукупністю грошових коштів, що створюються в результаті діяльності різних суб'єктів господарювання й окремих фізичних осіб. Це грошові кошти у формі доходів і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат із забезпечення простого або розширеного відтворення.

Джерелами фінансових ресурсів виступають:

на рівні суб'єктів господарювання: прибуток, продаж цінних паперів, банківський кредит, відсотки; дивіденди за цінними паперами, які випускаються іншими емітентами;

на рівні населення: заробітна плата, премії, надбавки до заробітної плати; виплати соціального характеру, що здійснюються роботодавцем; доходи від підприємницької діяльності, від участі в прибутках, від операцій з особистим майном, від кредитно-фінансових операцій; соціальні трансферти, в тому числі пенсії, допомоги, стипендії; споживчий кредит;

на рівні держави: доходи від державних підприємств, доходи від приватизації державного майна, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, податкові доходи, державний кредит, емісія грошей і доходи від емісії цінних паперів.

Фонди фінансових ресурсів – це відокремлена частина грошових коштів, що має цільове призначення та відносну самостійність функціонування. Розрізняють централізовані та децентралізовані грошові фонди (рис. 1.10).

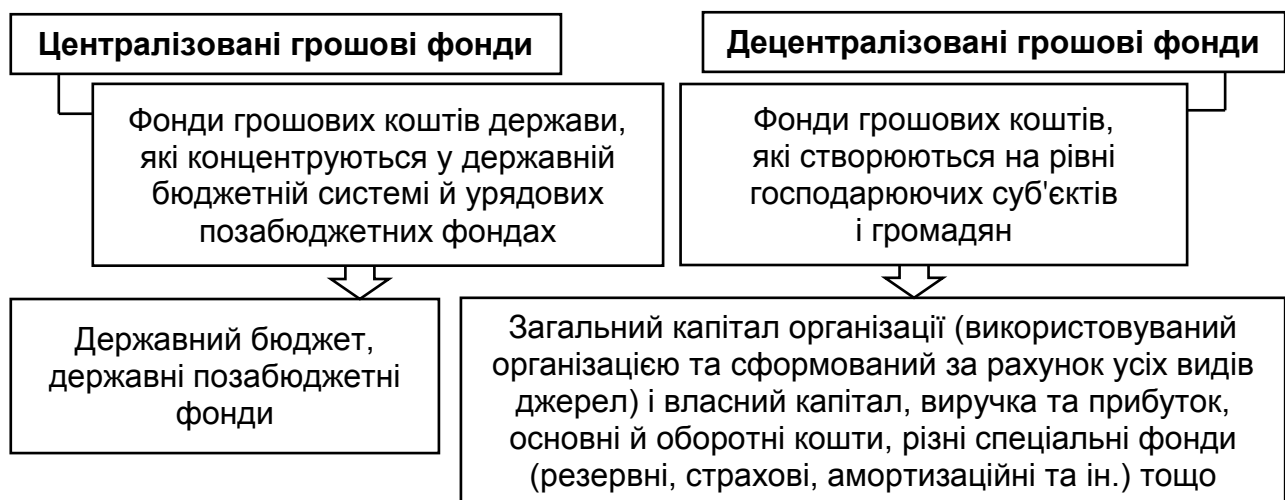

Рис. 1.10. **Фонди фінансових ресурсів**

Усі фонди фінансових ресурсів як на мікро-, так і на макрорівні формуються в основному шляхом розподілу виручки та прибутку організацій, а також їх подальшого перерозподілу за допомогою податкової системи.

Матеріальним джерелом грошових доходів і фондів є національний доход – знов утворена вартість або вартість ВВП за відрахуванням витрачених, спожитих у процесі виробництва засобів виробництва (матеріальних витрат).

Розвиток економіки держави повинен враховувати принцип пропорційності у ході створення фонду споживання та фонду накопичення та їх структуру.

Фонд накопичення – частина національного доходу, яку використовують для розширення виробництва, створення запасів і резервів, розвитку невиробничої сфери.

Фонд споживання – частина національного доходу, яку використовують для особистого та суспільного споживання. Він включає: доходи працівників сфери матеріального виробництва; ресурси для забезпечення функціонування науки, освіти, охорони здоров'я, галузей культури, мистецтва; кошти для утримання державного апарату, управління, оборони країни.

1.5. Функції фінансів

Фінанси у суспільному відтворенні виконують ряд функцій, які розкривають і конкретизують їх сутнісний зміст (рис. 1.11).

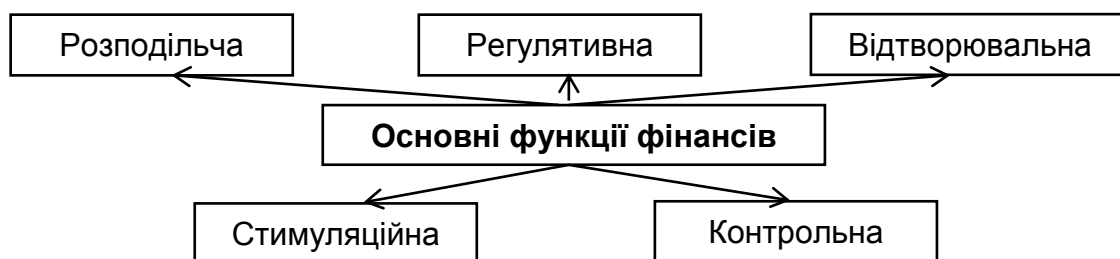

Рис. 1.11. Основні функції фінансів

Усі функції фінансів проявляються та використовуються комплексно, доповнюючи одна одну. У результаті їх взаємодії реалізується спільний інтеграційний (мультиплікаційний) ефект. Велике значення має оптимальна пропорційність у співвідношенні функцій, що дозволяє забезпечувати досягнення поставлених цілей з мінімальними витратами та в найкоротший час.

Першою функцією фінансів є **розподіл і перерозподіл доходів у державі**. Національний дохід або первинні доходи утворюються у сфері матеріального виробництва та складаються з: заробітної плати робітників та службовців сфери матеріального виробництва; доходів підприємств сфери матеріального виробництва.

Для виконання державою своїх функцій потрібен подальший перерозподіл національного доходу. Щодо цього процесу можна сформулювати низку необхідних умов, а саме:

існує невиробнича сфера, у якій національний дохід не створюється (управління, освіта, охорона здоров'я, соціальне страхування, соціальне забезпечення). Без галузей цієї сфери неможливо забезпечити відтворювальний процес, досягти ефективного виробництва, оскільки вони допомагають відтворенню робочої сили;

необхідність підтримки галузей або створення умов з метою їх пріоритетного розвитку;

треба створити сприятливі умови для розвитку бізнесу, у тому числі за рахунок кредитів, дотацій, субсидій тощо.

Унаслідок перерозподілу створюються вторинні, або похідні, доходи. Це важливо для кінцевого встановлення пропорцій у національному доході.

Фінанси виконують **розподільчу функцію** в процесі кругообігу коштів безпосередньо на підприємствах і в організаціях.

Увесь оборот ресурсів підприємства пов'язаний з утворенням і розподілом фондів фінансових ресурсів, починаючи від капіталу підприємства та до розподілу його прибутку й утворення за рахунок чистого прибутку ряду фондів, які мають велике значення для розвитку підприємства (резервних, інвестиційних, призначених для виплати дивідендів та ін.). Підтримка ефективної структури капіталу підприємства неможлива без активного використання розподільчої функції фінансів і формування ефективної структури фондів фінансових ресурсів, адекватної його діяльності в ринкових умовах.

У процесі фінансових взаємозв'язків забезпечується також розподіл тієї частини виручки та прибутку підприємств, яка надходить у вигляді податків та інших обов'язкових платежів до централізованих фондів фінансових ресурсів – перш за все в бюджети всіх рівнів (рис. 1.12).

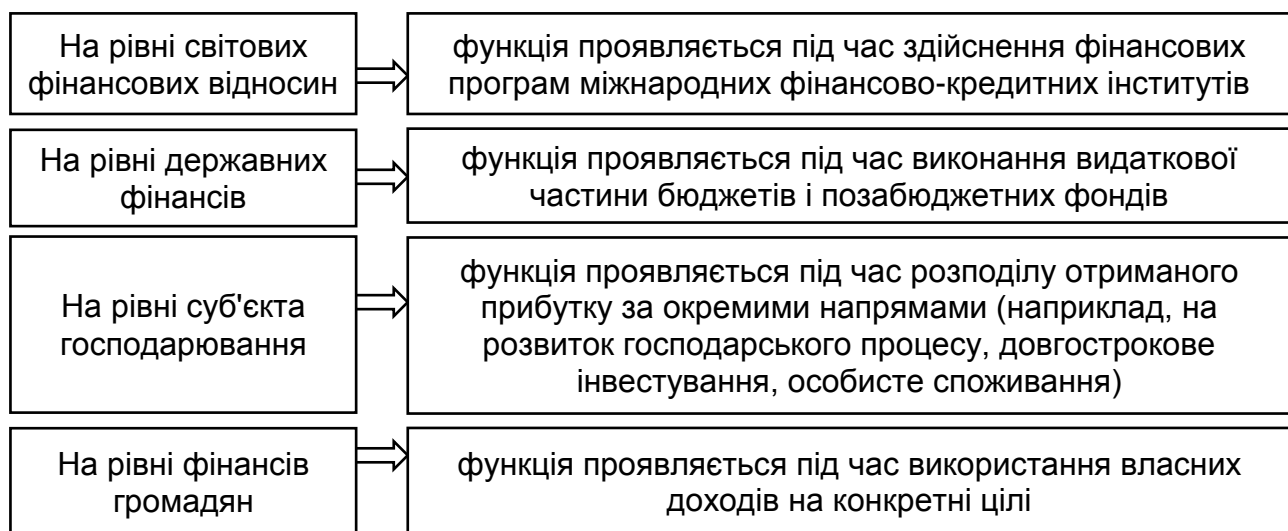

Рис. 1.12. Дія розподільчої функції на відповідних рівнях

Сутність **відтворювальної функції** полягає у формуванні грошових фондів та отримання готівкових грошових коштів, необхідних для функціонування економічних суб'єктів. За допомогою виконання цієї функції фінанси обслуговують кругообіг коштів в індивідуальному та суспільному відтворенні (рис. 1.13).

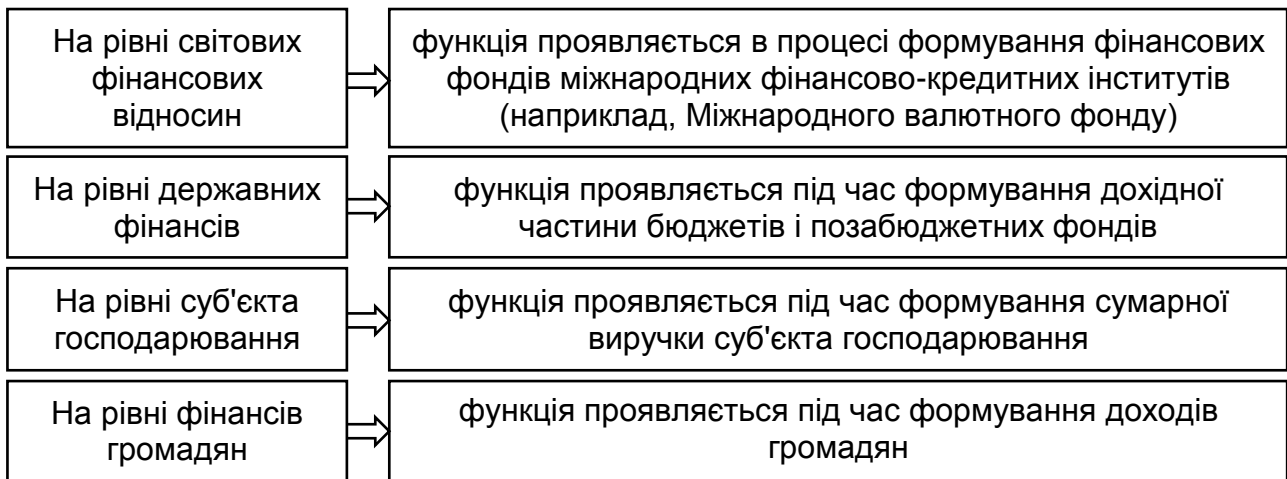

Рис. 1.13. Дія відтворювальної функції на відповідних рівнях

Надзвичайно велике значення для розвитку виробництва товарів і послуг, зростання рентабельності підприємств має **стимуляційна функція фінансів**. Ця функція відіграє активну роль у системі державного впливу на ринкову економіку. Вона реалізується через формування державою стимуляційного фінансового механізму, оптимального поєднання всіх сфер фінансових відносин, що забезпечує максимальний інтеграційний вплив на розвиток суб'єктів ринкової економіки та темпи економічного росту. Саме ця функція надає фінансовим відносинам особливий якісний зміст, що дозволяє їм виступати у вигляді комплексного економічного важеля, який повинен активно використовуватися державою для розвитку підприємницької діяльності та насичення ринку товарами. Реалізація цієї функції зазвичай здійснюється через установлену державою систему покриття підприємствами витрат виробництва та розподілу прибутку, через податкову систему, ефективну систему організації фінансових взаємозв'язків між суб'єктами ринку, а також за допомогою бюджетного фінансування найбільш перспективних, пріоритетних галузей економіки, ефективної відсоткової політики й іншими методами.

Сутність фінансового стимулювання полягає у впливі на інтереси підприємств і організацій шляхом створення таких умов діяльності суб'єктів ринкової економіки, які спонукають їх у ході вирішення своїх соціально-економічних завдань одночасно вирішувати завдання держави та суспільства. Для цього необхідний дієвий фінансовий механізм, який всебічно враховує всю систему інтересів, яка формується ринковою економікою.

Фінансовий механізм підприємств – це взаємопов'язана система форм і методів утворення та використання фондів фінансових ресурсів, яка забезпечує підвищення ефективності господарської діяльності, виявлення

та реалізацію резервів зростання виробництва, скорочення витрат виробництва й обігу товарів і послуг на ринку. Такий механізм повинен бути спрямований насамперед на економію та краще використання всіх ресурсів і факторів виробництва з метою підвищення ефективності господарювання.

Дуже важливу роль у механізмі фінансового стимулювання виробництва відіграє оподаткування підприємств, рівень банківського відсотка, державне регулювання цін на енергоносії тощо.

Важливим фактором економічного розвитку є **фінансовий контроль**, який виступає також однією з функцій фінансів. На рівні держави контролюється розподіл ВВП і національного доходу, формування грошових фондів та їх цільове використання.

Контрольна функція фінансів здійснюється через контроль гривнею та контроль з боку фінансових органів. На підприємстві контроль гривнею дозволяє дотримуватися режиму економії, забезпечувати грошові доходи, економити матеріальні та трудові ресурси, підвищувати ефективність використання основних і оборотних засобів, постійно контролювати собівартість продукції, ціни її реалізації, грошові надходження.

На підприємствах підлягає контролю отримання та перерозподіл за фондами прибутку та цільове використання фондів. Таким чином, фінанси контролюють правильність створення, розподілу та використання коштів у процесі виробництва та реалізації продукції. Контроль грошима здійснюється не тільки всередині підприємства, але і в стосунках між підприємствами, з вищими організаціями, фінансово-кредитними установами (рис. 1.14).

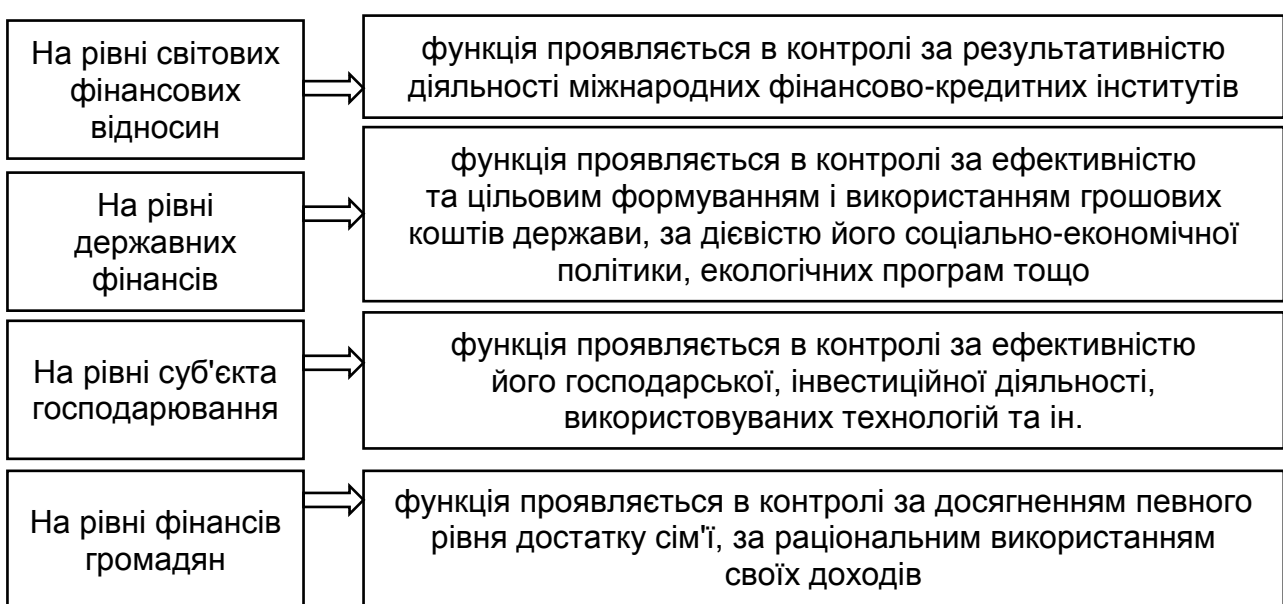

Рис. 1.14. Дія контрольної функції на відповідних рівнях

Господарська діяльність підприємств контролюється грошима у процесі виконання зобов'язань перед бюджетом щодо платежів і фінансування з бюджету.

Контроль фінансовими органами та відомствами здійснюється шляхом перевірки законності витрат коштів, сплати податків.

На рівні світових фінансових відносин дана функція проявляється в контролі за результативністю діяльності міжнародних фінансово-кредитних інститутів; на рівні держави – за ефективністю та цільовим формуванням і використанням грошових коштів держави, за дієвістю її соціально-економічної політики, екологічних програм тощо; на рівні окремо взятого суб'єкта господарювання – за ефективністю його господарської, інвестиційної діяльності, використовуваних технологій та ін.; на рівні громадянина – контроль за досягненням певного рівня достатку сім'ї, за раціональним використанням своїх доходів (рис. 1.14).

Функція **фінансового регулювання** фінансів двояка. З одного боку, під час здійснення економічним суб'єктом фінансово-економічних завдань фінанси виконують роль каталізатора (стимулу) кількісного і якісного розвитку виробництва та споживання, ключового елемента управління економікою на макро- та мікрорівнях. З іншого боку, функція фінансового регулювання проявляється в тому, що неефективне використання фінансових ресурсів може призвести до зниження ефективності роботи економічних суб'єктів, загальмувати їх рух до намічених соціально-економічних показників (рис. 1.15).

Рис. 1.15. Дія регулятивної функції на відповідних рівнях

Крім зазначених основних функцій, фінанси виконують також деякі функції, які впливають з основних.

Функція контролю за грошовими потоками, які обслуговують формування фінансових фондів підприємств, спрямована насамперед на забезпечення рівномірного та достатнього надходження обсягу виручки. Саме виручка виступає основним джерелом покриття всіх витрат і платежів підприємства, джерелом отримання прибутку.

Рух фінансових потоків відображає рух матеріальних ресурсів. Тому, контролюючи рух фінансових потоків, можна здійснювати реальний контроль за станом, динамікою й ефективністю використання майна (активів) підприємства.

Фінансові потоки, що відображають надходження в організацію виручки й інших грошових коштів, називають *позитивними*, а фінансові потоки, що характеризують відтік грошових коштів, – *негативними*. Для зміцнення фінансового стану підприємств необхідно, щоб позитивні фінансові потоки були більше негативних. Це створює умови для нормального процесу відтворення, оскільки кожне підприємство виробляє продукцію або послуги, а отже, створює і нову вартість. У цьому випадку підприємство не тільки відшкодовує понесені витрати, а й отримує прибуток, підвищує платоспроможність і податковий потенціал, що позитивно позначається на надходження податкових платежів до бюджетів усіх рівнів.

Захисна функція фінансів проявляється в тому, що економічний суб'єкт шукає кошти та форми захисту від можливих небажаних наслідків, стабілізуючи фінансову діяльність. Стабільність забезпечується завдяки механізму перерозподілу фінансових ресурсів і формуванню належної нормативно-законодавчої бази, яка забезпечує для всіх економічних суб'єктів стабільні умови здійснення ними своєї господарської діяльності. Захисна функція пов'язана з правовим, інформаційним забезпеченням можливих перерозподілів.

Соціальна функція передбачає оптимізацію формування фінансових фондів, які мають особливе значення для реалізації соціальної політики держави. Ця функція пов'язана також з політикою в області заробітної плати, з завданнями розвитку тих сфер економіки, які впливають на формування особистості та демографічні процеси.

1.6. Фінансове забезпечення відтворювального процесу

Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою.

Перерозподіляючи та спрямовуючи акумульовані в бюджеті кошти на фінансування тих чи інших галузей і підприємств з бюджету, держава на додаток до ринкового переливу капіталу формує найбільш ефективну структуру економіки, що відповідає вирішенню поточних і стратегічних соціально-економічних завдань.

Оперуючи фондами фінансових ресурсів і створюючи певне фінансово-економічне середовище, держава та підприємства регулюють відтворювальний процес. Це досягається шляхом оптимального формування фондів грошових коштів на різних стадіях і етапах виробництва, обміну, розподілу та споживання.

Фінанси сприяють розвитку процесу відтворення через: зростання інвестицій; формування якісно нового суспільного інтелекту на основі розвитку знань і культури кожного громадянина; забезпечення певного рівня якості життя. Це особливо важливо зараз, коли розвиток світової цивілізації відбувається на основі інтелектуальної революції (рис. 1.16).

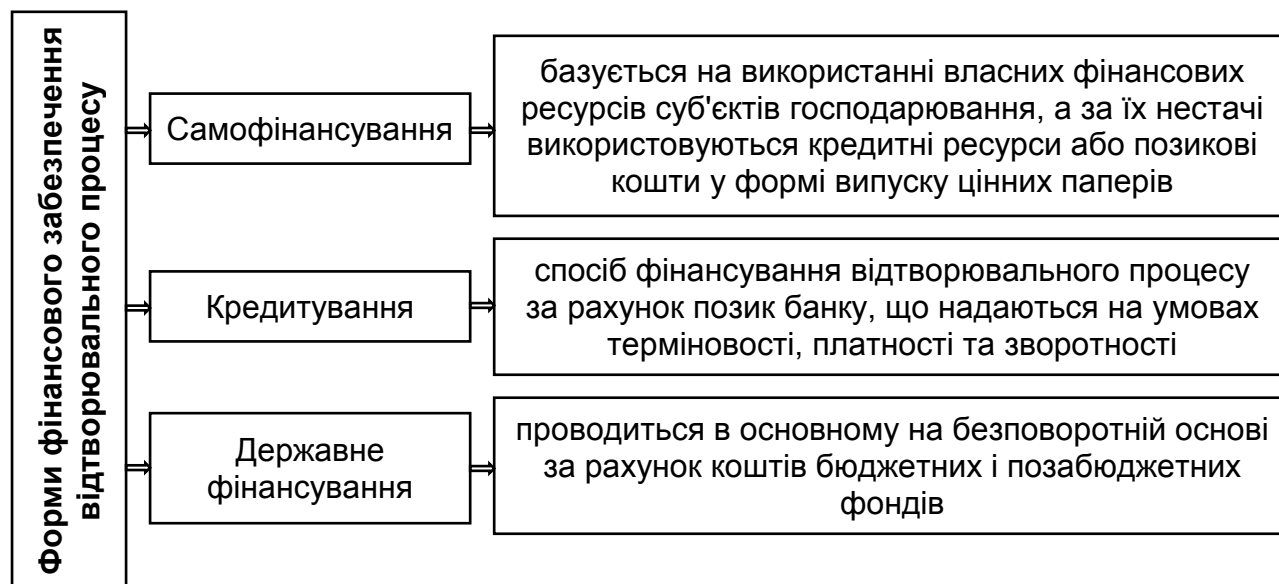

Рис. 1.16. **Форми фінансового забезпечення відтворювального процесу**

На практиці всі зазначені форми фінансового забезпечення відтворювальних витрат застосовують одночасно.

Велике значення для ефективної діяльності та розвитку підприємств має забезпечення процесу відтворення грошовими коштами. Ця здатність фінансів виступає необхідною передумовою ефективної організації на підприємствах управління грошовими потоками з метою забезпечення рівномірного та достатнього надходження виручки, а також можливістю успішно використовувати кредити банку, кредиторську заборгованість, комерційні кредити інших підприємств, позики та інші джерела фінансових ресурсів.

Висновки

У системі соціально-економічних відносин ринкової економіки, яка формується, фінансам належить визначальна роль. Від того, наскільки ефективні фінансові відносини, залежить успіх проведених економічних перетворень. Фінансам як економічній категорії характерні певні ознаки та принципи.

В економічній системі суспільства в якості матеріальних носіїв фінансових відносин виступають фінансові ресурси, які є джерелом створення централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів на відповідному рівні економіки.

Фінанси у суспільному відтворенні виконують ряд функцій, які розкривають і конкретизують їх сутнісний зміст. Основними функціями фінансів є розподільча, регулятивна, відтворювальна, стимуляційна та контрольна.

Рекомендована література [2; 17; 50; 67; 76].

Практична частина

Запитання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність і значення фінансів як науки?
2. Охарактеризуйте походження фінансів і фінансової науки.
3. У чому полягають відмінності фінансових відносин від інших видів грошових відносин?
4. Охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти фінансових відносин.
5. Розкрийте соціально-економічну сутність фінансів.

6. Назвіть характерні ознаки фінансів.
7. Які джерела фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання, населення ви знаєте?
8. Охарактеризуйте функції фінансів як виявлення їх найважливіших ознак, властивостей і суспільного призначення.
9. Яким чином фінанси впливають на розширене відтворення?
10. Назвіть основні форми фінансового забезпечення відтворювального процесу.

Тести

1. *У широкому розумінні під фінансовою наукою слід розуміти:*
 - а) сукупність колективів, інститутів, установ і підрозділів, які забезпечують здійснення фінансової наукової діяльності;
 - б) діяльність, пов'язану з продукуванням знань про фінанси;
 - в) спеціалізовану галузь наукових знань, наукову діяльність, спрямовану на вивчення фінансів у теоретичному та практичному аспектах, а також форм організації і функціонування їх окремих інститутів;
 - г) сукупність знань, відомостей, інформації про фінанси.
2. *Фінанси – це:*
 - а) чітко відокремлені грошові кошти, які планомірно та в установленому порядку формуються та використовуються на відповідні цілі;
 - б) вчення про товарно-грошові відносини, гроші, суспільне виробництво, розподіл ВВП, кругообіг коштів;
 - в) формування та використання засобів державного бюджету;
 - г) економічні відносини, що складаються під час утворення, розподілу та використання грошових фондів.
3. *До основних функцій фінансів відносять:*
 - а) розподільчу, регуляторну, відтворювальну, контрольну та захисну;
 - б) розподільчу, контрольну та соціальну;
 - в) розподільчу, регуляторну, відтворювальну, контрольну, стимуляційну;
 - г) регулятивну, відтворювальну, контрольну, соціальну та захисну.
4. *Основними ознаками фінансів є:*
 - а) рух вартості від одного суб'єкта до іншого; грошова форма відносин; формування доходів і здійснення видатків;

б) грошова форма відносин; обмінно-розподільчий характер; еквівалентний (за призначенням) характер обміну та розподілу і нееквівалентний характер перерозподілу;

в) рух вартості від одного суб'єкта до іншого; грошова форма відносин; формування доходів і здійснення видатків; обмінно-розподільчий характер; еквівалентний (за призначенням) характер обміну та розподілу та нееквівалентний характер перерозподілу.

5. Держава та підприємства регулюють відтворювальний процес на таких стадіях процесу відтворення:

а) виробництво, обмін;

б) виробництво, обмін, розподіл, споживання;

в) розподіл, споживання, обмін;

г) немає правильної відповіді.

Практичні завдання

Завдання 1.1. Установіть відповідність у вигляді комбінації літер і цифр (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Установлення відповідності економічних категорій

Поняття	Визначення
1. Фінанси	а) спеціалізована галузь наукових знань, наукова діяльність, спрямована на вивчення фінансів у теоретичному та практичному аспектах, а також форм організації і функціонування їхніх окремих інститутів
2. Фінансова наука	б) сукупність грошових коштів, що створюються в результаті діяльності різних суб'єктів господарювання й окремих фізичних осіб
3. Грошові фонди	в) відокремлена частина грошових коштів, що має цільове призначення та відносну самостійність функціонування
4. Фінансові ресурси	г) економічні відносини між економічними суб'єктами з приводу створення, формування та використання фондів грошових коштів на основі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу

Завдання 1.2. Установіть відповідність у вигляді комбінації літер і цифр (табл. 1.2).

Установлення відповідності економічних категорій

Поняття	Визначення
1. Розподільча функція фінансів	а) забезпечує створення первинних і вторинних (або похідних) доходів, що важливо для кінцевого встановлення пропорцій у національному доході
2. Регуляторна функція фінансів	б) полягає у формуванні грошових фондів та отриманні готівкових грошових коштів, необхідних для функціонування економічних суб'єктів
3. Відтворювальна функція фінансів	в) реалізується через формування державою стимуляційного фінансового механізму, оптимального поєднання всіх сфер фінансових відносин, що забезпечує максимальний інтеграційний вплив на розвиток суб'єктів ринкової економіки та темпи економічного зростання
4. Стимуляційна функція фінансів	г) здійснюється через контроль гривнею та контроль фінансовими органами
5. Контрольна функція фінансів	д) на рівні державних фінансів проявляється шляхом втручання і впливу держави через фінанси (податки, тарифи, державний кредит, субсидії, трансферти та ін.) на соціально-економічний розвиток територій, галузей народного господарства й окремих суб'єктів господарювання, громадян у потрібному суспільству напрямі

Завдання 1.3. Установіть відповідність у вигляді комбінації літер і цифр.

Установлення відповідності економічних категорій

Поняття	Визначення
1. Централізовані грошові фонди	а) фонд оплати праці
	б) державний бюджет
	в) інноваційний фонд
2. Децентралізовані грошові фонди	г) фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування
	д) амортизаційний фонд

Розділ 2. Фінансова система та фінансова політика держави

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо визначення сутності фінансової системи та напрямів реалізації фінансової політики, визначення її елементів та особливостей їх застосування.

Основні питання:

- 2.1. Сутність і структура фінансової системи.
- 2.2. Сфери та ланки фінансової системи України.
- 2.3. Сутність, завдання та принципи фінансової політики держави.
- 2.4. Складові фінансової політики держави.
- 2.5. Фінансовий механізм.
- 2.6. Фінансове планування та прогнозування.
- 2.7. Фінансовий контроль.
- 2.8. Фінансові важелі.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: основи формування фінансової системи, сфери та ланки фінансової системи, сутність фінансової політики. Види фінансової політики й органи, що її здійснюють;

уміння: здійснювати аналіз стану фінансової системи та застосовувати методи реалізації фінансової політики. Визначати переваги та недоліки фінансової політики держави;

комунікація: здатність до визначення умов реалізації фінансової політики, здатність застосовувати методи фінансового механізму;

автономність і відповідальність: здатність приймати рішення, стосовно переваг і недоліків формування фінансової системи, а також особливостей реалізації фінансової політики.

Ключові терміни: фінанси, фінансова система, фінансова політика, фінансові ресурси, сфери, ланки, фінансовий механізм, фінансове планування, фінансове прогнозування, фінансовий контроль, фінансовий важіль.

2.1. Сутність і структура фінансової системи

У сучасній науці фінанси трактують як однорідну та цілісну систему, яка передбачає розподіл за сукупністю пов'язаних між собою елементів, здатних до взаємодії. Виокремлення елементів фінансів обумовлюється потребою визначення напрямів формування та розвитку фінансових відносин на всіх рівнях.

Виходячи з цього фінансову систему можна визначити як сукупність і взаємозв'язки умовно відокремлених фінансових відносин, які відображають процеси формування, розподілу, перерозподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Специфіка фінансової системи полягає в характері зв'язків між її елементами.

Цілями функціонування фінансової системи є [43; 82; 83]:

формування та розвиток фінансового ринку;

активізація процесів виробництва та формування ВВП у державі;

ефективний перерозподіл фінансових ресурсів між територіями, що розвиваються нерівномірно;

стимулювання зовнішньоекономічної діяльності держави та суб'єктів господарювання, що її представляють.

До характерних ознак фінансових систем можна віднести:

застосування різноманітних методів мобілізації фінансових ресурсів для подальшого їх розподілу, перерозподілу та використання з метою вдосконалення внутрішніх фінансових процесів у межах системи;

кожен структурний елемент фінансової системи є відносно самостійною одиницею, яка має власні сфери застосування;

елементи фінансової системи знаходяться у тісному взаємозв'язку, в результаті чого ефективність системи досягається виключно за умови узгодженого функціонування кожної з ланок;

функціонування кожного структурного елемента фінансової системи базується на законодавчій основі;

фінансова система динамічна за функціями та структурою;

розвиток фінансової системи супроводжує процес розвитку держави.

Структурно фінансова система складається зі сфер і ланок. *Сфера* фінансової системи характеризується наявністю загальних за певною ознакою фінансових відносин, а *ланки* відображають елементи фінансових відносин, які групуються за принципом формування фінансових

ресурсів або специфічних форм і методів фінансових відносин. В основу виокремлення сфер фінансової системи закладений розподіл на рівні економічної системи. Таким чином, можна виділити такі **сфери фінансової системи**:

сфера мікроекономіки – представлена фінансовими відносинами на рівні суб'єктів господарювання;

сфера макроекономіки – представлена фінансовими відносинами на рівні держави та характеризує фінансову діяльність держави в цілому;

сфера світового господарства (сфера міжнародних фінансів) – представлена фінансовими відносинами на міжнародному рівні, відображає обмінні та перерозподільні фінансові відносини на світових ринках;

сфера забезпечення фінансових відносин – представлена фінансовими відносинами на всіх рівнях; це фінансовий ринок, який охоплює рух фінансових ресурсів як специфічного товару.

Наступним напрямом деталізації фінансової системи є визначення ланок фінансової системи. Кожна з ланок характеризується власними специфічними особливостями формування та використання фінансових ресурсів, а також чітко визначеним набором функцій у системі суспільного відтворення.

Кожна окрема ланка фінансової системи функціонує у взаємодії з іншими, проте максимальний ефект досягається в результаті узгодженості цілей та напрямів розвитку ланок фінансової системи.

Тепер доцільно розглянути **ланки фінансової системи**, що відповідають кожній з її сфер:

у сфері мікроекономіки виділяють такі ланки:

фінанси підприємств, що здійснюють господарську діяльність;

фінанси організації негосподарського спрямування;

фінанси громадських організацій;

фінанси державних підприємств;

фінанси домогосподарств (деякі дослідники цю ланку виділяють у окрему сферу функціонування фінансової системи);

у сфері макроекономіки виділяють такі ланки:

фінанси державного бюджету;

фінанси, що акумулюються через системи державного кредитування;

фінанси, що акумулюються через фонди цільового призначення;

фінанси місцевих органів влади;

у сфері світового господарства виділяють такі ланки:

фінанси міжнародних валютних ринків;

фінанси міжнародних організацій;

фінанси міжнародних фінансових інститутів;

у сфері забезпечення фінансових відносин виділяють такі ланки:

ринок грошей;

ринок кредитних ресурсів;

ринок цінних паперів;

ринок фінансових послуг;

окремою ланкою фінансової системи, яка представлена в усіх сферах, є *страхування*, що визначається за такими напрямками:

соціальне;

особисте;

майнове;

відповідальності;

ризиків;

перестрахування.

В узагальненому вигляді структура фінансової системи подана на рис. 2.1.

Слід наголосити, що кожна зі сфер чи ланок фінансової системи не функціонує відокремлено, вони постійно взаємодіють у процесі формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів фінансових ресурсів, підсилюючи дію одне одного, в результаті чого досягається синергетичний ефект від узгодженої взаємодії елементів фінансової системи.

2.2. Сфери та ланки фінансової системи України

Фінансові системи різних країн суттєво відрізняються залежно від адміністративно-правового устрою, моделі економіки, структури органів державної влади тощо. На сьогодні в світі існує понад двадцять видів і моделей побудови національної фінансової системи.

Фінансова система не є статичною, вона постійно розвивається та трансформується паралельно із розвитком держави. У середньому для країн з середнім рівнем централізації фінансових ресурсів фінансова система зосереджує в собі до 80 % від загального обсягу ВВП держави.

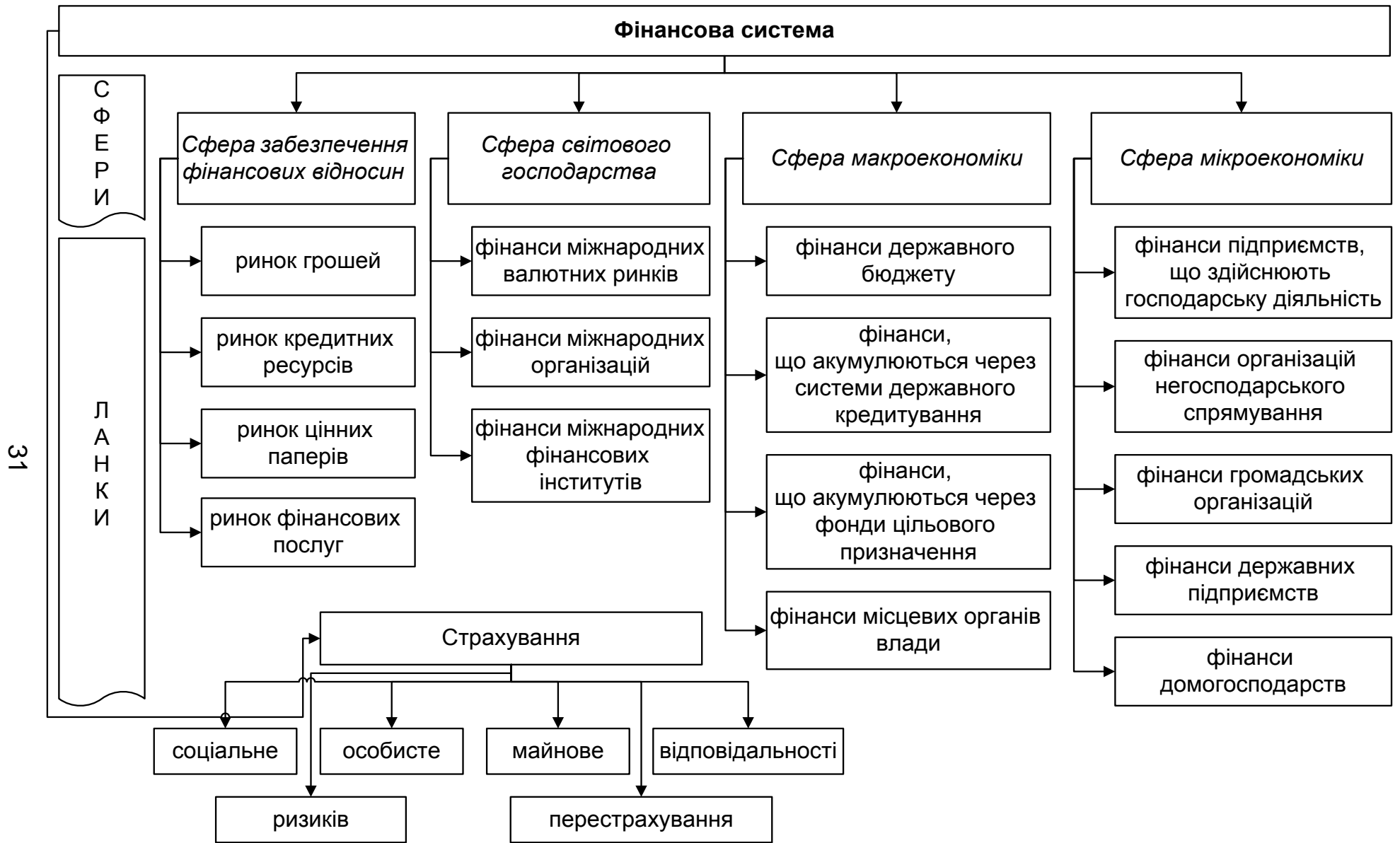

Рис. 2.1. Структура фінансової системи

Фінансова система України не є винятком, вона постійно трансформується та реагує на зміни у внутрішньому економічному житті країни. У цілому фінансову систему країни можна розуміти як сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи обміну, розподілу та перерозподілу ВВП через відповідну систему фінансових органів та інститутів.

Узагальнено структура фінансової системи України відповідає поданій на рис. 2.1, проте конкретизації потребують органи державної влади, які акумулюють фінансові ресурси на рівні держави та здійснюють управління ними.

Організаційно всі складові фінансової системи України можна умовно розподілити на [146]:

органи управління: Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України, Рахункова палата України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Аудиторська палата України, Пенсійний фонд України, Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування та ін.;

фінансові інститути: Національний банк України, банки банківської системи України, небанківські кредитні установи, страхові компанії, фондові біржі, Українська міжбанківська валютна біржа, фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Наразі доцільно визначити функції, що виконують органи державної влади в межах фінансової системи України.

Верховна Рада України є єдиним законотворчим органом в Україні, серед іншого ухвалює Державний бюджет України (надалі – ДБУ) та здійснює контроль за його виконанням. На законодавчому рівні визначає базові принципи та засади внутрішньої та зовнішньої фінансової політики, на законодавчому рівні встановлює базові фінансові показники розвитку держави (обсяг мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму для різних категорій громадян) [106].

Президент України є Главою держави та виступає від її імені; є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. Виходячи з цього Президент України є гарантом додержання законодавства в фінансовій сфері [118].

Кабінет Міністрів України виступає вищим органом виконавчої гілки влади; забезпечує реалізацію фінансової, податкової, цінової, інвестиційної політики в державі. Здійснює розподіл фінансових ресурсів держави у різних сферах: охорони здоров'я, освіти, науки, соціального захисту, зайнятості населення, екології, культури, спорту тощо. Кабінет Міністрів України організовує процес розроблення проекту закону про ДБУ, а в після його прийняття Верховною радою України, забезпечує виконання; розробляє та подає на розгляд Верховній раді України звіт про виконання ДБУ [112].

Міністерство фінансів України відіграє найважливішу роль у системі управління фінансами на державному рівні. Місія Міністерства фінансів України полягає у фінансовому забезпеченні виконання державних функцій на основі виваженої бюджетної політики, створенні умов для стабільного розвитку економіки шляхом управління державними фінансами за принципами збалансованості, ефективності, неупередженості, цілісності, сталості та прозорості [114].

Саме Міністерство фінансів України здійснює загальне управління всією фінансовою системою як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях. У структурі Міністерства фінансів України виокремлюють центральний і регіональні органи, організаційна структура Міністерства фінансів України подана на рис. 2.2.

Міністерство фінансів України виконує низку важливих для фінансової системи України функцій: розроблення основних напрямів фінансової політики держави, визначення конкретних заходів щодо її реалізації; забезпечення бюджетного процесу, складання проекту закону про ДБУ; виконання ДБУ після того, як він буде прийнятий Верховною Радою України; регулювання фінансових відносин на мікроекономічному рівні, визначення умов здійснення фінансових операцій, встановлення стандартів ведення бухгалтерського обліку; встановлення форм фінансової звітності суб'єктів господарювання; організація функціонування ринку цінних паперів; залучення коштів через інструментарій державного кредиту; здійснення управління державним боргом; формування фінансових відносин між Україною та іншими країнами, міжнародними фінансовими інституціями; здійснення фінансового контролю на рівні держави та регіонів; формування заходів фіскальної та митної політики; сприяння децентралізації та розроблення заходів щодо її реалізації [114].

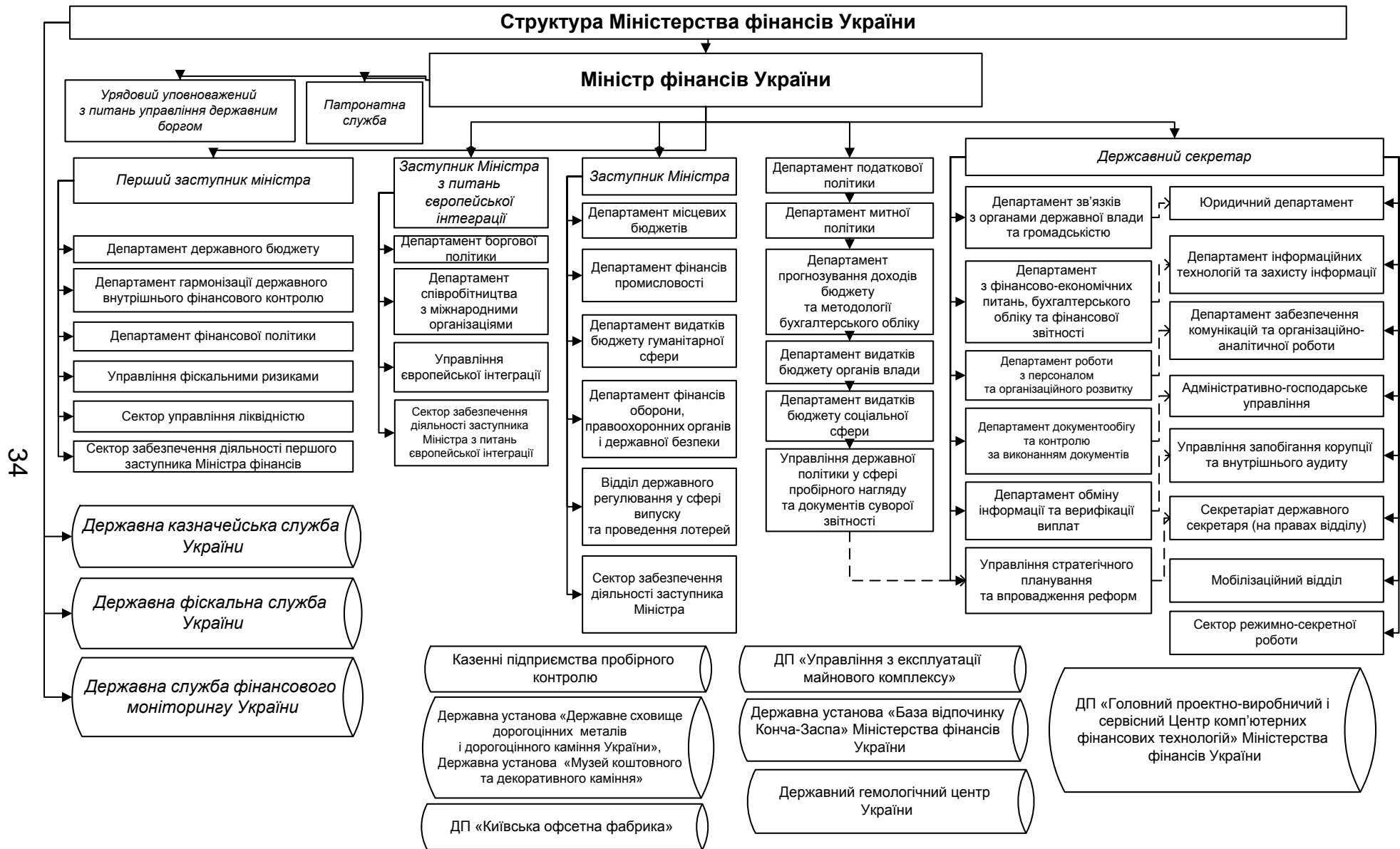

Рис. 2.2. Структура Міністерства фінансів України

Окреме місце в структурі Міністерства фінансів України посідає Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба та Державна служба фінансового моніторингу України.

Державна казначейська служба України – центральний орган виконавчої влади України, що реалізує державну політику в сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Є учасником системи електронних платежів Національного банку України. Основними завданнями Державної казначейської служби України є реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів [108].

Державна фіскальна служба – центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України [111].

Основні завдання Державної фіскальної служби полягають у такому [111]:

1) реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства; здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів і державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

державної податкової політики;

державної політики у сфері державної митної справи;

державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення контролю за надходженням до бюджетів і державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів;

державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;

державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів [111].

Державна служба фінансового моніторингу України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України [110].

Основними завданнями Держфінмоніторингу України є:

1) реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також внесення пропозицій щодо її формування;

2) збирання, оброблення й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму;

3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Окреме місце в фінансовій системі України посідає **Державна аудиторська служба України**, яка здійснює незалежний державний фінансовий контроль від імені Уряду. До складу органів Державної аудиторської служби України входять Державна аудиторська служба та її міжрегіональні територіальні органи [107].

Державна аудиторська служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України та який забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері державного фінансового контролю [107].

Основні завдання та функції органів Державної аудиторської служби України [107]:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції; розробляє пропозиції щодо вдосконалення

законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств і в установленому порядку подає їх до Кабінету Міністрів України;

2) здійснює контроль у:

міністерствах, інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах, суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно (надалі – підконтрольні установи);

суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні;

3) реалізує державний фінансовий контроль через здійснення:

державного фінансового аудиту;

перевірки державних закупівель;

інспектування (ревізії);

моніторингу закупівель;

контролю за станом внутрішнього аудиту;

4) здійснює контроль за цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів;

5) проводить оцінювання управління бюджетними коштами, досягнення їх економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності та результативності в діяльності підконтрольних установ;

6) проводить оцінювання достовірності фінансової звітності підконтрольних установ;

7) сприяє забезпеченню законного й ефективного використання державних і комунальних коштів та/або майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності суб'єктами господарювання державного сектора економіки, визначеними в установленому порядку тощо [107].

Забезпечення ефективного функціонування фінансової системи України можливе лише за умови злагодженого та взаємодоповнювального функціонування всіх сфер і ланок цієї системи. Загальною метою функціонування фінансової системи України на сучасному етапі розвитку

нашої держави має стати максимально ефективно використання бюджетних коштів і скорочення обсягів тіньової економіки.

2.3. Сутність, завдання та принципи фінансової політики держави

Для того щоб організація фінансових відносин мала системний характер, сприяла позитивному впливу на результати господарювання, суспільству необхідно виробити стратегію і тактику використання фінансових ресурсів для досягнення поставлених цілей і завдань в економічному та соціальному розвитку. Вироблена державою стратегія і тактика організації фінансів є фінансовою політикою. Фінансова політика є наміченою державою науковою програмою використання фінансів з метою успішного виконання планів економічного та соціального розвитку.

Отже, **фінансова політика** – це сукупність методів і напрямів впливу держави на функціонування фінансової системи. Метою цього впливу є зміцнення економічного (а отже, і політичного) потенціалу країни.

Головним завданням фінансової політики виступає формування передумов для оптимального розподілу ВВП країни між різними господарствами, населенням і регіонами. У результаті раціонального розподілу та перерозподілу ВВП може бути забезпечене оптимальне зростання економіки, що засвідчується макроекономічними показниками. За виваженої фінансової політики створюються передумови для ефективного розвитку суб'єктів господарювання, а також більш активно залучаються інвестиційні кошти від іноземних інвесторів. За цих умов фінансова політика повинна формувати передумови для всебічного розвитку фінансової системи та забезпечення стабільності та рівномірності розвитку різних галузей економіки.

Змістовність формування фінансової політики полягає в розробленні основних напрямів використання фінансів виходячи з необхідності вирішення економічних і соціальних завдань. За допомогою фінансової політики держава фінансує потреби розширеного відтворення, регулює масштаби та пропорції розвитку суспільного виробництва, удосконалює його галузеву та територіальну структуру [43].

Змістовність фінансової політики визначається єдністю трьох основних ланок:

вироблення науково обґрунтованої концепції розвитку фінансів за допомогою визначення головних цілей економічного розвитку. Вона

формується на основі вивчення вимог економічних законів, конкретних особливостей історичного розвитку суспільства, всебічного аналізу стану продуктивних сил і виробничих відносин, потреб населення;

визначення основних напрямів використання фінансів на перспективу та поточний період. З цією метою треба виходити зі шляхів досягнення поставлених цілей, передбачених економічною політикою, з урахуванням специфіки внутрішньої і міжнародної обстановки, реальних економічних і фінансових можливостей країни. З цією метою вивчають накопичений досвід використання фінансового механізму, нові тенденції розвитку, а також світовий досвід;

здійснення практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей [77].

Своє практичне втілення фінансова політика в особі держави реалізує через фінансовий механізм, його важелі та стимули. Будучи найбільш динамічною частиною фінансової політики, фінансовий механізм виступає найважливішим її результатом. Він змінюється внаслідок вирішення різноманітних тактичних завдань, чутливо реагуючи на всі особливості поточного стану економіки та соціальної сфери країни. Саме за допомогою фінансового механізму здійснюється вся діяльність держави в галузі фінансів.

Для вироблення фінансової політики на державному рівні необхідно залучати Міністерство фінансів і Національний банк України у процес розроблення та подальшої реалізації фінансової політики.

Фінансова політика повинна відповідати чинному законодавству, а профільні міністерства та відомства мають розробляти інструкції щодо реалізації конкретних заходів у межах фінансової політики держави.

Серед базових принципів формування фінансової політики держави можна виділити такі:

розроблення концептуальних основ формування, впровадження та реалізації заходів державної фінансової політики;

необхідність забезпеченні децентралізації фінансових ресурсів держави, однак забезпечення концентрації частини грошових коштів у спеціалізованих фондах держави.

Головні цілі фінансової політики:

найбільш повна мобілізація фінансових ресурсів і відповідне нарощування державних фінансів, необхідних для задовільнення потреб суспільства;

визначення раціональних форм вилучення доходів підприємств і населення на користь держави, а також частки участі населення у формуванні фінансових ресурсів;

збільшення бюджетної забезпеченості громадян, підвищення рівня доходів на душу населення;

забезпечення соціальних нормативів щодо рівня життя [76].

Фінансову політику, залежно від періоду та тривалості її реалізації, розподіляють на фінансову стратегію та фінансову тактику.

Фінансова стратегія – довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає рішення великомасштабних завдань, поставлених економічною та соціальною стратегією [76].

Фінансова тактика спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку держави, пов'язана з оперативною зміною форм і методів організації фінансових відносин, перегрупуванням фінансових ресурсів виходячи з поточних потреб країни [76].

Стратегія та тактика повинні розроблятися в одному напрямі та мати спільний вектор реалізації. Слід зазначити, що в разі значних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі держави тактика може змінюватися, реагуючи на зміни; проте тактичні заходи мають підпорядковуватися стратегії.

2.4. Складові фінансової політики держави

Уся система управління фінансами базується на фінансовій політиці держави. У розробленні фінансової політики беруть участь законодавча та виконавча гілки влади.

У процес розроблення та реалізації фінансової політики в Україні залучені різні державні органи влади. Так, фінансову політику формує Міністерство фінансів, тоді як реалізацію цієї політики забезпечує ціла низка державних органів влади.

Політика держави в галузі фінансів залежить від розвиненості фінансової системи та ступеня самостійності окремих її ланок. До *елементів фінансової політики* можна віднести:

податкову політику;

бюджетну політику;

грошово-кредитну політику;

цінову політику;

митну політику;
соціальну політику;
інвестиційну політику;
політику в галузі міжнародних фінансів.

Під **бюджетною політикою** розуміють визначення державою базових складових формування та використання фондів фінансових ресурсів, централізованих через державний бюджет, а саме:

джерела формування доходів державного бюджету;
пріоритетні напрями видатків бюджету;
допустимі межі розбалансованості бюджету;
джерела фінансування бюджетного дефіциту;
принципи взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетна політика ґрунтується на бюджетному кодексі й інших законодавчих актах, що визначають форми бюджетного устрою та регламентують бюджетний процес.

Бюджетна політика реалізується через такі процеси:

- 1) формування структури видаткової частини бюджету;
- 2) розподіл видатків між бюджетами різних рівнів;
- 3) формування джерел і вибір способів покриття бюджетного дефіциту;
- 4) визначення форм і методів управління державним боргом.

Від характеру рішень цих питань залежить соціально-економічна спрямованість бюджетної політики, тип побудови моделі бюджетної децентралізації, що, звісно, відбивається на фінансовій політиці. У свою чергу, в складі бюджетної політики набувають відносної самостійності податкова, інвестиційна та політика управління державним боргом.

Податкова політика визначає вибір складу податків, розміру їх ставок, пільг і санкцій за кожним видом податків. Вона повинна будуватися на компромісі інтересів держави та платників податків. Інтереси держави базуються на принципі достатності оподаткування. Водночас оподаткування не повинно підривати мотивацію до ефективної діяльності.

Засади, на яких базується податкова політика держави, можна сформулювати таким чином:

найважливішим завданням податкової політики є створення умов оподаткування, які відповідають як інтересам органів влади, так і учасників

ринку, які забезпечують поліпшення фінансового становища реального сектора економіки та стабілізацію надходження податків і зборів до бюджетів усіх рівнів;

податкова політика передбачає розширення бази оподаткування, тобто створення умов, за яких збільшиться кількість суб'єктів господарювання, що можуть і бажають платити податки, збори та інші обов'язкові платежі;

податкова політика передбачає збільшення обсягів збирання податків і зборів за рахунок посилення фіскальних заходів і вдосконалення норм, що регламентують діяльність податкових органів і платників податків.

Грошово-кредитна політика регламентує напрями та визначає здійснювані заходи стосовно грошового обігу в державі та кредиту, спрямованих на забезпечення сталого, ефективного функціонування економіки, підтримку в належному стані грошової системи.

Під грошово-кредитною політикою розуміють забезпечення стійкості грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; забезпечення своєчасності та безперервності розрахунків у народному господарстві та в різних ланках фінансової системи через регламентацію та регулювання діяльності банківської системи; управління діяльністю фінансового ринку через регламентацію емісії та розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх обороту (курсу купівлі та продажу) та ін. [82].

Основними складовими такої політики є операції на відкритому ринку, облікова політика, наявність обов'язкових мінімальних резервів. До широко використовуваних методів грошово-кредитної політики належать:

- зміна ставки облікового відсотка;
- операції на відкритому ринку;
- зміна норм обов'язкових резервів;
- вибіркові методи регулювання окремих видів кредиту.

Грошово-кредитна політика спрямована на стабілізацію грошової системи, на раціональне вирішення питань з кредитування та на розвиток банківської системи.

У грошово-кредитній політиці відносну самостійність набувають емісійна, цінова, валютна та кредитна політика; в межах грошово-кредитної – відсоткова та інвестиційна політика.

Цінова політика заснована на регулюванні цін і тарифів на монопольні товари та послуги.

Інвестиційна політика – складова частина фінансової політики, що проводиться державою та підприємствами у вигляді встановлення структури та масштабів інвестицій, визначення напрямів їх використання, джерел отримання з урахуванням необхідності оновлення основних засобів і підвищення їх технічного рівня. Інвестиційна політика спрямована на створення умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в реальний сектор економіки [26].

Інвестиційна політика передбачає підвищення ролі бюджету в розвитку держави, створення умов для інвестування заощаджень населення, розвиток іпотечного кредитування, залучення прямих іноземних інвестицій.

Соціальна політика спрямована насамперед на захист прав громадян України, зокрема на забезпечення населення фінансовими ресурсами. Основні сфери, через які реалізується соціальна політика: пенсійна, міграційна, фінансової допомоги окремим соціальним групам населення та інші.

Митна політика передбачає поєднання елементів податкової та цінової політики. Через інструменти митної політики держава може обмежувати чи стимулювати експорт та імпорт товарів (або їх окремих груп), тим самим здійснюючи захист внутрішнього виробника чи, навпаки, стимулюючи вітчизняних виробників більш ефективно забезпечувати конкурентоспроможність своєї продукції.

Міжнародна фінансова політика полягає в управлінні валютно-фінансовими та кредитними відносинами на міжнародному рівні, зокрема і з міжнародними грошово-кредитними організаціями. Міжнародна фінансова політика повинна бути спрямована не на необмежене залучення фінансових ресурсів з міжнародного ринку капіталів, а на розвиток продуктивних сил всередині держави та на раціональне позиціонування підприємства на міжнародних ринках.

2.5. Фінансовий механізм

Фінансовий механізм – це складова частина господарського механізму, яка представлена сукупністю форм і видів організації фінансових відносин, методів і умов обчислення, які використовуються

для утворення фінансових ресурсів, використання та перерозподілу грошових фондів цільового призначення. Фінансовий механізм застосовується для впливу на соціальну сферу й економіку за умови реалізації злагодженої фінансової політики на місцевому, регіональному рівнях і на рівні суб'єктів господарювання. Вплив фінансового механізму на соціальну сферу й економіку в цілому реалізується, з одного боку, через структуру фінансового механізму та націленість його різних частин на вирішення деяких завдань і досягнення реального ефекту, з іншого – через фінансові ресурси, які формуються в результаті діяльності суб'єктів господарювання і держави. Ці фінансові ресурси спрямовують на задовільнення потреб суспільства (держави, його суб'єктів господарювання, територіальних структур, громадян). Структура фінансового механізму досить складна з огляду на значну різноманітність форм і видів організації фінансових відносин. Можна виділити дві групи фінансових механізмів, які відображають економічну змістовність фінансів: механізм державних фінансів; фінансовий механізм суб'єктів господарювання [83].

Фінансовий механізм держави. Фінансовий механізм держави включає:

засоби утворення державних бюджетних фондів на загальнодержавному та територіальному рівнях;

засоби розподілу національного доходу;

типи платежів у позабюджетні державні фонди та бюджет;

засоби формування соціальних позабюджетних фондів;

фінансовий контроль;

фінансове планування та прогнозування.

У фінансовому механізмі передбачено розподіл у кожній з груп (наприклад, механізм муніципальних і державних фінансів – на бюджетний, механізми державного кредитування та функціонування позабюджетних фондів; бюджетний механізм – на механізми регіональних бюджетів, державного бюджету, функціонування місцевих бюджетів). Це пов'язано зі специфічністю способів розподілу та перерозподілу вартості ВВП і національного доходу (частини національного багатства) і впливає на формування фінансових ресурсів підприємств, види платежів до бюджету, форми та напрями бюджетного фінансування, способи утворення фінансових ресурсів тощо. З огляду на окреслені особливості, держава повинна послаблювати або посилювати вплив різних частин

фінансового механізму на суспільне виробництво та його конкретні галузі. Крім того, можливим напрямом реалізації фінансового механізму є ініціювання прискорення процесів формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів.

Водночас у структурі фінансового механізму можна виділити функціональні ланки: мобілізація фінансових ресурсів, стимулювання, фінансування та ін. Фінансовий механізм розподіляють також на управлінські й організаційні блоки: планування та прогнозування, фінансового контролю, оперативного управління.

Функціонування фінансового механізму обумовлюється сумою фінансових ресурсів, які виділяються на конкретні цілі, методами формування фінансових ресурсів і тим, за якими каналами та в яких формах перерозподіляються фонди фінансових ресурсів, на яких умовах їх надають і використовують.

Фінансовий механізм, який приводить фінансові ресурси в рух, впливає на суспільне виробництво через фінансове регулювання та фінансове забезпечення. Що вище рівень розвитку суспільства й економіки, то більш значуща роль фінансового регулювання.

Фінансове забезпечення втілюється за допомогою безповоротного фінансування, самофінансування, кредитування. Побудова фінансового механізму здійснюється відповідно до норм фінансового права, які відображені в фінансовому законодавстві та регламентуються фінансовою політикою. Застосування юридичних норм у фінансових сферах діяльності держави та суб'єктів господарювання дає можливість установити єдині правила організації фінансових зв'язків, захистити економічні інтереси громадян, держави, суб'єктів господарювання. Виконання правових норм формує сувору фінансову дисципліну.

Фінансовий механізм підприємства – це складова господарського механізму; сукупність методів і форм, за допомогою яких підприємство забезпечує себе необхідними коштами, досягає необхідного рівня ліквідності та стабільності, забезпечує отримання максимального прибутку та формує передумови максимізації ринкової вартості суб'єкта господарювання. Фінансовий механізм підприємства будується відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. Структуру фінансового механізму підприємства можна подати через п'ять пов'язаних елементів: інформаційне забезпечення; фінансові важелі; фінансові методи; нормативне забезпечення; правове забезпечення.

Фінансовий механізм відображає відносини підприємства з іншими суб'єктами: у внутрішньому середовищі підприємства; з іншими організаціями та підприємствами; в межах фінансово-промислової групи, аграрно-промислових об'єднань, холдингів, торгово-закупівельних організацій; з кредитно-фінансовою системою, інвестиційними інститутами, страховими організаціями та компаніями; з контрагентами. На суб'єктах господарювання фінансові відносини складаються між апаратом управління та структурними підрозділами підприємства, між окремими підрозділами, між працівниками й адміністрацією.

Методи та форми реалізації фінансових відносин у межах фінансового механізму спрямовані на дотримання та встановлення порядку доведення завдань фінансового плану до структурних підрозділів; організацію контролю за виконанням даних завдань; оцінювання підсумків фінансово-господарської діяльності підрозділів та їх впливу на показники роботи підприємства; застосування та визначення економічних стимулів, які спрямовані на поліпшення фінансових результатів діяльності підприємства. Фінансові відносини між структурними підрозділами націлюються на забезпечення якісного, ефективного та своєчасного виконання завдань щодо внутрішньовиробничої кооперації і припускають посилення фінансового впливу в цьому напрямі. Фінансові відносини підприємства в межах господарських об'єднань передбачають порядок використання й утворення централізованих грошових фондів, фінансової допомоги або комерційного внутрішньогрупового кредиту.

Правове забезпечення фінансового механізму підприємства включає постанови, законодавчі акти, циркулярні листи, накази та інші правові документи органів управління. Нормативне забезпечення функціонування фінансового механізму підприємства вбачає застосування амортизаційних норм, нормативів та інструментів нормування оборотних коштів, податкових і тарифних ставок. Інформаційне забезпечення фінансового механізму підприємства вміщує різноманітну економічну, комерційну, фінансову та іншу інформацію. До цієї інформації відносять: дані про платоспроможність і фінансову стійкість конкурентів і партнерів, про курси валют, ціни, дивіденди, відсотки на валютному, товарному, фондовому ринках тощо.

Фінансові методи та важелі. *Фінансові методи* – це методи впливу фінансових відносин на господарський процес, використання та формування грошових фондів. Вплив фінансових методів

на функціонування суб'єктів господарювання здійснюється за двома напрямками:

управління рухом фінансових ресурсів;

управління комерційними ринковими відносинами, які пов'язані з порівнянням результатів і витрат, з відповідальністю за ефективне використання грошових фондів і матеріального стимулювання.

Фінансові важелі – це інструменти, які застосовуються в фінансових методах. До них можна віднести: прибуток, доходи, грошові фонди цільового призначення; орендну плату, амортизаційні відрахування; відсоткові ставки за депозитами, позиками, облігаціями; пайові внески, внески в зареєстрований капітал; фінансові санкції; дивіденди, портфельні інвестиції; коливання валютного курсу гривні, дисконт і т. ін.

Фінансовий механізм тісно пов'язаний із розвитком фінансово-кредитної системи. Відносини фінансово-кредитної системи та підприємства включають насамперед взаємовідносини з позабюджетними фондами та бюджетами різних рівнів.

Ці відносини пов'язані з оплатою встановлених платежів і податків, з умовами отримання бюджетних коштів, а в частині бюджетних коштів, які виходять на поворотній основі, – з умовами їх повернення. Відносини банків і підприємств стосуються питань здійснення й організації безготівкових розрахунків, повернення й отримання кредитних коштів. Відносини між інвестиційними інститутами та підприємствами з'являються під час реалізації інвестиційних проектів. Взаємовідносини між страховими компаніями та підприємствами з'являються у ході страхування майна особливих груп співробітників, підприємницьких і комерційних ризиків. Фінансові відносини підприємства та державних організацій стосуються лише питань використання та формування грошових централізованих фондів і їх застосування для фінансування інвестицій, зовнішньоторговельних операцій, поповнення оборотних коштів. Зміна елементів фінансового механізму залежно від умов соціального й економічного розвитку суспільства зумовлює можливості його якісного та кількісного впливу на соціальну сферу й економіку; кількісний вплив фінансового механізму на соціальну сферу економіка виражається через пропорції, обсяги та розподіл фінансових ресурсів у межах фінансової системи держави. Ці процеси відбуваються шляхом зіставлення обсягу фінансових ресурсів на муніципальному та державному рівнях, а також на рівні суб'єктів господарювання.

У цілому обсяги фінансування галузей економіки й організацій контролюються державою через механізми стимулювання розвитку економіки і її суб'єктів. Таким чином, здійснюється вплив на соціально-культурний розвиток суспільства, суспільне виробництво, його технічний науковий потенціал. Якісний вплив фінансового механізму пов'язується зі застосуванням методів формування та напрямів використання фінансових ресурсів, форм організації фінансових співвідношень, які дають можливість розглядати їх як стимули розвитку окремого суб'єкта господарювання, а також економіки в масштабах держави. До таких елементів фінансового механізму відносять оптимізацію податкового навантаження, встановлення граничного розміру дефіциту бюджету, граничного обсягу муніципальних і державних запозичень і державного боргу, умови надання організаціям різноманітних правово-організаційних форм бюджетних кредитів, порядок використання фінансових санкцій та інші методи та форми організації стимуляційного характеру фінансових відносин.

2.6. Фінансове планування та прогнозування

Фінансове планування виступає найважливішим елементом управління фінансами. Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність суб'єктів господарювання та держави, а результатом його – складання фінансових планів, починаючи від кошторису окремої установи до зведеного фінансового балансу держави. У кожному плані визначаються доходи та витрати на певний період, взаємозв'язок з усіма ланками фінансової та кредитної систем щодо платежів і розрахунків.

Фінансове планування на підприємствах тісно пов'язане з плануванням їх господарської діяльності. Його головною метою є забезпечення раціонального співвідношення між обсягом, темпами збільшення виробництва та фінансовими ресурсами організації, а також між кредитними та власними ресурсами, які спрямовані на розширення виробництва.

Фінансове планування здійснюється шляхом складання фінансових планів, призначення і зміст яких безпосередньо залежать від специфіки планування. Фінансові плани розрізняють на три види [53]:

довгострокові – розроблення стратегічних змін руху фінансових потоків підприємства та визначення основних фінансових параметрів його розвитку;

поточні – визначення конкурентоспроможності підприємства та впливу фінансових потоків на виробництво в поточному періоді;

оперативні – складання податкового та платіжного календаря, а також касового плану на стислий період (тиждень, декада, місяць).

Узагальнено можна визначити, що фінансове планування спрямоване на вирішення таких основних завдань:

визначення резервів збільшення доходів підприємства та способів їх залучення;

ефективне використання фінансів, визначення найбільш раціональних напрямів розвитку підприємства, що здатні забезпечити отримання максимального прибутку в плановому періоді;

узгодження наявних і планових обсягів фінансових ресурсів з показниками виробничого плану підприємства;

розроблення оптимальних умов співпраці з фінансовими установами, бюджетом та ін.

У процесі фінансового планування за основу беруться вимоги фінансової політики, яка реалізується на тому чи іншому етапі економічного розвитку. Також визначається обсяг коштів і їх джерел, необхідних для виконання планових завдань, виявляються резерви зростання доходів і економії витрат, установлюються оптимальні пропорції у розподілі коштів між централізованими та децентралізованими фондами.

Фінансові плани реалізуються на всіх ланках фінансової системи. Форма фінансового плану, склад його показників відображають специфіку відповідної ланки фінансової системи. Суб'єкти господарювання складають баланси доходів і витрат; неприбуткові організації – кошториси; комунальні підприємства та громадські об'єднання – фінансові плани; органи державної влади – бюджети різних рівнів.

Прогнозні та планові значення фінансових показників визначаються з використанням різних методів. Найбільш важливими з них є методи: екстраполяції, нормативний, математичного моделювання. **Метод екстраполяції** полягає в тому, що фінансові показники досліджуються в динаміці, визначаються темпи змін, з їх урахуванням розраховуються прогнозні значення. **Нормативний метод** заснований на використанні встановлених норм і нормативів. **Метод математичного моделювання** полягає в побудові фінансових моделей, що імітують реальні економічні та соціальні процеси. Для узгодження напрямів використання фінансових ресурсів з джерелами їх формування, координації

всіх елементів фінансових планів між собою застосовується **балансовий метод** [83].

Для фінансового планування особливе значення має прогностична інформація, тобто інформація про розвиток фінансових відносин у майбутньому. Процес отримання цієї інформації називається **прогнозуванням**. **Прогноз** – це обґрунтоване визначення показників, що характеризують майбутні події; базується на спостереженнях, теоретичних узагальненнях, припущеннях і обмеженнях. **Фінансове прогнозування** – це обґрунтування показників фінансових планів, передбачення фінансового становища на певний період. У теорії і на практиці виділяють середньострокове (5 – 10 років) і довгострокове (більше 10 років) фінансове прогнозування. Головною метою фінансового прогнозування є визначення реально можливого обсягу фінансових ресурсів і їх потреби в прогнозованому періоді. Фінансові прогнози дозволяють розробляти різноманітні сценарії вирішення соціально-економічних завдань, що стоять перед суб'єктами фінансової системи.

У фінансовому плануванні та прогнозуванні використовують такі методи: розрахунково-аналітичний; метод коефіцієнтів; нормативний; оптимізації планових рішень; програмно-цільовий; балансовий [83].

Розрахунково-аналітичний метод заснований на визначенні тенденцій руху фінансових ресурсів за попередні періоди. Цей метод базується на фактичній ситуації. За умови застосування розрахунково-аналітичного методу розрахунки проводяться на основі фактичних фінансових даних із застосуванням різноманітного інструментарію визначення прогнозних показників. Цей метод використовують у тих випадках, коли відсутні фінансово-економічні нормативи, а взаємозв'язок між показниками може бути встановлений на основі виявлення динаміки їх змін за певний період.

Метод коефіцієнтів заснований на коригуванні планових завдань минулого періоду виходячи з фактично досягнутих результатів і прогнозів на майбутній період. В якості коефіцієнтів застосовують темпи зростання обсягів виробництва та продажів, індекси цін, інфляцію, індекси переоцінки основних засобів та ін. Як і розрахунково-аналітичний метод, метод коефіцієнтів дає приблизні результати.

У використанні **нормативного методу** планування потреба в фінансових ресурсах і джерелах їх утворення визначається на основі заздалегідь установлених норм і нормативів. Нормативи встановлюються

державою, місцевими органами управління або суб'єктами господарювання. Прикладами нормативів є ставки податків і зборів, відрахувань до державних позабюджетних і цільових бюджетних фондів, норми амортизаційних відрахувань, облікова ставка банківського відсотка та ін.

Перевагою нормативного методу планування є простота та доступність. Знаючи норматив і базовий показник, можна легко розрахувати планову величину доходів, грошових надходжень і витрат. Для широкого застосування цього методу необхідна економічно обґрунтована нормативна база, створення якої може бути ускладнене змінами в законодавстві та коливаннями показників розвитку ринків.

Метод **оптимізації планових рішень** передбачає складання кількох варіантів планових розрахунків, з яких обирається оптимальний за заданим критерієм, наприклад:

- мінімум сукупних витрат;

- мінімум поточних витрат;

- мінімум вартості капіталу за умови найбільшої ефективності його використання;

- максимум оборотності оборотного капіталу;

- максимум прибутку за фінансовими операціями та ін.

Програмно-цільовий метод і **метод економіко-математичних моделей руху фінансових ресурсів** припускають моделювання декількох варіантів фінансової ситуації. Вони дозволяють вибрати той варіант плану, який найбільш повно відповідає поставленій меті.

Балансовий метод є основним способом узгодження окремих розділів фінансових планів. Він використовується для узгодження витрат з джерелами їх покриття, визначення вартісних і натуральних значень прогнозних показників.

Підприємства самостійно визначають види та періодичність складання фінансових планів. В умовах ринкової невизначеності, значної залежності від зовнішніх факторів, регулярних змін законодавства, інфляційних очікувань суб'єкти господарювання стикаються з проблемами фінансового прогнозування та планування. Виходячи з цього сьогодні основну увагу суб'єкти господарювання приділяють поточному (короткостроковому) плануванню. До основних видів фінансових планів, що розробляються на рівні підприємства, відносять [108]:

- розрахунковий баланс доходів (річний фінансовий план);

- інвестиційний план (бюджет);

- кредитний план (бюджет);
- валютний план;
- план (прогноз) руху грошових коштів;
- податковий план (бюджет);
- касовий план (заявка);
- платіжний календар;
- прогноз обсягу реалізації (складовий елемент бізнес-плану);
- баланс грошових витрат і надходжень (складовий елемент бізнес-плану);
- прогноз балансу активів і пасивів (складовий елемент бізнес-плану);
- графік беззбитковості (складовий елемент бізнес-плану).

На підприємствах фінансове планування реалізується через складання та подальше виконання річних фінансових планів суб'єктів господарювання. Фінансовий план суб'єкта господарювання є бюджетом доходів і витрат за трьома видами діяльності: операційною, фінансовою й інвестиційною. Зазвичай складаються поточні та капітальні плани для суб'єктів господарювання. Поточний фінансовий план розробляється на строк до одного року, пов'язаний з операційною діяльністю. Такий план має досить високу вірогідність виконання, тоді як капітальний план має більш тривалий строк реалізації та охоплює переважно інвестиційну діяльність підприємства.

Дані, що отримують різні суб'єкти фінансової системи в результаті застосування методів фінансового планування та прогнозування, можуть бути використані для прийняття управлінських рішень щодо вкладання інвестиційних коштів, отримання кредиту, придбання устаткування, збільшення обсягів виробництва, збільшення витрат на оплату праці тощо.

Грамотне та доцільне застосування різних методів фінансового планування та прогнозування дозволить в повній мірі врахувати фактори зовнішнього та внутрішнього середовища й об'єктивно оцінити перспективи зміни того чи іншого явища чи процесу.

2.7. Фінансовий контроль

Здійснення контролю за станом економіки держави передбачає реалізацію складного набору функцій, серед яких – застосування заходів контролю в різних сферах суспільного життя. Фінансовий контроль

і є частиною такої складної та багатоаспектної системи. Завдання фінансового контролю полягає в сприянні реалізації базових заходів фінансової політики на всіх рівнях фінансової системи.

Крім того, здійснення фінансового контролю орієнтоване передусім на забезпечення максимально ефективного формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів.

Узагальнено можна зазначити, що **фінансовий контроль** – це система нагляду контрольних органів за фінансово-господарською діяльністю установ і організацій з метою обґрунтованого оцінювання ефективності їх діяльності, перевірки законності та доцільності фінансових операцій, виявлення резервів поліпшення використання ресурсів і збільшення доходів державного бюджету.

Фінансовий контроль – найважливіший засіб забезпечення законності у фінансовій та господарській діяльності. Завданням фінансового контролю є запобігання нераціональному використанню фінансових ресурсів, виявлення фактів зловживання та розкрадання товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів. Результативність фінансового контролю, що здійснюється різними суб'єктами – органами державної влади, місцевого самоврядування, аудиторами, аудиторськими організаціями, у значній мірі визначається їх взаємодією, в тому числі і з органами державної влади.

У теорії управління контроль посідає місце однієї з провідних функцій, яка передбачає перевірку стану керованості певного об'єкта управління та визначення результативності прийнятих управлінських рішень, а також умов їх реалізації.

Через інструментарій фінансового контролю забезпечується контрольна функція фінансів, яка реалізується на всіх етапах розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу в усіх сферах і ланках національної фінансової системи.

На макроекономічному рівні фінансовий контроль реалізується через контроль за бюджетними показниками на кожному з етапів бюджетного процесу – від складання проекту Закону про Державний бюджет до затвердження звіту про виконання Державного бюджету. На макроекономічному рівні фінансовий контроль реалізується через формування й аналіз у динаміці базових статистичних показників розвитку національної фінансової системи. У процесі реалізації фінансового контролю задіяна значна кількість державних органів і служб.

На мезоекономічному рівні фінансовий контроль здійснюється, серед іншого, через систему оцінювання діяльності окремих галузей та регіонів; упроваджується профільними міністерствами та відомствами.

У реалізації фінансового контролю на мікроекономічному рівні зацікавлені насамперед власники суб'єктів господарювання. Проте його, відповідно до законодавства, можуть здійснювати також і контролюючі органи державної влади задля перевірки дотримання суб'єктами господарювання фінансового та податкового законодавства. Здійснення фінансового контролю забезпечує реалізацію низки важливих завдань, зокрема:

- сприяння узгодженню потреб у фінансових ресурсах та їх наявних обсягів;

- забезпечення виконання норм фінансового та господарського законодавства, здійснення превентивних заходів, щодо порушень законодавства у сфері фінансів;

- забезпечення своєчасного та в повному обсязі виконання суб'єктами господарювання своїх зобов'язань перед бюджетом і позабюджетними фондами;

- стимулювання суб'єктів господарювання ефективно та раціонально використовувати фонди фінансових ресурсів;

- виявлення резервів залучення додаткових фінансових ресурсів на рівні держави й органів місцевого самоврядування;

- забезпечення правильності та повноти відображення фінансової інформації у фінансовій звітності суб'єктів господарювання;

- здійснення роз'яснювальної та профілактичної роботи з метою збільшення ефективності використання фінансових ресурсів і недопущення порушень фінансової дисципліни.

Завдання фінансового контролю реалізуються через систему органів фінансового контролю та залучення всіх учасників фінансових відносин. Система фінансового контролю включає такі види заходів впливу на порушників фінансової дисципліни: адміністративні, грошові, економічні, дисциплінарні, кримінальні.

Змістовність фінансового контролю визначають його загальні принципи: загальність, ефективність, законність, справедливість, незалежність, публічність.

Загальність фінансового контролю виражається в повному врахуванні руху всіх ресурсів і фінансових потоків, що створюють уявлення про наявність суцільного контролю державних фінансів. Тримати під контролем усі канали можливого витоку ресурсів кожного контролюваного об'єкта досить дорого, а тому недоцільно. Отже, принцип загальності передбачає виявлення ключових точок контролю, спостереження за якими дозволило б відслідковувати стан і поведінку об'єкта в цілому, виявлення центрів фінансового обліку та створення за кожним з них бази даних поточних доходів і витрат.

З огляду на те, що фінансовий контроль може бути реалізований на різних рівнях і сферах, його результативність багато в чому залежить від форм і методів самого контролю.

За правовою формою фінансовий контроль можна розподілити на такі складові: державний; відомчий; внутрішньогосподарський; громадський; правовий; цивільний [83].

Відповідно до періодів реалізації фінансовий контроль розрізняють на: попередній; поточний (оперативний); перспективний [43].

Фінансовий контроль реалізується через систему різноманітних методів, серед яких важливе місце належить перевіркам. Вони можуть бути одноразові чи систематичні, можуть стосуватися фінансової звітності та податкової дисципліни суб'єкта господарювання.

Фінансові перевірки розрізняють на:

камеральні (здійснюються за місцем знаходження органу контролю) і *виїзні* (проводяться за місцем знаходження суб'єкта);

тематичні (здійснюються за певними, обраними для перевірки питаннями) і *комплексні* (охоплюють усю фінансову діяльність суб'єкта господарювання);

повторні та *зустрічні* (проводяться для конкретизації результатів попередніх перевірок і з ініціативи вищого контролюючого органу для перевірки діяльності попередніх контролерів);

документальні (аналіз первинних бухгалтерських документів і фінансової звітності) й *інвентаризаційні* (перевірки на відповідність даних, відображених у фінансових документах і звітності, фактичній наявності активів / майна); *планові* та *позапланові*.

Наступним поширеним методом фінансового контролю є *обстеження*, які передбачають збирання й обробку великих масивів і зазвичай передують перевіркам.

Ще одним методом є *ревізія*, яка передбачає реалізацію комплексу перевірок, що об'єднані загальною метою та спрямованістю.

Ще один з методів фінансового контролю – *нагляд* як сукупність контрольних дій у вигляді періодичного спостереження за дотриманням підприємствами умов здійснення ліцензованих видів діяльності. Нагляд передбачає контроль за дотриманням установлених правил, норм і нормативів, порушення яких може спричинити відкликання або скасування ліцензії.

Моніторинг – це сукупність дій, прийомів і способів постійного, систематичного спостереження за фінансовою діяльністю або окремими фінансовими операціями спостережуваного суб'єкта з метою визначення поточних змін і оперативного виявлення слабких місць.

Облік платників податків і об'єктів оподаткування – один з методів державного податкового контролю, що належить до загального фінансового контролю та передбачає контрольну діяльність податкових органів щодо виявлення осіб, які порушують умови або ухиляються від постановки на облік їх майна, що підлягає оподаткуванню, або не сплачують майнові податки.

Методи фінансового контролю застосовують відповідно до завдання, що ставиться перед органом, що перевіряє у певний період часу. Отже, результативність фінансового контролю залежить від своєчасності та доречності застосування того чи іншого методу чи форми фінансового контролю.

2.8. Фінансові важелі

Фінансові важелі є важливим елементом фінансового механізму, до них належать: фінансові норми, ліміти, резерви, стимули.

Фінансові норми можна розподілити на чотири групи:

централізовані норми, що затверджуються органами державної влади (наприклад, розмір мінімальної заробітної плати, ставки податків і зборів, розмір облікової ставки тощо);

норми витрат фінансових ресурсів на задовільнення матеріальних потреб (наприклад, витрати на харчування дітей в школі чи садочку, норма опалення в житлових приміщеннях, норми витрат матеріалів на виробництво певної продукції);

норми витрат бюджетних коштів (здебільшого визначаються профільними міністерствами та відомствами для бюджетних установ);

норми, що характеризують пропорції розвитку суспільства на макро-економічному рівні.

Вагоме місце серед фінансових важелів та інструментів мобілізації фінансових ресурсів посідають **податки** та **збори**, які забезпечують державі можливість здійснювати виконання своїх функцій через перерозподіл централізованих фондів грошових коштів. Також через застосування системи податків і зборів держава має можливість впливати на підприємницьку діяльність, активізувати інвестиційні процеси, сприяти збереженню природних ресурсів і накопиченню національного багатства.

Наступним видом фінансових важелів є **ліміти**, сутність яких полягає в обмеженнях на певні види витрат державних чи бюджетних установ, суб'єктів господарювання, фізичних осіб.

Іншим видом фінансових важелів виступають **резерви**, які покликані нейтралізувати негативний вплив певних факторів, що виникають у зовнішньому чи внутрішньому середовищі. Розрізняють такі види фінансових резервів:

бюджетні (передбачають створення резервного фонду, який може бути використаний на фінансування потреб непередбачуваного характеру);
галузеві (резерви на рівні міністерств, галузей, відомств);
господарські (створення резервів підприємств, організацій, установ);
страхові (резервні фонди страхових організацій).

Значною групою фінансових інструментів є **фінансові стимули**, які можуть бути представлені у вигляді матеріального заохочення чи фінансових санкцій. Стимули втілюються в заохочувальних фондах, що формуються здебільшого для досягнення певної мети. Джерелом формування заохочувальних фондів можуть бути бюджетні кошти, прибуток підприємств. Стимули застосовують у разі необхідності реалізації в стислий проміжок часу важливих проектів чи вирішення завдань системного характеру.

Окремо слід розглядати **фінансові пільги**, які мають створювати сприятливі умови для розвитку певних груп господарюючих осіб (здебільшого через часткове зниження податкового навантаження). Метою застосування фінансових пільг є створення оптимальних умов для пріоритетного розвитку тієї чи іншої стратегічно важливої сфери чи галузі господарства країни.

Протилежні за змістом є **фінансові санкції**, вони посилюють фінансову відповідальність окремих суб'єктів господарювання за невиконання

фінансових зобов'язань. Найбільш поширеними видами фінансових санкцій є штрафи та пені.

Раціональне застосування кожного виду фінансових важелів та інструментів дозволяє максимізувати результативність фінансової політики.

Висновки

Загалом можна зазначити, що сьогодні науковці трактують фінанси як однорідну та цілісну систему, яка передбачає розподіл за сукупністю пов'язаних між собою елементів, здатних до взаємодії. Виокремлення елементів фінансів обумовлюється потребою визначення напрямів формування та розвитку фінансових відносин на всіх рівнях. Фінансову систему можна визначити як сукупність і взаємозв'язки умовно відокремлених фінансових відносин, які відображають процеси формування, розподілу, перерозподілу та використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів.

Фінансова політика покликана формувати інституційні умови функціонування фінансової моделі держави, що ґрунтується на правилах, нормах, організаційних структурах, які цілеспрямовано створюють механізм дієвого впливу на зростання економіки.

Рекомендована література: [2; 12; 34; 43; 50; 83].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттям: "фінансова система", "фінансова політика", "фінансовий механізм", "фінансовий важіль", "фінансовий контроль".

2. Поясніть, у чому полягає відмінність між сферами та ланками фінансової системи.

3. Визначте, які органи державної влади відіграють провідну роль у формуванні та реалізації фінансової політики.

4. Конкретизуйте місце Міністерства фінансів України у формуванні та реалізації фінансової політики держави.

5. Визначте та порівняйте елементи фінансового механізму.
6. Надайте порівняльну характеристику та визначте відмінності між фінансовим плануванням і фінансовим прогнозуванням.
7. Охарактеризуйте методи фінансового планування та прогнозування.
8. Конкретизуйте призначення фінансового контролю та визначте сфери застосування його інструментів.
9. Визначте сутність фінансових важелів та порівняйте їх види.
10. Охарактеризуйте відмінності між фінансовими стимулами та фінансовими пільгами.

Тести

1. *Які елементи включає фінансова система:*
 - а) державні фінанси;
 - б) фінанси суб'єктів господарювання;
 - в) фінанси страхування;
 - г) фінансовий ринок;
 - д) фінанси державних підприємств?
2. *Що визначає структуру фінансової системи держави:*
 - а) розміри держави;
 - б) економічна модель суспільства;
 - в) рівень розвитку суспільства;
 - г) адміністративно-територіальний поділ держави;
 - д) наявність зовнішнього руху капіталу?
3. *Змістовність фінансової політики держави розкривається в:*
 - а) результатах, що можуть бути отримані внаслідок її реалізації;
 - б) структурних елементах фінансової політики;
 - в) результатах виконання Державного бюджету;
 - г) нормативно-правовій базі, що регламентує функціонування фінансової політики;
 - д) системі формування, розподілу та перерозподілу ВВП.
4. *Які з цих функцій не виконує Міністерство фінансів України:*
 - а) розроблення основних напрямів фінансової політики держави;
 - б) забезпечення бюджетного процесу;
 - в) регулювання фінансових відносин на мікроекономічному рівні;

г) оцінювання й аналіз динаміки обсягів прибутку державних підприємств;

д) організація функціонування ринку цінних паперів?

5. Які критерії вибору оптимально розрахунку планових показників за методом оптимізації планових рішень:

а) мінімуму сукупних витрат;

б) мінімуму поточних витрат;

в) мінімуму частки змінних витрат у сукупних витратах;

г) максимуму оборотності оборотного капіталу;

д) максимуму прибутку за фінансовими операціями?

6. Що не включає в себе фінансовий механізм:

а) засоби розподілу національного доходу;

б) засоби утворення державних бюджетних фондів на загальнодержавному та територіальному рівнях;

в) засоби формування соціальних позабюджетних державних фондів;

г) фінансові переваги;

д) типи платежів у позабюджетні державні фонди та бюджет;

е) фінансовий контроль;

ж) фінансові сфери та ланки;

з) фінансове планування та прогнозування?

7. Фінансовий контроль за правовою формою розподіляють на такі елементи:

а) державний;

б) відомчий;

в) міністерський;

г) внутрішньогосподарський;

д) громадський;

е) господарський;

ж) правовий;

з) цивільний.

8. Моніторинг як елемент фінансового контролю – це:

а) сукупність дій, прийомів і способів постійного, систематичного спостереження за формуванням і розподілом фінансових ресурсів на макроекономічному рівні з метою визначення поточних змін і оперативного виявлення слабких місць;

б) сукупність дій, прийомів і способів постійного, систематичного спостереження за фінансовою діяльністю або окремими фінансовими

операціями спостережуваного суб'єкта з метою визначення поточних змін і оперативного виявлення слабких місць;

в) сукупність дій, прийомів і способів постійного, систематичного спостереження за фінансовою діяльністю або окремими фінансовими операціями спостережуваного суб'єкта з метою застосування фінансових санкцій.

9. Які існують види фінансових перевірок:

- а) повторні та зустрічні;
- б) тематичні;
- в) раціоналізаторські;
- г) документальні;
- д) санкційні;
- е) камеральні?

10. Види фінансових резервів – це:

- а) бюджетні;
- б) інвестиційні;
- в) тимчасові;
- г) галузеві;
- д) капітальні;
- е) систематичні;
- ж) господарські;
- з) капіталізовані;
- и) страхові.

Практичні завдання

Завдання 1.1. За даними, що наводяться Державною службою статистики, про структуру доходів та витрат населення (табл. 2.1), охарактеризуйте життєвий рівень населення. Надайте порівняльну характеристику структури доходів та витрат населення з однією із розвинених країн.

Завдання 1.2. За даними, що наводяться Державною службою статистики, про індекси споживчих цін у 1996 – 2016 рр. (до відповідного періоду попереднього року) (табл. 2.2), охарактеризуйте проблеми, характерні для економіки України. Визначте проблеми та перспективи розвитку національної економіки виходячи із наявних індексів цін.

Таблиця 2.1

Доходи та витрати населення України (млн грн)

Показники / Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Доходи – всього	845 641,00	894 286,00	1 101 175,00	1 266 753,00	1 457 864,00	1 548 733,00	1 516 768,00	1 735 858,00
у тому числі:								
заробітна плата	366 387,00	365 300,00	449 553,00	529 133,00	609 394,00	630 734,00	615 022,00	677 003,00
прибуток та змішаний дохід	131 139,00	129 760,00	160 025,00	200 230,00	224 920,00	243 668,00	254 307,00	323 506,00
доходи від власності (одержані)	28 432,00	34 654,00	67 856,00	68 004,00	80 769,00	87 952,00	85 114,00	80 035,00
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	319 683,00	364 572,00	423 741,00	469 386,00	542 781,00	586 379,00	562 325,00	655 314,00
у тому числі:								
соціальні допомоги	180 455,00	204 101,00	237 213,00	263 633,00	301 621,00	323 123,00	311 360,00	342 562,00
інші одержані поточні трансферти	26 092,00	32 984,00	34 397,00	40 978,00	48 333,00	58 416,00	55 084,00	76 105,00
соціальні трансферти в натурі	113 136,00	127 487,00	152 131,00	164 775,00	192 827,00	204 840,00	195 881,00	236 647,00
Витрати та заощадження – всього	845 641,00	894 286,00	1 101 175,00	1 266 753,00	1 457 864,00	1 548 733,00	1 516 768,00	1 735 858,00
у тому числі:								
придбання товарів та послуг	695 618,00	709 025,00	838 213,00	1 030 635,00	1 194 791,00	1 304 031,00	1 316 757,00	1 553 757,00
доходи від власності	30 406,00	37 831,00	28 844,00	29 064,00	18 567,00	21 091,00	23 495,00	18 583,00
поточні податки на доходи, майно та інші трансферти	67 606,00	67 053,00	72 251,00	83 931,00	97 226,00	107 345,00	145 736,00	150 539,00

Закінчення табл. 2.1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
у тому числі:									
поточні податки на доходи, майно тощо	46 926,00	45 368,00	51 112,00	60 683,00	68 716,00	72 943,00	75 446,00	100 830,00	
внески на соціальне страхування	11 987,00	11 796,00	13 073,00	13 827,00	16 004,00	16 273,00	16 608,00	16 383,00	
інші поточні трансферти	8 693,00	9 889,00	8 066,00	9 421,00	12 506,00	18 129,00	53 682,00	33 326,00	
нагромадження нефінансових активів	29 515,00	10 493,00	19 578,00	-1 159,00	-2 954,00	5 378,00	2 912,00	-2 117,00	
приріст фінансових активів	22 496,00	69 884,00	142 289,00	124 282,00	150 234,00	110 888,00	27 868,00	15 096,00	
з них:									
приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах	91 212,00	2 528,00	81 024,00	43 607,00	71 689,00	104 727,00	-118 734,00	-106 306,00	
заощадження в іноземній валюті	32 561,00	75 834,00	44 406,00	75 922,00	63 625,00	21 509,00	32 472,00	-22 836,00	
позики, одержані за виключенням погашених (-)	116 629,00	-39 172,00	-31 639,00	-8 288,00	-13 533,00	5 284,00	-40 115,00	-82 752,00	
Наявний дохід	634 493,00	661 915,00	847 949,00	988 983,00	1 149 244,00	1 215 457,00	1 151 656,00	1 330 089,00	
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	13 716,30	14 372,80	18 485,60	21 637,90	25 206,40	26 719,40	26 782,10	31 044,30	
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	107,60	90,00	117,10	108,00	113,90	106,10	88,50	77,70	

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.2

Індекси споживчих цін у 1996 – 2016 рр. (до відповідного періоду попереднього року), у відсотках

Роки	Січень	Січень- лютий	Січень- березень	Січень- квітень	Січень- травень	Січень- червень	Січень- липень	Січень- серпень	Січень- вересень	Січень- жовтень	Січень- листопад	Січень- грудень
1996	254,2	241,8	231,2	224,3	218,5	213,0	207,6	203,9	198,0	191,6	185,6	180,3
1997	130,5	126,6	124,2	122,5	121,5	120,8	120,4	119,2	118,1	117,2	116,5	115,9
1998	109,1	108,6	108,5	108,5	108,4	108,3	108,0	107,9	108,1	108,8	109,7	110,6
1999	120,2	120,7	121,2	121,7	122,7	123,3	123,7	124,2	124,2	123,6	123,0	122,7
2000	122,9	124,3	125,1	125,4	125,5	126,3	127,1	127,5	128,0	128,4	128,4	128,2
2001	122,1	120,5	119,4	118,8	118,0	116,9	115,8	115,0	114,1	113,2	112,5	112,0
2002	105,6	104,5	103,7	103,3	102,9	102,2	101,8	101,5	101,2	101,0	100,9	100,8
2003	99,9	101,2	102,2	102,6	102,8	103,3	103,9	104,1	104,4	104,6	104,9	105,2
2004	108,1	107,8	107,4	107,2	107,2	107,4	107,5	107,8	108,1	108,5	108,7	109,0
2005	112,6	113,0	113,5	113,8	114,0	114,1	114,2	114,3	114,2	114,0	113,8	113,5
2006	109,8	110,2	109,7	109,1	108,7	108,4	108,3	108,2	108,3	108,5	108,8	109,1
2007	110,9	110,2	110,2	110,3	110,3	110,8	111,2	111,6	111,9	112,2	112,5	112,8
2008	119,4	120,6	122,5	124,4	125,8	126,4	126,4	126,4	126,2	125,8	125,5	125,2
2009	122,3	121,6	120,4	119,1	118,2	117,6	117,3	117,1	116,8	116,5	116,3	115,9
2010	111,1	111,3	111,2	110,8	110,3	109,8	109,3	109,2	109,3	109,4	109,4	109,4
2011	108,2	107,7	107,7	108,1	108,7	109,2	109,4	109,4	109,0	108,6	108,3	108,0
2012	103,7	103,4	102,9	102,3	101,7	101,2	101,0	100,9	100,8	100,7	100,6	100,6
2013	99,8	99,6	99,5	99,4	99,5	99,5	99,6	99,6	99,6	99,6	99,7	99,7
2014*	100,5	100,8	101,7	103,0	104,6	105,8	106,8	107,7	108,8	109,9	111,0	112,1
2015*	128,5	131,5	136,3	142,7	146,0	148,1	149,1	149,6	149,9	149,5	149,2	148,7
2016*	140,3	136,4	130,8	124,6	120,7	118,1	116,5	115,4	114,5	114,3	114,1	113,9

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Розділ 3. Податки. Податкова система

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо сутності податкової системи України, функцій та елементів податків, класифікації податків за різними ознаками, ознайомлення з принципами побудови системи оподаткування та принципами податкового законодавства.

Основні питання:

- 3.1. Сутність і функції податків.
- 3.2. Елементи податків.
- 3.3. Класифікація податків і зборів.
- 3.4. Податкова система: поняття та принципи її побудови.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності податків, їх функцій та елементів, складові податкової системи та принципів податкового законодавства;

уміння: формулювати функції та елементи податків, відобразити складові податкової системи та порядок реалізації принципів оподаткування в податковому законодавстві;

комунікації: формулювати проблеми податкового законодавства в Податковому кодексі України з метою забезпечення зворотного зв'язку з органами Державної фіскальної служби України та Міністерства фінансів України;

автономність і відповідальність: самостійне рішення щодо вибору системи оподаткування та податків, які буде сплачувати суб'єкт господарювання.

Ключові терміни: податок, податкова система, елементи податку, функції податків, ознака податків, класифікація податків і зборів, принципи побудови системи оподаткування, принципи податкового законодавства.

3.1. Сутність і функції податків

Податки є важливою складовою фінансової системи України. За даними Міністерства фінансів України в 2016 році питома вага податкових надходжень у доходах Зведеного бюджету України склала 85,5 % [66],

що свідчить про те, що податки відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку країни.

Податки в будь-які часи є впливовим інструментом державного регулювання. Завдяки податкам забезпечується фінансування різних сфер життєдіяльності держави (рис 3.1).

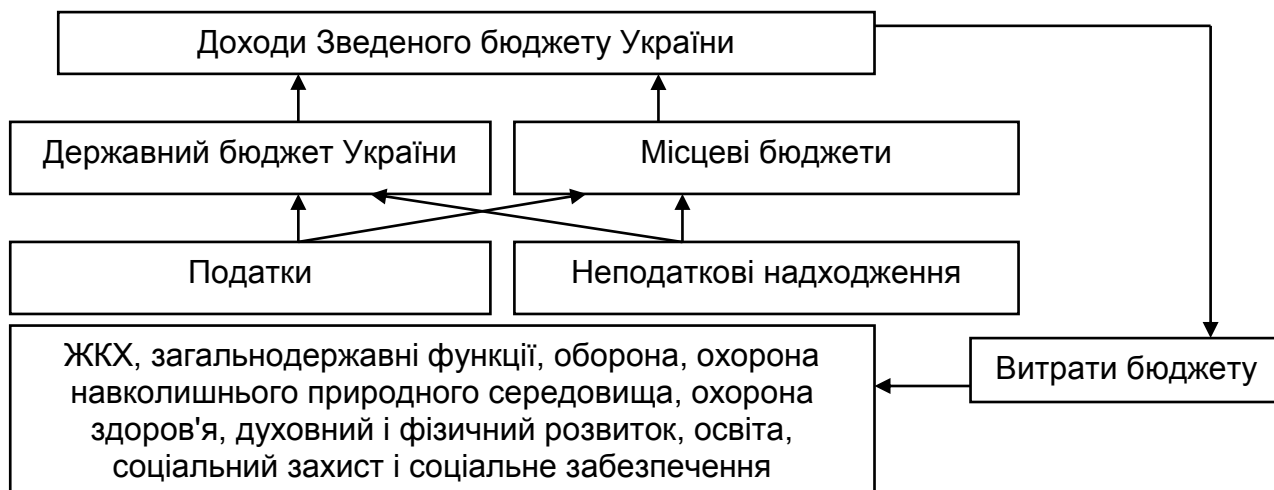

Рис. 3.1. Роль податків у бюджетно-податковій політиці держави

Податок – одна із основних категорій фінансів. Саме в умовах ринкової економіки податки відіграють провідну роль у фінансовій системі країни.

В економічній теорії податки характеризуються як специфічна форма економічних відносин між державою та особами, що сплачують ці податки (суб'єкти господарювання, фізичні особи-громадяни). Справляння податку має односторонній характер і здійснюється на безвідплатній основі. Податок виступає формою обов'язку для особи, яка виконує цей обов'язок перед державою, що має право запровадити та справляти податок. Саме тому податкові відносини набувають односторонньої форми – від платника до держави. Але інколи в практиці оподаткування спостерігається зворотна ситуація (бюджетне відшкодування ПДВ, повернення сум витрат, які фізичні особи включили до складу податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб).

Державі належить виняткове право справляти майже з кожної особи фіксовану суму або певний відсоток від доходу або прибутку для формування ВВП. Економічна змістовність податків відображається взаємовідносинами між суб'єктами господарювання та платниками стосовно формування державних фінансів [28].

Науковці надавали різну характеристику поняттю "податок" (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Визначення категорії "податок"

Визначення	Автори
Примусовий збір, який держава стягує з громадян для задовільнення своїх грошових потреб	Кулішер І. М., Слуцький М. І., Твердохлебов В. М., Тургенєв М. І та ін. [28]
Примусовий збір, що справляється державною владою з окремих господарюючих осіб для покриття витрат, що здійснюються нею або для досягнення будь-яких завдань економічної політики без надання платникам його спеціального еквіваленту	Соколов О. О. [73]
Форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, які реалізують свій податковий обов'язок, в державну чи комунальну власність, який вноситься в бюджет відповідного рівня (або цільовий фонд) на підставі закону (або акта органу місцевого самоврядування) та виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безоплатний та безповоротний платіж	Кучерявенко М. П. та ін. [41]
Обов'язковий, індивідуально безоплатний платіж у державні чи місцеві бюджети в законодавчо встановленому порядку з організацій і фізичних осіб у формі відчуження коштів, що належать їм на правах власності, господарського ведення чи оперативного управління, у цілях фінансового забезпечення діяльності держави і (чи) муніципальних утворень	Черник Д. Г. та ін. [55]
Законодавчо оформлена, примусова форма отримання державою частки вартості валового внутрішнього продукту, фінансовий гарант виконання державою її суспільних функцій, інструмент регулювання економічного розвитку	Мельник П. В. [47]
Обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування	Закон України "Про систему оподаткування" (чинний до 1 січня 2011 року) [142]

Одним із важливих шляхів реформування системи оподаткування в Україні стало прийняття 2 грудня 2010 року Податкового кодексу

України [120]. У даному законодавчому акті були розмежовані поняття "податок" та поняття "збір".

Так, стаття 6 Податкового кодексу визначає **податок** як "обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку".

Збором (платою, внеском) є "обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами й особами юридично значущих дій" [120].

За своєю економічною змістовністю податки є основним інструментом державного розподілу та перерозподілу доходів і фінансових ресурсів [55].

Як економічна категорія податки мають характерні ознаки, які виділяють їх з-поміж інших складових доходів бюджету (рис. 3.2).

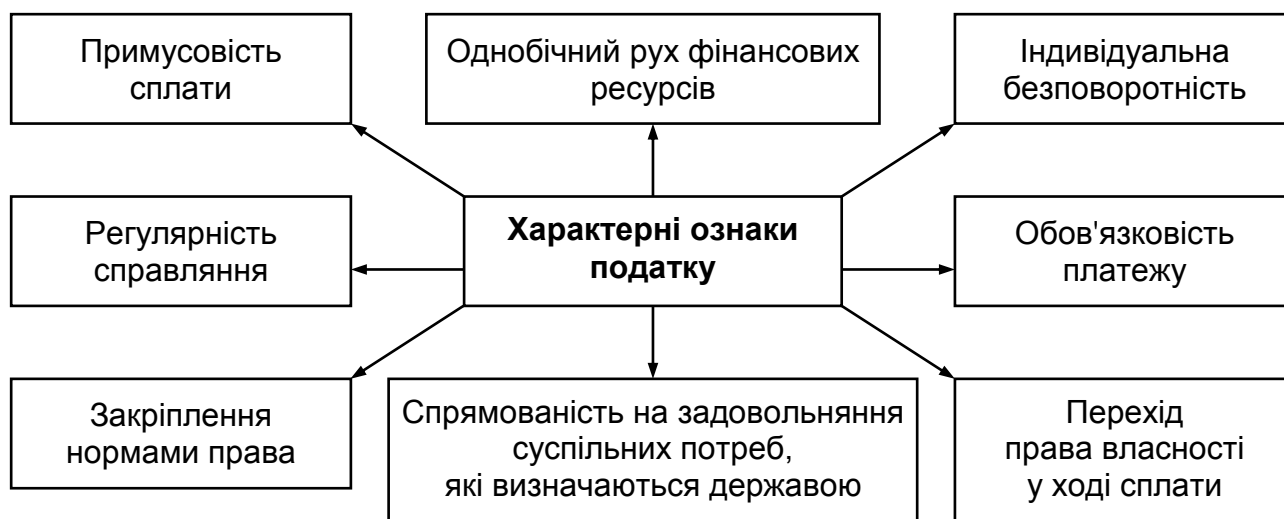

Рис. 3.2. Характерні ознаки податку [23]

Основними характерними особливостями податку в порівнянні з іншими обов'язковими платежами є те, що він:

справляється на умовах безповоротності. Повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо даного податку (прикладом є бюджетне відшкодування з податку на додану вартість; повернення витрат, які було включено до податкової знижки під час справляння податку на доходи фізичних осіб);

має односторонній характер установаження. Оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально неповоротний. Сплата податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника [23];

може бути сплачений лише до бюджету (державного чи місцевого); не має цільового призначення (хоча тут є виключення: екологічний податок, який справляється з метою забезпечення захисту навколишнього середовища);

є винятковим правом держави, оскільки держава володіє монополією на встановлення податків.

Окрім податків, зборів, відрахувань і внесків у державі можуть справлятися й окремі фіскальні збори та парафіскалітети.

Фіскальний збір – "це неподатковий, обов'язковий, індивідуально еквівалентний і встановлений державою компенсаційний платіж, який сплачується організаціями та фізичними особами в бюджет і позабюджетні фонди з метою отримання ними від уповноважених органів і посадових осіб певного зустрічного надання (послуг, прав, дозволів, юридично значущих дій). Це: збори за видачу ліцензій на провадження певних видів діяльності, інші ліцензійні збори, митні збори" [70].

Парафіскалітет – "це неподатковий, обов'язковий, індивідуально еквівалентний, компенсаційний платіж, який сплачується юридичними та фізичними особами на користь певних осіб публічного або приватного права з метою отримання від цих осіб відповідних послуг. Прикладами парафіскалітетів є портові та третейські збори" [70].

Кожному податку чи збору властива певна функція.

Функції податку – "це проявлення його сутності в дії, спосіб вираження його властивостей" [26].

Сутність податків як економічної категорії розкривається у двох функціях: фіскальній і регулятивній. Регулятивна функція може розподілятися на підфункції: економічну, соціальну, стимуляційну, стримувальну (дестимуляційну) (рис. 3.3).

Сутність **фіскальної функції** полягає в тому, що з допомогою податків формуються фінансові ресурси держави. Фіскальна функція забезпечує об'єктивні умови для утворення матеріальної основи функціонування суспільства. Фіскальна функція є характерною для всіх

податків, які справляються. За рахунок реалізації цієї функції держава забезпечує наповнення бюджету [26].

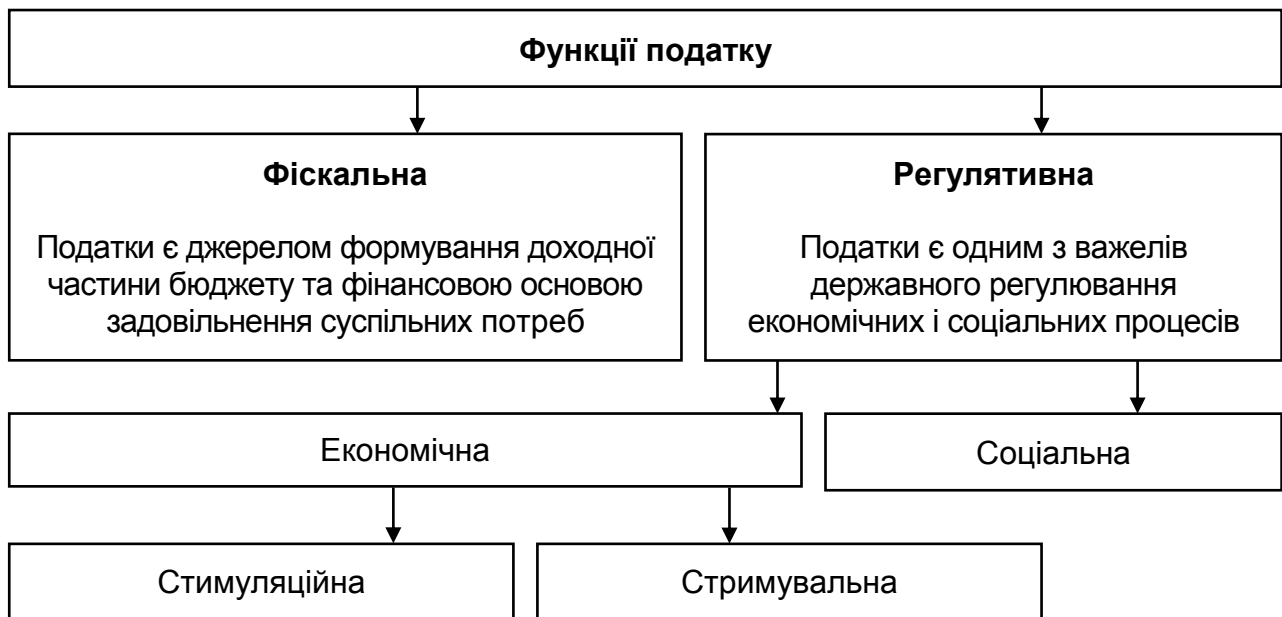

Рис. 3.3. Основні функції податків [26]

Регулятивна функція проявляється в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості ВВП між державою та її суб'єктами. Установлюючи певні елементи податку (об'єкт, суб'єкт оподаткування, ставка податку, податкові пільги тощо), держава може змінювати суми податків, які будуть надходити до бюджету. Отже, завдяки податкам держава отримує можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя на макрорівні, а на мікрорівні – впливати на конкретну поведінку платника податків [26].

За допомогою податків держава впливає на соціально-економічні процеси, як стимулюючи їх (податкова соціальна пільга з податку на доходи фізичних осіб), так і стримуючи (обмежений розмір податкової соціальної пільги).

3.2. Елементи податків

Сутність кожного податку має відобразитися за допомогою його елементів.

Стаття 7 Податкового кодексу України передбачає, що кожному податку мають бути властиві певні елементи (рис. 3.4).

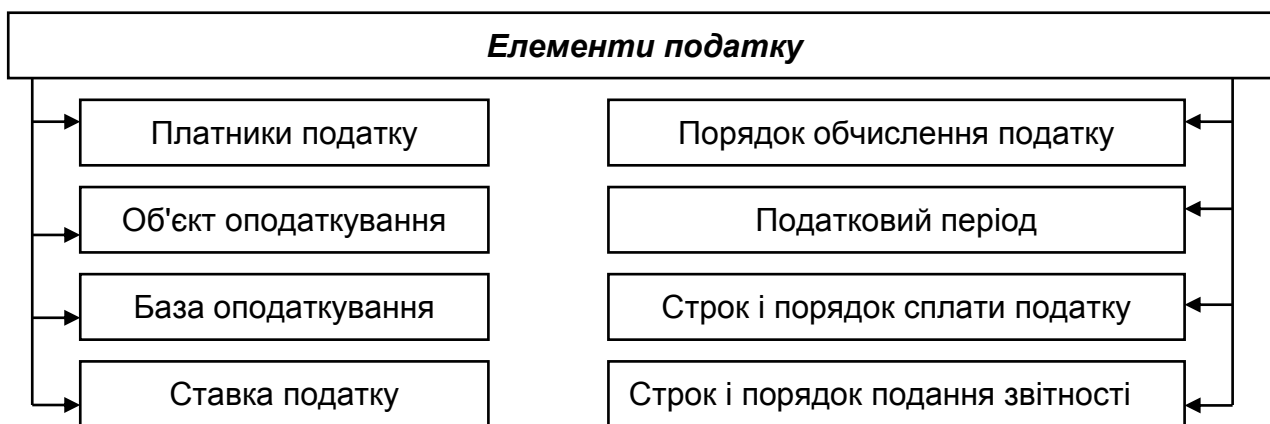

Рис. 3.4. Елементи податку

Крім того, під час установлення податку можуть передбачатися **податкові пільги** та порядок їх застосування.

1. **Платники податку** – "фізичні особи (резиденти та нерезиденти України), юридичні особи (резиденти та нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків і зборів згідно з Податковим кодексом України" [120].

Платники податку мають певні права та зобов'язані виконувати певні обов'язки (табл. 3.2 складено на основі [120]).

Таблиця 3.2

Права й обов'язки платників податків

Права платників податків	Обов'язки платників податків
1	2
Отримувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит	Стати на облік у контролюючих органах у порядку, встановленому законодавством
Обирати самостійно, якщо інше не встановлено законодавством, метод ведення обліку доходів і витрат	Вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення та сплати податків і зборів
Представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника	Сплачувати податки та збори в строки й у розмірах, встановлених законодавством

Продовження табл. 3.2

1	2
Бути присутнім під час проведення перевірок і надавати пояснення під час таких перевірок; ознайомлюватися й отримувати акти перевірок; у разі наявності зауважень щодо актів підписувати їх із застереженням	Подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим і митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів
Безоплатно отримувати від контролюючих органів інформацію про податки та збори, порядок обліку та сплати податків і зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів щодо здійснення податкового контролю	Подавати на письмову вимогу контролюючих органів документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування, первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, фінансову звітність, інші документи
Оскаржувати рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів, у тому числі індивідуальну податкову консультацію, узагальнюючу податкову консультацію	Подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету в зв'язку з отриманням податкових пільг
Користуватися податковими пільгами за наявності підстав	Подавати контролюючим органам інформацію згідно із законодавством
На нерозголошення контролюючим органом відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію	Виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень, підписувати акти перевірки
Залік чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків і зборів, пені, штрафів	Не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків і виконувати законні вимоги такої посадової особи
Повне відшкодування збитків (шкоди), заподіяних незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів (їх посадових осіб)	Повідомляти контролюючим органам за місцем обліку платника про його ліквідацію (реорганізацію) протягом трьох робочих днів з дня прийняття рішення
Вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей та фактів, що можуть свідчити на користь платника податків	Повідомляти контролюючі органи про зміну місцезнаходження юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи - підприємця
Подавати декларацію та інші документи в паперовій формі у разі виникнення технічних проблем у роботі електронного кабінету	Забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку, протягом строків, установлених законодавством

1	2
	Допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків і зборів

У податковому законодавстві передбачено також існування ще двох суб'єктів оподаткування:

податкові агенти – "особа, на яку покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків" [120]. Реалізація податковим агентом своїх функцій згідно з податковим законодавством передбачена у процесі справляння податку на доходи фізичних осіб і туристичного збору (до 2015 року також у рамках екологічного податку);

представники платника податку – особи, які можуть здійснювати представництво його законних інтересів і ведення справ, пов'язаних із сплатою податків, на підставі закону або довіреності. Інститут податкового представництва може бути реалізований у справлянні податків з фізичних осіб, оскільки згідно із законодавством фізичною особою має бути видана довіреність на представництво її інтересів і ведення справ, пов'язаних із сплатою податків.

2. Об'єкт оподаткування – "майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку" [120].

Поряд з об'єктом податку самостійне значення має тісно пов'язаний з ним елемент "предмет оподаткування" (хоча він і не передбачений Податковим кодексом). У загальному значенні він указує на ознаки об'єктивного, а не юридичного характеру, з якими пов'язане стягнення конкретного податку або збору. **Предмет оподаткування** – це реальні речі та деякі нематеріальні блага, з наявністю яких у платника закон пов'язує виникнення податкового обов'язку [70]. Наприклад, предметом

оподаткування можуть бути транспортні засоби в оподаткуванні акцизним і транспортним податком.

3. На основі об'єкта оподаткування визначається **база оподаткування** – "це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання" [120].

Один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків. Наприклад, транспортні засоби можуть оподатковуватися податком на додану вартість, акцизним податком, митом, транспортним податком.

Для ідентифікації бази оподаткування статтею 24 Податкового кодексу України передбачено визначення **одиниці виміру бази оподаткування** (хоча це не є обов'язковим елементом податку згідно зі статтею 7) – "конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку". [120]. Одиницею виміру можуть бути гривня, м², м³, см³, літри тощо.

4. **Ставка податку** – "розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування" [120].

У теорії оподаткування ставки податку класифікуються за ознаками, схематично поданими на рис. 3.5.

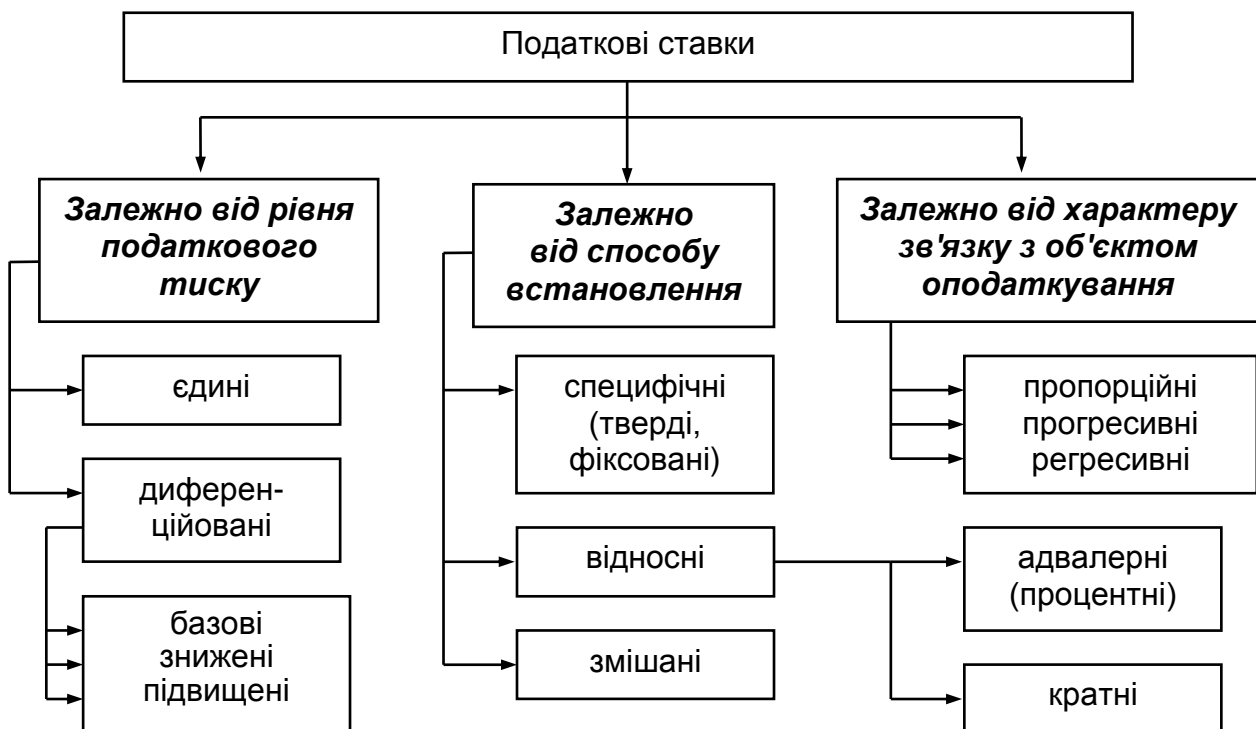

Рис. 3.5. Класифікація ставок податків і зборів [26]

Згідно з Податковим кодексом України ставка податку може бути [120]:
базовою (основною) – ставка, що визначена такою для окремого податку (наприклад, ПДВ, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб);

граничною – максимальний або мінімальний розмір ставки за податком (єдиний податок, транспортний податок);

абсолютною (специфічною) – ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань установлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування (акцизний податок);

відносною (адвалорною) – ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань установлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування (акцизний податок).

5. Порядок обчислення податку. "Обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із (без) застосуванням відповідних коефіцієнтів" [120]. Застосування коефіцієнтів передбачено для обчислення екологічного податку та плати за землю.

6. Податковий період – "період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків і зборів" [120].

Базовий податковий (звітний) період – "період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків і зборів, крім випадків, передбачених цим Кодексом, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку (плата за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки)" [120].

Податковим періодом може бути:

календарний рік (податок на прибуток, єдиний податок, податок на доходи фізичних осіб);

календарне півріччя (податок на прибуток підприємств, рентна плата за спеціальне використання води);

календарні три квартали (податок на прибуток підприємств);

календарний квартал (податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, єдиний податок, екологічний податок);

календарний місяць (податок на додану вартість, акцизний податок, єдиний податок);

календарний день (збір за місяця для паркування транспортних засобів).

7. Строк і порядок сплати податків. Строк сплати податку – "період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку зі сплати конкретного виду податку та завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством" [120].

Зміна терміну сплати податкових зобов'язань здійснюється шляхом перенесення строку їх сплати (або певної частини) на пізній строк у формі відстрочки чи розстрочки.

Сплата податків і зборів здійснюється в грошовій формі у національній валюті України, в готівковій або безготівковій формі.

Загальний строк сплати зобов'язань платників податків встановлений статтею 57 Податкового кодексу, згідно з якою "платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом десяти календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого для подання податкової декларації" [120]. Винятком є єдиний податок для фізичних осіб-підприємців, який сплачується авансовим платежем; плата за землю та податок на нерухоме майно, які сплачуються протягом тридцяти календарних днів кожного місяця; єдиний податок для платників четвертої групи, який сплачується щоквартально у встановленій Податковим кодексом пропорції.

8. Строк і порядок подання звітності. У табл. 3.3 розглянуті терміни подання податкової звітності до контролюючих органів.

Таблиця 3.3

Терміни подання податкової звітності залежно від звітного періоду

Податкові (звітні) періоди	Терміни подання податкової звітності
1	2
Календарний місяць	Протягом двадцяти календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця
Календарний квартал або півріччя	Протягом сорока календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу (півріччя)

1	2
Календарний рік для юридичних осіб	Протягом шістдесяти календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року (норма на виконується для осіб, які сплачують майновий податок та єдиний податок для платників четвертої групи)
Календарний рік для фізичних осіб-підприємців	Протягом сорока календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року
Календарний рік для фізичних осіб-громадян	До 1 травня року, що настає за звітним (для осіб, які мають право подавати декларацію – до 31 грудня року, що слідує за звітним)

Податкова звітність може бути подана до органів Державної фіскальної служби України в один із таких способів:

а) особисто платником податків або уповноваженою на це особою (з податку на доходи фізичних осіб, будь-яка податкова звітність суб'єктів малого підприємництва);

б) надсилається поштою з повідомленням про вручення та з описом вкладення (з податку на доходи фізичних осіб, будь-яка податкова звітність суб'єктів малого підприємництва);

в) засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог законів щодо електронного документообігу й електронного цифрового підпису (звітність великих і середніх підприємств).

9. Податкова пільга – "передбачене податковим і митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав" [120].

Податкова пільга надається шляхом:

податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору (податкова знижка в рамках податку на доходи фізичних осіб). Слід зауважити, що податкове вирахування не застосовується в жодному податку чи зборі;

зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору (до 2017 року податок на прибуток підприємств зменшувався на суму податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки);

установлення зниженої ставки податку та збору (податок на додану вартість для медичних виробів – 7 %);

звільнення від сплати податку та збору (податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний податок).

Характерними рисами пільг є [26]:

1) *обмежена сфера застосування*. Кожна з податкових пільг жорстко "прив'язана" до податку; сфера її застосування обмежується винятково тим податком чи збором, у механізм якого вона вбудована;

2) *стимуляційна спрямованість*. Податкові пільги спрямовані винятково на стимулювання платників шляхом зменшення їхніх податкових зобов'язань або створення інших, більш привілейованих у порівнянні з іншими платниками, умов оподаткування;

3) *екстериторіальність*. Застосування пільг, на відміну від вільних економічних зон, не має спеціальних обмежень за територіальною ознакою. Вони застосовуються на тій території, на якій стягується відповідний податок (на території всієї держави – для загальнодержавних податків і зборів або в межах адміністративно-територіальної одиниці – для місцевих податків і зборів);

4) *мобільність*. Податкові пільги дозволяють оперативно корегувати умови оподаткування з метою забезпечення ефективної реалізації регулюючої функції податків.

Податкові пільги класифікують за класифікаційними ознаками (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Класифікація податкових пільг [70]

Класифікаційна ознака	Види податкових пільг
1	2
За характером цілей державної податкової політики	соціальні
	економічні
За призначенням	стимуляційні
	підтримувальні (протекціоністські)
За цільовим використанням вивільнених коштів	цільові
	нецільові
За суб'єктом впливу	спрямовані на кінцевого споживача (стимулювання споживання)
	спрямовані на суб'єкта господарювання, який не є кінцевим споживачем (стимулювання виробництва та розподілу)
За періодом дії	пільги, період застосування яких не визначений
	тимчасові пільги

1	2
За компетенцією встановлення та масштабу застосування	загальнодержавні
	пільги, встановлені органами місцевого самоврядування
За елементами податку (за формою надання)	звільнення від оподаткування окремих категорій платників податків
	зменшення об'єкта оподаткування
	зменшення (обмеження) бази оподаткування
	зменшення податкових ставок
	застосування спеціальних методів податкового обліку
	збільшення податкового (звітного) періоду
	зменшення суми податку, яка підлягає сплаті в бюджет
	розстрочення та відстрочення сплати податкових зобов'язань

Податковим кодексом України передбачено, що елементи податку та підстави для надання податкових пільг і порядок їх застосування визначаються виключно Податковим кодексом України. Але порядок застосування деяких елементів місцевих податків, а також податкових пільг за ними може бути переглянутий органами місцевого самоврядування згідно з податковою децентралізацією.

Також хотілося б зауважити, що не за всіма податкам та зборам встановлено елементи. Так, у туристичному зборі відсутні такі елементи, як об'єкт оподаткування та порядок обчислення податку.

3.3. Класифікація податків і зборів

Згідно з теорією оподаткування податки та збори можуть бути класифіковані на різними ознаками [26].

1. **За економічною змістовністю об'єкта оподаткування** податки розподіляють на:

податки на доходи та прибутки – обов'язкові платежі, які справляються з чистого доходу (прибутку) з фізичних і юридичних осіб згідно з нормами чинного законодавства. Об'єктами оподаткування є оподатковуваний дохід або інші доходи громадян (заохочувальні виплати, виграші, призи, аліменти тощо); фінансовий результат до оподаткування (прибуток). Прикладами є податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб;

податки на споживання – обов'язкові платежі, які справляються в процесі споживання товарів (робіт, послуг) незалежно від результатів

фінансово-господарської діяльності (прибутку або збитку), а від суми податків, отриманих від споживачів – у ціні придбаної продукції (виконаних робіт, отриманих послуг). Прикладами є податок на додану вартість, акцизний податок, мито, туристичний збір;

майнові податки – обов'язкові платежі, які справляються з осіб, які володіють певним майновим активом. Прикладами є податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок;

ресурсні платежі або платежі рентного характеру – обов'язкові збори, які пов'язані з використанням природних ресурсів держави. Прикладом є рентна плата.

2. За формою оподаткування податки розрізняють на:

прямі податки – обов'язкові платежі, розмір яких залежить від об'єкта оподаткування (оподатковуваний дохід, фінансовий результат до оподаткування). Прикладами є податок з прибутку підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, плата за землю, транспортний податок;

непрямі податки – обов'язкові платежі, які сплачуються платниками опосередковано (за ціною придбаного товару). Прикладами є ПДВ, акцизний податок, мито, рентна плата.

3. За рівнем державних структур, що впроваджують податки, податки розподіляють на: *загальнодержавні* (можуть надходити до державного та місцевого бюджетів) і *місцеві* (надходять до місцевих бюджетів).

Перелік загальнодержавних податків встановлений статтею 9 Податкового кодексу України:

податок на прибуток підприємств;

податок на доходи фізичних осіб (крім того, в рамках заробітної плати фізичних осіб утримується військовий збір, який не включено до переліку податків чи зборів);

податок на додану вартість;

акцизний податок;

екологічний податок;

рентна плата (включає шість видів рентної плати: за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафто-

продуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України);

мито (механізм справляння регламентується Митним кодексом України).

Згідно зі статтею 10 Податкового кодексу України до місцевих податків і зборів віднесено:

податок на майно (включає три платежі: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; плату за землю; транспортний податок). Крім того, в розділі XII Податкового кодексу України "Податок на майно" описується також порядок справляння збору за місця для паркування транспортних засобів, який важко віднести до майнового податку;

єдиний податок (включає три групи суб'єктів малого підприємництва й одну групу сільськогосподарських товаровиробників);

збір за місця для паркування транспортних засобів (безпідставно включений до розділу майнових податків);

туристичний збір (також розглянутий в розділі XII Податкового кодексу України "Податок на майно").

4. За способом установаження податкових зобов'язань податки розрізняють на:

розкладні (розкладкові) податки – обов'язкові платежі, які визначаються шляхом розподілу загальної суми на декількох платників (подушні податки). Розмір таких податків визначали виходячи з потреби здійснити конкретні витрати. Суми витрат розподілялись між платниками [28; 70];

окладні (квотарні, пайові, кількісні) податки – обов'язкові платежі, які справляються за певними ставками від чітко визначеного об'єкта оподаткування. Вихідним положенням для встановлення цих податків є критерій платоспроможності платника податку, що дозволяє реалізовувати принцип соціальної справедливості оподаткування. Дані податки враховують майновий стан платника податку [26; 70].

5. За повнотою прав використання податкових надходжень податки розрізняють на:

закріплені – обов'язкові платежі, які повністю чи частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (бюджетів). Наприклад, туристичний збір надходить до бюджету того регіону, в якому він справляється. Його розмір може бути визначено органами місцевого самоврядування (від 0,5 до 1 відсотка бази оподаткування).

регулюючі – обов'язкові платежі, які можуть надходити до державного та місцевого бюджетів (акцизний податок, податок на прибуток підприємств).

6. **За суб'єктом оподаткування** податки класифікують на:
 податки з юридичних осіб (податок на прибуток підприємств);
 податки з фізичних осіб (податок на доходи фізичних осіб);
 змішані (податок на додану вартість, акцизний податок, туристичний збір, майнові податки, рентна плата).

Класифікація податків за формами, методами та способами обчислення та справляння показана на рис. 3.6.

Рис. 3.6. **Форми, методи та способи справляння податків**

Отже, існує декілька ознак класифікації податків і зборів, але Податковим кодексом України передбачена класифікація тільки за ознакою "за рівнем державних структур, що впроваджують податки".

3.4. Податкова система: поняття та принципи її побудови

Згідно з пп. 6.3. Податкового кодексу України **податкова система України** – це сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом України порядку" [120].

Податкова система будь-якої країни має реалізовуватися в одному руслі з напрямками податкової політики. Структура податкової системи України наведена на рис. 3.7.

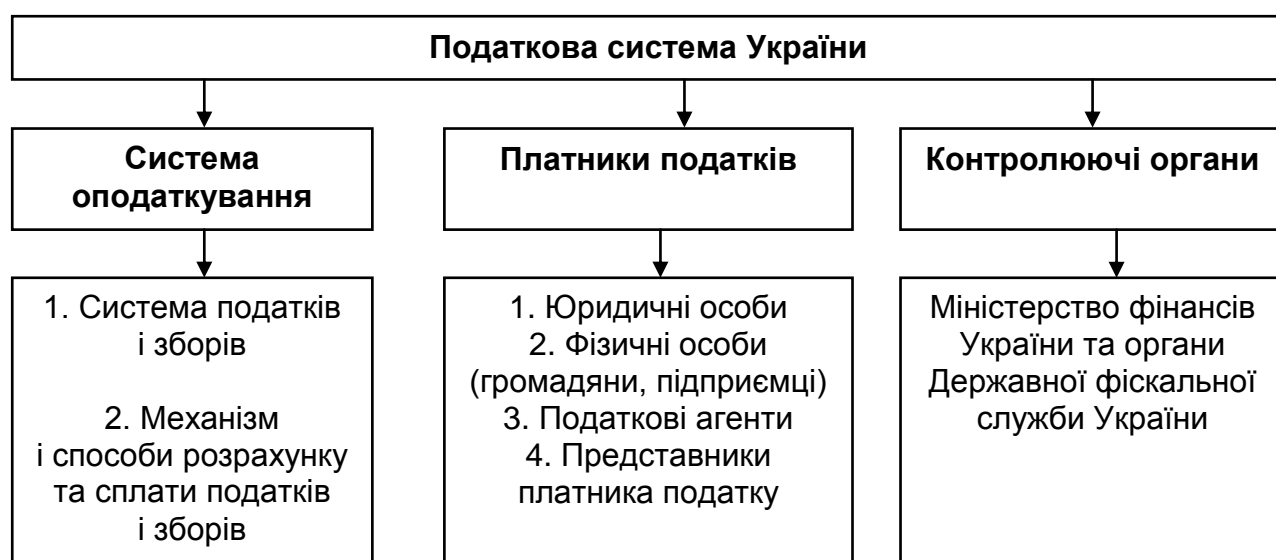

Рис. 3.7. Структура податкової системи України

У науковій літературі існує декілька точок зору щодо поняття "податкова система" (табл. 3.5). Аналізуючи дані табл. 3.5, можна дійти висновку, що найбільш повно змістовність поняття "податкова система" розкрили А. Крисоватий, Ю. Іванов, О. Десятнюк [26] – це сукупність податків, податкових платежів і зборів; механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також суб'єктів податкової роботи, які забезпечують адміністрування та надходження податкових платежів до бюджету та інших державних цільових фондів.

Податкова система кожної країни має базуватися на основних принципах, що будуть описувати основні правила, характеристики та пріоритетні напрями податкового регулювання в країні [54].

Визначення терміна "податкова система"

Джерела	Змістовність поняття
1	2
Пушкарьова В. [66, с. 151]	Сукупність податків, що справляються в державі, форми та методи їх побудови, методи розрахунку та податковий контроль
Федосов В. [80, с. 42]	Сукупність установлених у країні податків, які повинні бути взаємопов'язані між собою, органічно доповнювати один одного, не суперечити системі в цілому та іншим її елементам. Системний підхід передбачає, що мають реалізуватися обидві функції податків
Вишневецький В. [13, с. 9].	Сукупність податкових законів, кадрове забезпечення фінансових спеціалістів; правила бухгалтерського та податкового обліку; створення державних фіскальних і фінансових установ; формальні та неформальні процедури, пов'язані з обрахуванням, сплатою та розподілом визначених законодавством обов'язкових платежів
Буряковський В. [56]	Сукупність податків, установлених законодавчою владою, що стягуються виконавчими органами, а також методи та принципи побудови податків
Завгородній В. [25]	Сукупність загальнодержавних і місцевих податків, зборів та інших податкових платежів, що стягуються в бюджети та державні центральні фонди, а також принципів, форм їх установлення, заміни або відміни порядку їх обчислення, оплати та стягнення, включаючи організацію роботи щодо їх контролю
Грідчина М., Вдовіченко Н., Калина А. [19]	Сукупність установлених у законному порядку податків і зборів (інших обов'язкових платежів) у бюджети різних рівнів і державні цільові фонди
Соколовська А. [74]	1. Система податкових відносин (між органами державної влади, місцевого самоврядування та платниками: фізичними та юридичними особами), що виникає на стадії перерозподілу валового внутрішнього продукту з приводу відчуження та привласнення різними рівнями державної влади частини доходів платників, акумулювання їх у центральних державних і місцевих фондах фінансових ресурсів, необхідних державі й організаціям місцевого самоврядування для виконання своїх функцій. 2. Система нормативно-правових актів, перш за все податкових законів, що регулюють відносини: між державою й органами місцевого самоврядування; між органами місцевого самоврядування та платниками податків; між державою й органами, що забезпечують справляння податків
Данілов О, Фліссак Н. [20, с.18]	Сукупність установлених у країні податків і зборів та обов'язкових платежів, які взаємопов'язані між собою, органічно доповнюють один одного та мають різну цілеспрямованість

1	2
Кучерявенко М. [41, с.42]	Сукупність податків, зборів і платежів, законодавчо закріплених у даній державі; принципів, форм і методів їхнього встановлення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їхню сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства

За часів незалежності у вітчизняній податковій системі існували принципи побудови та призначення системи оподаткування [142], на зміну яким з прийняттям Податкового кодексу України [120] прийшли принципи побудови податкового законодавства, які наведені в статті 4 Податкового кодексу України:

загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана сплачувати податки та збори, платником яких вона є;

рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства – платники податків мають нести адміністративну, фінансову або кримінальну відповідальність залежно від кваліфікації правопорушення ;

презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону, нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

фіскальна достатність – установлення податків і зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

соціальна справедливість – установлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

економічність оподаткування – установлення податків і зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

нейтральність оподаткування – установлення податків і зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

стабільність – зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше шести місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

рівномірність і зручність сплати – встановлення строків сплати податків і зборів виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

єдиний підхід до встановлення податків і зборів – визначення на законодавчому рівні всіх обов'язкових елементів податку.

Порівняльна характеристика принципів оподаткування до та після прийняття Податкового кодексу України наведена в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Принципи оподаткування в українському податковому законодавстві [54]

За Законом України "Про систему оподаткування"	За Податковим кодексом України	Коментарі
1	2	3
1. Стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок	Відсутній	У Податковому кодексі відсутні стимули інноваційної активності, що не заохочує суб'єктів підприємництва до збільшення витрат на інновації
2. Стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності	Відсутній	У Податковому кодексі відсутні стимули інвестиційної активності для суб'єктів господарювання України й іноземних інвесторів
3. Обов'язковість	1. Загальність	Сутність принципів майже однакова, але принцип "обов'язковість" більше відображає зміст вимог до платників

Продовження табл. 3.6

1	2	3
4. Рівнозначність і пропорційність	Відсутній	Даний принцип звужує можливості держави щодо оподаткування в першу чергу юридичних осіб (особливо за прогресивною шкалою), тому відсутність цього принципу в Податковому кодексі доволі логічна
5. Рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації	2. Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації	У Податковому кодексі більш детально розкрита сутність принципу, а сама сутність принципу не змінена
6. Соціальна справедливість	3. Соціальна справедливість	Принцип в обох законодавчих актах незважаючи на різні трактування майже не реалізується, оскільки в Україні відсутній реальний неоподатковуваний мінімум доходів громадян
7. Стабільність	4. Стабільність	Даний принцип в обох законодавчих актах порушується, оскільки зміни до законодавчих актів мають перманентний характер
8. Економічна обґрунтованість	5. Економічність	Безумовно, встановлення податків залежить від економічної ситуації в країні та має постійно враховувати зміни макроекономічних показників
9. Рівномірність сплати	6. Рівномірність і зручність сплати	Практика оподаткування показує, що принцип не реалізується в основному через авансові платежі; це є "податковим нонсенсом", оскільки сплата стягується не за результат діяльності, а за можливість його отримати
10. Компетенція	Відсутній	Принцип може бути видозмінено, оскільки Україна взяла шлях на децентралізацію, і тому не тільки Верховна Рада України може мати податкові повноваження, але й органи місцевого самоврядування
11. Єдиний підхід	7. Єдиний підхід	Забезпечення єдиного підходу до побудови системи оподаткування має стати одним із ключових завдань податкової реформи в Україні

1	2	3
12. Доступність	Відсутній	Наслідки відсутності даного принципу в Податковому кодексі України можна побачити в кількості запитань, на які постійно відповідають Міністерство фінансів України й органи ДФС
Відсутній	8. Невідворотність настання визначеної законом відповідальності	Наявність даного принципу пояснюється необхідністю попередження платників податків щодо наслідків їх неправомірних дій в сфері оподаткування
Відсутній	9. Фіскальна достатність	Принцип може бути виключений, оскільки його сутність у значній мірі перетинається зі змістовністю принципу "економічність"
Відсутній	10. Нейтральність оподаткування	Принцип може бути виключений, оскільки так чи інакше податки впливають на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання
Відсутній	11. Презумпція правомірності рішень платника податку	Принцип, який підтверджує недосконалість українського податкового законодавства, оскільки передбачає різне трактування однієї норми законодавства

У країнах колишнього СРСР існують власні підходи до побудови принципів оподаткування (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Принципи оподаткування в країнах колишнього СРСР [80]

Країни	Принципи оподаткування																			
	Обов'язковість	Загальність	Справедливість	Визначеність	Рівність	Законність	Презумпційність	Недискримінаційність	Обґрунтованість	Стабільність	Єдність	Стимулювання	Доступність	Гласність	Ефективність	Рівномірність	Компетентність	Пропорційність	Нейтральність	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
1*	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	
2	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
3	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-
6	+	-	+	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-
7	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+
8	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	+	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: 1 – Азербайджан; 2 – Вірменія; 3 – Білорусь; 4 – Грузія; 5 – Казахстан; 6 – Киргизстан; 7 – Молдова; 8 – РФ; 9 – Таджикистан; 10 – Туркменістан; 11 – Узбекистан.

Автори вважають, що вітчизняна система оподаткування має будуватися на таких принципах [54].

1. **Законність.** Цей принцип має бути базовим для системи оподаткування, оскільки система оподаткування має бути побудована в рамках чинного законодавства та не суперечити іншим законодавчим і нормативно-правовим актам.

2. **Обов'язковість** – кожна особа (платник податку) зобов'язана сплачувати податкові зобов'язання у випадку виникнення податкового обов'язку. Таке визначення даного принципу дозволить уникнути суперечностей щодо практики застосування податкових пільг, оскільки у випадку застосування податкових пільг (наприклад, у вигляді повного звільнення від оподаткування) податковий обов'язок щодо обчислення, декларування та/або сплати податку чи збору може бути припинений.

3. **Рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації** – забезпечення однакового підходу до платників податків (зборів) під час визначення податкового обов'язку щодо обчислення, декларування та/або сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), окрім осіб, які мають право на податкові пільги. Таке визначення дозволить не порушувати принцип, якщо це стосуватиметься осіб, у яких не виникає податковий обов'язок у зв'язку з правом на податкову пільгу.

4. **Соціальна справедливість** – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених і соціально незахищених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму

доходів громадян і застосування прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі доходи.

5. Економічна обґрунтованість та доцільність – встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами.

6. Стабільність – "зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року" [120].

Головним недоліком системи оподаткування є постійне порушення Верховною Радою України норм пп. 4.1.9 Податкового кодексу України. За існування Податкового кодексу більшість змін в оподаткуванні приймаються наприкінці грудня та набувають чинності з 1 січня наступного року.

7. Рівномірність сплати – "встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат" [120]. У рамках даного принципу слід передбачити також заборону авансових платежів за податковими зобов'язаннями з єдиного податку.

8. Єдиний підхід – "визначення на законодавчому рівні всіх обов'язкових елементів податку" [120]. На сьогодні далеко не за всіма податками та зборами в Податковому кодексі України приписані елементи податків і зборів (наприклад, за туристичним збором).

9. Зручність і доступність – забезпечення зручності та доступності податкового законодавства; простоти обчислення та сплати податків і зборів. Незважаючи на досягнення в цій сфері, стосовно організації роботи центрів обслуговування платників податків залишається багато проблем, пов'язаних з простотою та доступністю податкового законодавства, що призводить до порушень податкового законодавства платниками податків.

10. Гласність – право на отримання контролюючими органами від платників податків податкової інформації; право платників податків отримувати інформацію щодо виконання ним податкового обов'язку й інформації щодо використання державою коштів, отриманих у вигляді податків і зборів. Однією з проблем, яка обтяжує роботу контролюючих органів, є масово-роз'яснювальна робота, пов'язана з відповідями на запити платників податків щодо інформації, яка наведена в Звіті про результати

роботи Державної фіскальної служби України (в регіональному розрізі). У зв'язку з цим пропонується Звіт про результати роботи органів ДФС викладати в публічному Інтернет-просторі для зменшення витрат часу працівників ДФС на відповіді на запити платників податків.

11. Невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства з боку платника податків і контролюючих органів. Це означає, що будь-яка особа, яка порушила законодавство у сфері оподаткування, повинна понести відповідальність (фінансову, адміністративну або кримінальну). Таким чином, конкретизується принцип законності у сфері реалізації правових норм. Він має на меті запобігальну та стримувальну дію.

12. Презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу. Даний принцип підтверджує незрозумілість і двоякість українського податкового законодавства, оскільки передбачає розбіжне трактування однієї норми закону. На практиці зазначений принцип застосовується через захист прав платника податків. Тобто у разі спірних питань чи конфлікту інтересів з посадовими особами контролюючих органів за умови рівних аргументів і фактів перевага повинна віддаватись саме платнику податків.

13. Дотримання прав платника податків. Сутність даного принципу полягає у тому, що кожен платник податків, чиї права, на його думку, порушено, має право звернутися зі скаргою до компетентних органів влади, у тому числі до судових, з метою здійснення заходів щодо захисту своїх законних прав та інтересів. Реалізація принципу дотримання прав платників податків є складовою принципу законності у сфері реалізації правових норм в оподаткуванні.

14. Стимулювання підприємницької виробничої діяльності, інвестиційної та інноваційної активності. Застосування пільгових умов оподаткування для інвесторів і суб'єктів підприємництва, які здійснюють НДДКР. Протягом існування Податкового кодексу України питання підтримки інноваційної активності суб'єктів підприємництва підіймалися неодноразово. На жаль, конкретні зміни у податковому законодавстві не були проведені.

15. Податкова децентралізація – можливість органів місцевого самоврядування в рамках своїх повноважень установлювати елементи податків і зборів, а в деяких випадках упроваджувати власні податки та збори. Органи місцевого самоврядування в розвинутих країнах, на відміну від України, можуть дійсно впливати на соціально-економічний розвиток регіону. Саме тому реформування системи місцевого самоврядування є важливим завданням, виконання якого дозволить органам місцевого самоврядування отримувати додаткові кошти (у вигляді податкових надходжень) для забезпечення фінансової автономії регіону.

Висновки

Податкова система України за часів свого існування зазнавала значну кількість змін. Не виправило ситуацію запровадження Податкового кодексу України, прийняття якого мало на меті уніфікувати норми податкового законодавства та нівелювати його нестабільність. Постійні зміни в законодавстві, відсутність реальних стимулів для інноваційного розвитку та інвестиційної активності суб'єктів господарювання є тим фактором стримування, який не дозволяє платникам податків планувати свою діяльність і, як наслідок, призводить до збільшення кількості збиткових підприємств.

Рекомендована література: [26; 54; 55; 80; 120].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Наведіть визначення понять "податок" і "збір".
2. Дайте характеристику ознакам податків.
3. У чому полягає сутність фіскальної функції?
4. У чому виявляється сутність регулюючої функції?
5. Дайте характеристику підфункцій регулюючої функції податків.
6. Яким чином може бути класифіковані елементи податку?
7. Яким чином можуть бути класифіковані суб'єкти податку?
8. Дайте визначення поняттю "податковий період". У чому його відмінність від звітного періоду?
9. Які критерії використовують для класифікації податкових ставок?
10. Назвіть принципи побудови системи оподаткування та принципи податкового законодавства.

Тести

1. Базовий податковий (звітний) період включає:

а) період, за який платник податків зобов'язаний подавати податкові декларації та сплачувати до бюджету суми податків і зборів;

б) період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків і зборів;

в) період, за який платник податків зобов'язаний сплачувати до бюджету суми податків і зборів;

г) період, який дорівнює календарному року, календарному півріччю, календарному кварталу, календарному місяцю.

2. Протягом якого періоду платник податків зобов'язаний сплатити нараховану суму грошового зобов'язання, якщо він не подає в установлені строки податкову (митну) декларацію; водночас визначення грошового зобов'язання здійснюється контролюючим органом:

а) через десять календарних днів, що настають за днем отримання податкового повідомлення-рішення;

б) протягом десяти календарних днів, що настають за днем отримання податкового повідомлення-рішення;

в) протягом двадцяти календарних днів, що настають за періодом подання звітності органу державної податкової служби;

г) протягом тридцяти календарних днів, що настають за днем отримання податкового повідомлення-рішення?

3. В який спосіб платники податки можуть подавати податкову звітність до контролюючих органів:

а) виключно особисто;

б) виключно поштою;

в) особисто, поштою й електронною поштою?

4. У рамках якого податку виконує свою функцію податковий агент:

а) податок на додану вартість;

б) податок на доходи фізичних осіб;

в) акцизний податок?

5. Податкова звітність платниками податків подається до:

а) Міністерства фінансів України;

б) Кабінету Міністрів України;

в) Державної фіскальної служби України.

6. Податок, який можуть сплачують юридичні та фізичні особи, – це:

- а) податок на прибуток підприємств;
- б) податок на доходи фізичних осіб;
- в) плата за землю.

7. Який загальнодержавний податок надходить до державного та місцевого бюджетів:

- а) мито;
- б) акцизний податок;
- в) податок на додану вартість?

8. Який загальнодержавний податок надходить виключно до місцевого бюджету:

- а) податок на прибуток підприємств;
- б) податок на доходи фізичних осіб;
- в) акцизний податок?

9. Яким із принципів податкового законодавства передбачено установлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків:

- а) стабільність;
- б) фіскальна достатність;
- в) соціальна справедливість?

10. До місцевих податків і зборів належить:

- а) мито;
- б) єдиний податок;
- в) екологічний податок.

Практичні завдання

Завдання 3.1. Платник податку на прибуток (річний звітний податковий період) подав до контролюючих органів декларацію з цього податку за 2016 рік 5 березня 2017 року. Дайте оцінку правомірності дій платника податку з посиланням на відповідні статті Податкового кодексу.

Завдання 3.2. Платник податку (який зобов'язаний це робити) подав декларацію про доходи та майновий стан за 2016 рік 25 квітня 2017 року. Дайте оцінку правомірності дій платника податку з посиланням на відповідні статті Податкового кодексу.

Завдання 3.3. Платник податку на додану вартість надав декларацію з цього податку за березень 2017 року 26 квітня 2017 року. Дайте оцінку правомірності дій платника податку з посиланням на відповідні статті Податкового кодексу.

Розділ 4. Бюджет і бюджетна система

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо сутності функціонування бюджетної системи, вивчення бюджетних відносин і характеру їх впливу на суспільство.

Основні питання:

- 4.1. Сутність і призначення бюджету.
- 4.2. Бюджетний устрій та бюджетна система.
- 4.3. Бюджетний процес і бюджетні процедури.
- 4.4. Система доходів бюджету.
- 4.5. Система видатків бюджету.
- 4.6. Міжбюджетні відносини та їх регулювання.
- 4.7. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування.
- 4.8. Державний (місцевий) борг і видатки на його обслуговування.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності та призначення бюджету, функцій бюджету, змістовності та складових бюджетної політики, стадій бюджетного процесу й основних бюджетних процедур, складу та джерел формування доходів, складу видатків та основ їх розподілу між бюджетами, базових засад здійснення міжбюджетних відносин та чинних правил їх регулювання, сутності бюджетного дефіциту, причин його виникнення та джерел фінансування, сутності державного (місцевого) боргу та порядку здійснення видатків на його обслуговування;

уміння: працювати з нормативно-правовою базою з питань бюджету та бюджетних правовідносин; уміти використовувати бюджетну класифікацію, аналізувати динаміку та структуру доходів і видатків бюджету; визначати показники та джерела фінансування бюджетного дефіциту; визначати й аналізувати показники боргового навантаження;

комунікації: володіння технологіями спілкування з розпорядниками й отримувачами бюджетних коштів; здатність до узгодження дій з управліннями Державної казначейської служби, фінансовими управліннями;

автономність і відповідальність: здатність самостійно визначати й аналізувати показники доходів, видатків, дефіциту та фінансування бюджету; відповідальність за якість проведених розрахунків і прийнятих рішень.

Ключові терміни: бюджет, бюджетна система, бюджетний дефіцит, бюджетний устрій, видатки бюджету, державний борг, доходи бюджету, міжбюджетні трансферти.

4.1. Сутність і призначення бюджету

Економіка не може існувати та розвиватися без втручання держави в процеси розподілу та перерозподілу новоствореної вартості у суспільстві. Інструментом такого розподілу та перерозподілу є фінанси, а конкретною формою реалізації функцій держави виступає бюджет. **Бюджет** є фондом фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня та використовується для виконання покладених на них функцій (управлінської, оборонної, економічної, соціальної тощо).

Сучасний термін "бюджет" походить від старонормандського слова *bougette* (шкіряний мішок), з якого згодом утворилось англійське *budget* (шкіряний мішок, торба, гаманець). Походження цього терміна можна послідувати і за своєрідною історичною процедурою: коли в Англії палата громад у XVI – XVII ст. затверджувала субсидії королю, перед закінченням засідання канцлер казначейства відкривав портфель, у якому знаходились папери з відповідним законопроектом. Це називалось "відкриттям бюджету", пізніше назву портфеля було перенесено і на законопроект. З кінця XVII ст. в Англії законопроект, який включав план доходів і видатків і мав затверджуватися парламентом, дістав назву "бюджет" [61].

Бюджет держави прийнято розглядати у таких аспектах:

як економічна категорія бюджет становить сукупність економічних відносин між державою, з одного боку, та фізичними і юридичними особами, з іншого, з приводу розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, а за певних умов – і національного багатства з метою формування та використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій;

як правова категорія бюджет виступає нормативним документом, в якому подається розпис доходів і видатків. Так, державний бюджет України затверджується щорічно у формі закону, а місцеві бюджети – у формі рішення відповідного органу влади;

за матеріальною змістовністю бюджет є централізованим грошовим фондом держави. Обсяг бюджету характеризує річну суму коштів, що проходять через цей фонд;

за організаційною структурою бюджет виступає провідною ланкою сфери державних фінансів і важливою складовою фінансової системи в цілому;

за формою бюджет є основним фінансовим документом, в якому розписані доходи та видатки головного централізованого фонду грошових коштів держави.

Сутність бюджету реалізується через його **функції**. Класичними функціями бюджету є розподільна та контрольна. Через *розподільчу функцію* держава зосереджує значні суми коштів з подальшим їх перерозподілом між галузями економіки, адміністративно-територіальними утвореннями, сферами суспільної діяльності, верствами населення. *Контрольна функція* бюджету, яка здійснюється одночасно з розподільною, призначена забезпечити систематичний контроль з боку уповноважених органів за повнотою надходження доходів та ефективним використанням бюджетних коштів.

Призначення бюджету полягає в тому, щоб забезпечити органи влади відповідного рівня обсягом грошових коштів, необхідних для виконання останніми своїх функцій. Насамперед це управління, захист правопорядку, оборона. Необхідність державного втручання у розвиток економіки тривалий час заперечувалась: фундатори класичної політичної економії У. Петті, А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Д. Рікардо та їх послідовники проголошували принцип самодостатності ринку, який, проте, виявився хибним.

Світова економічна криза 1929 – 1933 рр. примусила переглянути норми, які здавалися бездоганними. Уперше в західній економічній літературі неможливість досягнення економічної рівноваги за допомогою ринкових важелів без втручання держави усвідомив англійський економіст Дж. Кейнс. Він вважав, що розширення функцій уряду – це єдиний практичний засіб уникнути повного руйнування існуючих економічних форм, а також спонукання до інвестування та координації схильності до споживання. З розвитком інституту держави кількість функцій, які вона перебирала на себе, тільки зростала. Так, держава стала відповідальною за створення передумов для гідного життєвого рівня своїх громадян, їх соціальний захист та охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, охорону навколишнього природного середовища тощо.

Заходи держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного та соціального розвитку знаходять відображення у бюджетній політиці, яка передбачає визначення:

форм, методів і джерел формування доходів державного та місцевого бюджетів;

пріоритетних напрямів видатків бюджету;
допустимих меж розбалансованості бюджету;
джерел фінансування бюджетного дефіциту;
принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Основною метою бюджетної політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями економіки, соціальними групами населення, територіями, який у кінцевому рахунку має забезпечити стале зростання економіки, підвищення добробуту народу та забезпечення необхідного рівня соціальних гарантій. Це досягається шляхом стабілізації фінансового становища в країні, прийняття бездефіцитного бюджету, скорочення державного боргу тощо. У кожному конкретному випадку та на кожному історичному етапі розвитку країни мета та завдання бюджетної політики можуть коригуватися.

Залежно від тривалості періоду та характеру вирішуваних завдань бюджетну політику розподіляють на бюджетну стратегію та бюджетну тактику. **Бюджетна стратегія** – довготривалий курс бюджетної політики, розрахований на перспективу, що передбачає вирішення глобальних завдань, визначених економічною стратегією.

Бюджетна тактика спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку суспільства шляхом своєчасної зміни способів організації бюджетних взаємовідносин, переорієнтації бюджетного механізму, перерозподілу фінансових ресурсів. Бюджетна стратегія повинна бути відносно стабільною, тоді як бюджетна тактика має бути гнучкою, що визначається зміною повсякденних економічних і соціальних умов.

Для практичної реалізації бюджетної політики в державі створюється бюджетний механізм. **Бюджетний механізм** є сукупністю засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин і забезпечення належних умов для економічного та соціального розвитку. Складовими бюджетного механізму є бюджетні показники; бюджетні норми та нормативи; ліміти; резерви; стимули; санкції; бюджетне планування та прогнозування.

4.2. Бюджетний устрій та бюджетна система

Бюджетний устрій – це організація та принципи побудови бюджетної системи, її структура та взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Саме бюджетний устрій визначає загальні засади побудови бюджетної системи у конкретній державі, а саме:

установлює склад і структуру бюджетів, які формуються у країні;
визначає принципи побудови бюджетної системи;

обумовлює порядок розподілу доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи;

установлює основи організації взаємовідносин між відповідними бюджетами.

Основна проблема, яка виникає у процесі формування бюджетної системи, – це питання про структуру бюджетів та їхню кількість. Дане питання вирішується насамперед залежно від розмірів країни. Так, для карликових, мініатюрних країн з відсутнім територіальним поділом характерним є формування єдиного бюджету, у решті країн (переважній більшості) формується не один бюджет, а ціла їх низка – **бюджетна система**. Структура бюджетів і їх кількість визначаються двома основними чинниками: державним устроєм; адміністративно-територіальним поділом країни.

За державним устроєм розрізняють унітарні (єдині) держави та федерації. Бюджетні системи унітарних держав, зокрема, України, Італії, Франції складаються лише з двох ланок – державного (центрального) та місцевих бюджетів. До бюджетної системи федеративних держав входить ще третя, середня ланка – бюджети членів федерації (регіональні бюджети): республік – у Росії, штатів і федеральних округів – у США, Мексиці та Бразилії, земель – у Німеччині й Австрії, провінцій та територій – у Канаді, кантонів – у Швейцарії тощо.

Адміністративно-територіальний поділ країни, тобто виділення у її межах з урахуванням впливу природних, політичних, економічних, національних та інших факторів окремих територіальних одиниць (областей, районів, провінцій, департаментів губерній, комун) є підставою для формування на кожному з названих рівнів відповідних бюджетів. Наприклад, для Російської Федерації це будуть бюджети республік, країв, автономних округів, областей, міст, районів, селищ і сіл; для Франції – бюджети регіонів, департаментів, округів, комун; для Великобританії – бюджети графств, округів, общин, районів тощо.

Принципи побудови бюджетної системи визначають порядок взаємозв'язку й умови поєднання її складових ланок (централізованих і децентралізованих) за двома варіантами: за принципом єдності; за принципом самостійності. Бюджетна система, побудована за *принципом єдності*, передбачає формування єдиного (зведеного) бюджету, який затверджується та виконується у загальному обсязі. Натомість бюджетна система, побудована за *принципом самостійності*, означає повну незалежність і самостійність кожного з бюджетів, які формуються в країні. Проте ці

принципи не є досконалими та характеризуються своїми перевагами та недоліками. Така альтернативність переваги одного принципу робить недоліками іншого, та навпаки. Слід зазначити, що централізоване управління бюджетом за принципом єдності, яке дозволяє посилити контроль за формуванням і витрачанням бюджетних коштів з боку єдиного центру, призводить, однак, до цілковитої втрати зацікавленості місцевих органів влади у пошуку та мобілізації нових джерел доходів та економії на видатках. З іншого боку, автономія місцевих органів влади, що відкриває можливості для реалізації власних владних ініціатив, призводить до втрати контролю вищих органів влади над реалізацією бюджетного процесу.

Бюджетна система України, відповідно до Бюджетного кодексу, будується за принципом самостійності. Його реалізація на практиці забезпечується закріпленням за кожним бюджетом відповідних джерел доходів, наданим правом відповідним органам влади на здійснення самостійного та незалежного розгляду та затвердження кожного з бюджетів, правом самостійного визначення напрямів використання бюджетних коштів. Водночас зведений бюджет, що також формується в країні, виступає переважно як аналітичний документ, призначений для удосконалення управління державними фінансами. Надмірна залежність місцевого самоврядування в Україні від надходжень з вищих бюджетів зводить закладений у Кодексі принцип самостійності у хоча й адекватну кращим світовим традиціям, проте декларацію. Принцип єдності, також покладений в основу побудови бюджетної системи України, наразі означає тільки застосування єдиної правової бази, єдиної грошової системи, єдиної бюджетної класифікації, єдиного порядку виконання бюджетів, ведення бухгалтерського обліку та складання звітності, що ніяким чином не обмежує реалізацію принципу самостійності та не вступає з ним у суперечність.

Бюджетний кодекс України визначає також інші принципи, на яких ґрунтується бюджетна системи країни: збалансованості, справедливості та неупередженості; публічності та прозорості, повноти, обґрунтованості, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів.

Наступна складова, що покладена в основу бюджетного устрою, – розподіл доходів і видатків між ланками бюджетної системи. Це питання про склад доходів і видатків кожного окремого бюджету. Об'єктивна необхідність у розподілі фінансових ресурсів виникає у зв'язку з потребою забезпечення відповідності доходів бюджету окремої адміністративно-

територіальної одиниці обсягові покладених на неї видаткових повноважень.

Основні методологічні підходи, які практикуються розвиненими зарубіжними країнами з метою розподілу доходів між бюджетами, є:

а) чітке розрізнення конкретних видів податків за рівнями управління (федеральні, регіональні, місцеві) та закріплення їх за відповідними рівнями бюджетної системи (дотримання принципу "один податок – один бюджет");

б) закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування;

в) установлення місцевих надбавок до федеральних і регіональних податків.

Разом з тим жодна з країн не може обмежитись якимось одним способом розподілу доходів між ланками бюджетної системи, тому завжди застосовується їх комбінація.

У процесі розподілу видатків між ланками бюджетної системи потрібно враховувати:

характер і ступінь значущості окремих видатків для держави та можливість передання їх здійснення та фінансування до місцевих бюджетів; необхідність дотримання принципу субсидіарності.

За рахунок центральних бюджетів здійснюються видатки, пов'язані з виконанням найважливіших функцій держави, реалізації нею загальнонаціональних інтересів (забезпечення конституційного ладу та територіальної цілісності, громадського порядку та незалежного судочинства тощо). Зазначені видатки відносять до **неделегованих**. Решта видатків (на здійснення власних повноважень місцевою владою та делегованих для виконання центральними органами влади) здійснюється за рахунок коштів регіональних і місцевих бюджетів. Передання центральною владою повноважень на виконання тих чи інших функцій має обов'язково супроводжуватися передаванням відповідного обсягу фінансових ресурсів.

Практичне застосування **принципу субсидіарності** означає включення до переліку повноважень місцевих рад максимально широкого кола питань з метою реалізації їх на найбільш близькому до населення рівні. Суспільні зобов'язання мають забезпечуватись на вищому адміністративному рівні лише за умови, що їх вирішення місцевими органами влади є неефективним або неможливим.

Остання складова, на якій базується бюджетний устрій, – організація взаємовідносин між бюджетами. Міжбюджетні відносини виникають

у будь-якій державі, яка має адміністративно-територіальний поділ. Розрізняють такі відносини між бюджетами:

за напрямками взаємодії між бюджетами:

горизонтальні, що виникають між бюджетами одного рівня (наприклад, між бюджетами окремих областей чи бюджетами окремих селищ);

вертикальні, які виникають між бюджетами різних рівнів (наприклад, між державним та обласним бюджетом або між бюджетом району області та селищним бюджетом тощо). Для України характерні лише вертикальні міжбюджетні відносини;

за правовим характером організації взаємовідносин між бюджетами: регламентовані нормативними документами та договірні;

за формами руху коштів: бюджетне субсидювання; вилучення коштів; взаємні розрахунки бюджетів; бюджетні позики;

Ураховуючи, що державні органи на всіх рівнях управління для виконання покладених на них функцій повинні мати у своєму розпорядженні відповідні фінансові ресурси, в державі створюється розгалужена мережа бюджетів, яка на всіх рівнях забезпечує акумуляцію грошових коштів для фінансування господарства, соціальної сфери, благоустрою, утримання органів законодавчої і виконавчої влади тощо.

Сукупність бюджетів усіх рівнів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права, складає бюджетну систему держави.

Україна, яка є унітарною державою, створила бюджетну систему, що включає дві ланки: державний та місцеві бюджети. Згідно зі ст. 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України складають: АР Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища та села [35; 36]. Спеціальним статусом наділені міста Київ і Севастополь. На кожному з названих рівнів формуються відповідні бюджети, які є основою фінансування функцій центральних і регіональних органів влади.

Таким чином, до складу бюджетної системи України включені державний бюджет і низка місцевих бюджетів, до яких належать бюджети АР Крим, обласні, районні та місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад.

Склад бюджетної системи відображається у зведеному (консолідованому) бюджеті країни. **Зведений бюджет** є сукупністю показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України. Його дані використовують виключно для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави. Зведений бюджет розраховується на таких рівнях, як: держави у цілому; АР Крим; областей; районів; міст з районним поділом.

4.3. Бюджетний процес і бюджетні процедури

Бюджетний процес є регламентованим бюджетним законодавством процесом складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Стаття 19 Бюджетного кодексу визначає стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття Закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до Закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету та прийняття рішення щодо нього [93].

Необхідно розрізнити поняття "бюджетний цикл" і "бюджетний період".

Бюджет складається на один рік. Цей період має назву **бюджетного періоду** (термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет). Тривалість бюджетного періоду збігається з однією зі стадій бюджетного процесу – виконанням бюджету. У цьому контексті бюджетний період варто відрізнити від іншого поняття – **бюджетного циклу**, тобто періоду від початку складання бюджету до затвердження звіту про його виконання, який охоплює всі стадії бюджетного процесу та може тривати понад два роки.

Календарні межі бюджетного періоду у різних країнах відмінні: в Україні, Франції, Італії, Німеччині – з 1 січня до 31 грудня; у Великій Британії, Японії, Індії – з 1 квітня до 31 березня; в Австралії, Кенії, Камеруні – з 1 липня до 30 червня тощо.

Неприйняття Верховною Радою України Закону про Державний бюджет до 1 січня не є підставою для встановлення іншого бюджетного

періоду. Державний бюджет України може бути прийнятий на інший період лише за таких особливих обставин:

введення воєнного стану;

оголошення надзвичайного стану в Україні.

Затвердження Державного бюджету на інший бюджетний період є підставою для його зміни і щодо місцевих бюджетів.

Потрібно розглянути складові бюджетного процесу у частині Державного бюджету. Першою його стадією є складання проекту бюджету на наступний бюджетний період. Проект закону розробляється Кабінетом Міністрів, а безпосередньо цю роботу виконує Міністерство фінансів. Складання проекту Закону про Державний бюджет здійснюється на підставі Основних напрямів бюджетної політики на плановий рік, затверджених макропоказників економічного та соціального розвитку країни, офіційних даних про виконання бюджету за попередні періоди, інформації про очікувані зміни податкового та бюджетного законодавства, належним чином підготовлених головним розпорядником бюджетних коштів бюджетних запитів з обґрунтуванням обсягу бюджетних коштів, необхідних для їх діяльності у наступні бюджетні періоди. Постанова про схвалення проекту закону про Державний бюджет України має бути подана Кабінетом Міністрів до Верховної Ради та Президента не пізніше 15 вересня року, що передує плановому. Прийняття Закону Верховною Радою має відбутися до 1 грудня року, що передує плановому.

Наступна стадія бюджетного процесу – виконання бюджету. Державний бюджет виконується за розписом, який затверджується Міністром фінансів. Виконати бюджет за доходами означає забезпечити своєчасне та повне надходження податків, зборів (обов'язкових платежів) і розподілити їх за рівнями бюджетної системи відповідно до чинного законодавства. Для переважної частини доходів обчислення сум платежів і їх перерахування у бюджет виконують самі платники. Рахунки для зарахування платежів до державного бюджету (бюджетні рахунки) відкриваються на балансі головних управлінь Державного казначейства України та Державного казначейства України (центральний апарат) у розрізі видів платежів відповідно до бюджетної класифікації доходів за територіальною ознакою. Платежі здійснюються платниками у безготівковій або готівковій формі через банки або підприємства поштового зв'язку. Після надходження коштів на казначейські рахунки органи Державної казначейської служби здійснюють розподіл платежів між загальним і спеціальним

фондами державного бюджету, між державним і місцевими бюджетами та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до нормативів відрахувань, визначених законодавством, і перераховують розподілені кошти за належністю.

Виконання бюджету за видатками передбачає фінансування видатків, передбачених у бюджеті, відповідно до бюджетного розпису шляхом надання бюджетних асигнувань розпорядникам та отримувачам бюджетних коштів. Розпорядниками бюджетних коштів виступають бюджетні організації, отримувачами – суб'єкти господарювання, інші організації, що не мають статусу бюджетної установи та, будучи уповноваженими розпорядниками бюджетних коштів, отримують бюджетні кошти на виконання бюджетних програм. Першою умовою для отримання бюджетних коштів є наявність у розпорядників та отримувачів коштів установленого пакета документів: для розпорядників – лімітної довідки про бюджетні асигнування та кредитування, штатного розпису, кошторису, плану асигнувань загального фонду бюджету, плану надання кредитів із загального фонду бюджету, плану спеціального фонду державного бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ і відповідних видатків); для отримувачів – плану використання бюджетних коштів.

Кошти бюджетів зараховуються на рахунки розпорядників та отримувачів бюджетних коштів, відкритих в органах Державної казначейської служби. Після надходження коштів на рахунки розпорядники та отримувачі коштів набувають право на їх використання. Для того щоб ним скористатися, слід виконати вимоги Закону України "Про публічні закупівлі" та зареєструвати бюджетні зобов'язання та бюджетні фінансові зобов'язання в органах Державної казначейської служби.

Складовою третьої стадії бюджетного процесу є внесення змін до Закону "Про Державний бюджет". Відповідно до Бюджетного кодексу такі зміни можуть вноситися у разі відхилення оцінки основних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку України, врахованих у ході затвердження бюджету, уточнення пріоритетів бюджетної політики та в деяких інших випадках.

Ведення бухгалтерського обліку виконання Державного бюджету та складання звітності забезпечує Державна казначейська служба України, яка в установлені терміни подає відповідні пакети бюджетної та фінансової звітності до Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, Рахункової палати, Міністерства фінансів.

Бюджетний процес на місцевому рівні відбувається за аналогічною схемою. Складання проектів місцевих бюджетів здійснюється місцевими фінансовими органами на підставі бюджетних запитів, отриманих від головних розпорядників бюджетних коштів, інформації про виконання показників бюджету за поточний та попередній роки, очікуваних змін у бюджетному та податковому законодавстві, інформації про планові обсяги міжбюджетних трансфертів з інших бюджетів тощо. Місцеві бюджети затверджуються рішенням Верховної Ради АР Крим, відповідної місцевої ради до 25 грудня (включно) року, що передує плановому. Виконання місцевого бюджету здійснюється за розписом, який затверджується керівником місцевого фінансового органу. Виконання місцевих бюджетів здійснюють Рада міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад або сільські голови (якщо відповідні виконавчі органи не створені). Загальну організацію й управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координацію діяльності учасників бюджетного процесу забезпечують місцеві фінансові органи. Державна казначейська служба забезпечує казначейське обслуговування місцевих бюджетів: розрахунково-касове обслуговування розпорядників і отримувачів бюджетних коштів, контроль за здійсненням бюджетних повноважень у процесі зарахування надходжень бюджету, взяття бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів і здійснення платежів за цими зобов'язаннями; ведення бухгалтерського обліку та складання звітності, здійснення інших операцій з бюджетними коштами.

4.4. Система доходів бюджету

Обов'язковою складовою й основною передумовою функціонування будь-якого бюджету є його доходи. **Доходи бюджету** – це частина фінансових ресурсів держави (органів місцевого самоврядування), сформованих унаслідок перерозподілу ВВП згідно з чинною нормативно-правовою базою та призначених для виконання державою (місцевими органами влади) своїх функцій. Доходи бюджету є основною (проте не єдиною) складовою фінансових ресурсів держави: важлива їх частина зосереджена, зокрема, у позабюджетних цільових фондах або надходить до бюджету через запозичення на внутрішньому та зовнішньому ринках, приватизації майна, повернення раніше наданих кредитів, повернення бюджетних коштів з депозитів, пред'явлення (продажу) цінних паперів.

Формування доходів бюджету здійснюється на підставі низки нормативних документів: Податкового кодексу, законів та інших нормативно-правових актів, що визначають порядок справляння відповідних бюджетних платежів. Створені результатами суспільної праці й у ході перерозподілу ВВП, бюджетні доходи надходять у розпорядження держави (місцевих органів влади) та спрямовуються ними на виконання своїх функцій, потрапляючи у подальшому під наступний розподіл – цього разу між галузями економіки, територіями, соціальними верствами населення тощо.

Бюджетний кодекс України дає таке визначення терміну "доходи бюджету": це податкові, неподаткові й інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [93]. Даним визначенням акцент ставиться на тому, що доходи бюджету – це виключно безповоротні надходження. А отже, до них не можуть бути віднесені будь-які надходження, які підлягають поверненню (зокрема, суми державних і місцевих запозичень). До доходів бюджету не відносять також повернення кредитів до бюджету, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Названі показники виступають складовою іншого поняття – надходжень бюджету.

Доходи бюджету класифікують за такими ознаками.

1. *За методами залучення коштів до бюджету:*

- а) податковий;
- б) від підприємницької діяльності держави;
- в) від державного майна, угідь і послуг.

2. *За розділами відповідно до Бюджетного кодексу:*

- а) податкові надходження;
- б) неподаткові надходження;
- в) доходи від операцій з капіталом;
- г) трансферти.

Слід зазначити, що згідно з бюджетною класифікацією доходів бюджету виділяють ще одну їх групу – цільові фонди.

3. *За рівнем централізації:*

- а) доходи державного бюджету;
- б) доходи місцевих бюджетів.

4. За способами зарахування до бюджету:

- а) доходи загального фонду;
- б) доходи спеціального фонду.

5. Залежно від розподілу доходів між ланками бюджетної системи та повноти зарахування до бюджетів:

- а) доходи, які повністю зараховуються до державного бюджету;
- б) доходи, які повністю зараховуються до місцевих бюджетів одного рівня;
- в) доходи, які зараховуються до місцевих бюджетів різних рівнів;
- г) доходи, які одночасно зараховуються до Державного та місцевих бюджетів.

6. За частотою появи:

- а) звичайні – регулярно включаються в доходи;
- б) надзвичайні – з'являються в доходах за виняткових, надзвичайних обставин.

Розглянемо склад доходів Державного бюджету України. Основну частину доходів Державного бюджету забезпечують податкові надходження – встановлені Податковим кодексом України податки та збори. Чинною редакцією Податкового кодексу затверджено вісім загальнодержавних і чотири місцевих податків і зборів. Податкові надходження Державного бюджету відповідно до бюджетної класифікації включають:

- податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості. До цієї групи належить податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб і військовий збір у частині, що зараховується до Державного бюджету;

- рентна плата та плата за спеціальне використання інших природних ресурсів. До цієї групи належать: рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, води; рентна плата за користування надрами, радіочастотним ресурсом України, транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України, – у частині, що зараховується до Державного бюджету;

- внутрішні податки на товари та послуги. До цієї групи належать податок на додану вартість та акцизний податок у частині, що зараховується до Державного бюджету;

- податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції. До цієї групи належать ввізне та вивізне мито у частині, що зараховується до Державного бюджету;

- інші податки та збори. До цієї групи належать екологічний податок, податки та збори, не віднесені до інших категорій у частині, що зраховується до Державного бюджету.

Друге місце за значущістю у доходах державного бюджету України посідають неподаткові надходження, до складу яких, згідно з бюджетною класифікацією, включають:

- доходи від власності та підприємницької діяльності (зокрема, кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України "Про Національний банк України"; частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету; дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність тощо);

- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності (зокрема, плата за надання адміністративних послуг, судовий збір; кошти, отримані за вчинення консульських дій; виконавчий збір; надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном тощо);

- власні надходження бюджетних установ (надходження від плати за послуги, включаючи плату за надання адміністративних послуг), що надаються бюджетними установами згідно із законодавством, та інші джерела власних надходжень бюджетних установ;

- інші неподаткові надходження (зокрема, кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду; плата за надання державних гарантій та кредитів/позик, залучених державою; збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження; збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій тощо).

Третя група у доходах Державного бюджету – доходи від операцій з капіталом, до яких згідно з бюджетною класифікацією, належать надходження від продажу основного капіталу (зокрема: кошти від реалізації скарбів; майна, отриманого державою в порядку спадкування чи дарування; безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі, тощо); надходження від реалізації державних запасів товарів (зокрема, надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву та розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву) та кошти від продажу землі та нематеріальних активів.

Четверту групу надходжень Державного бюджету складають офіційні трансферти, що включають кошти, які передаються з місцевих бюджетів, і кошти, отримані від урядів іноземних держав, міжнародних організацій та донорських установ (зокрема, від секретаріату ООН, ОБСЄ за участь українського контингенту та персоналу у миротворчих операціях, надходження в рамках програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу).

П'ята група надходжень до Державного бюджету – цільові фонди; включає сьогодні надходження до двох фондів – Фонду соціального захисту інвалідів і цільового фонду для забезпечення оборони та безпеки держави.

З 2000 р. в Україні практикується поділ бюджету на загальний та спеціальний фонди. **Доходи загального фонду** призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків (видатків загального фонду), вони не спрямовані на реалізацію конкретної мети. **Доходи спеціального фонду** призначені для фінансування лише конкретних заходів (цілей), визначених у складі видатків спеціального фонду.

Доходи місцевих бюджетів є матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування. Бюджетним кодексом України затверджені складові доходів кожної з груп місцевих бюджетів:

- а) міст районного значення, селищних і сільських бюджетів;
- б) міст обласного, АР Крим значення;
- в) міст державного значення;
- г) районних бюджетів;
- д) обласних бюджетів і бюджету АР Крим.

Окремими статтями визначено доходи загального та спеціального фондів місцевих бюджетів. Слід назвати найвагоміші складові, що формують доходи місцевих бюджетів. Основна частина доходів місцевих бюджетів формується за рахунок офіційних трансфертів, що свідчить про істотну фінансову залежність місцевих громад від центральної влади. Значущими дохідними складовими місцевих бюджетів, крім трансфертів, є:

щодо обласних бюджетів – податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, рентна плата, власні надходження бюджетних установ;

щодо районних бюджетів – податок на доходи фізичних осіб і власні надходження бюджетних установ;

щодо міст обласного значення та бюджетів об'єднаних територіальних громад – податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок з роздрібної торгівлі підакцизних товарів, місцеві податки та збори, власні надходження бюджетних установ, державне мито;

щодо міст районного значення, сіл і селищ – місцеві податки і збори та власні надходження бюджетних установ.

4.5. Система видатків бюджету

Реалізація функцій держави здійснюється шляхом фінансування визначеного переліку видатків. Бюджетний кодекс України дає таке визначення терміна "**видатки бюджету**": це кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом.

Слід зауважити, що до складу видатків не включають: бюджетні кошти, що спрямовуються на погашення основної суми боргу; суми кредитів, які надаються з бюджету; бюджетні кошти, які розміщуються на депозитах; бюджетні кошти, спрямовані на придбання цінних паперів. Зазначені показники виступають складовою іншого поняття – **витрат бюджету**. Не є складовими видатків також суми надміру сплачених до бюджету податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, які повертаються особам, які їх сплачували; суми відшкодування з бюджету окремих податків і зборів (обов'язкових платежів).

Наукова класифікація видатків бюджету здійснюється за такими ознаками.

1. За роллю у відтворенні виробництва:

а) поточні видатки – видатки, які спрямовуються на виконання бюджетних програм і забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розроблень, заходів і надання поточних трансфертів населенню та підприємствам (установам, організаціям);

б) капітальні видатки – видатки, які спрямовуються на придбання основного капіталу (обладнання та предметів довгострокового користування), необоротних активів, на будівництво (придбання), ремонт, реконструкцію та реставрацію, об'єктів тощо.

2. За рівнем централізації:

а) видатки державного бюджету;

б) видатки місцевих бюджетів.

3. Відповідно до суспільного призначення:

- а) видатки на економічну діяльність і науку;
- б) видатки на соціальний захист і соціально-культурну сферу;
- в) видатки на оборону;

г) видатки на органи державної влади й управління, міжнародну діяльність, обслуговування державного боргу.

Розподіл видатків на зазначені групи пов'язаний із функціональною класифікацією видатків бюджету, яка покладена в основу планування видатків бюджету та складання звітності про їх виконання.

4. За галузями економіки та соціальної сфери:

- а) фінансування окремих галузей економіки та видів діяльності;
- б) фінансування соціальної сфери.

Дана класифікація дозволяє деталізувати перелік видатків, що спрямовуються на економічну діяльність і соціально-культурну сферу.

5. За фондами фінансових ресурсів, із яких фінансуються видатки:

- а) видатки загального фонду;
- б) видатки спеціального фонду.

6. За цільовим призначенням:

- а) видатки на оплату праці;
- б) нарахування на оплату праці;
- в) видатки на відрядження;
- г) видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- д) видатки на продукти харчування тощо.

7. Залежно від порядку розмежування видатків між бюджетами України:

а) видатки на забезпечення конституційного устрою держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню;

б) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

в) видатки на реалізацію прав та обов'язків АР Крим і місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

8. За правом скорочення затвердженої величини:

- а) захищені видатки;
- б) незахищені видатки

9. *За формами бюджетного фінансування:*

- а) кошторисне фінансування;
- б) бюджетні кредити;
- в) бюджетні інвестиції;
- г) державні трансферти.

Бюджетна класифікація видатків здійснюється за:

1) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків): загальнодержавні функції; оборона; громадський порядок, безпека та судова влада; економічна діяльність; охорона навколишнього природного середовища; житлово-комунальне господарство; охорона здоров'я; духовний та фізичний розвиток; освіта; соціальний захист і соціальне забезпечення;

2) економічною характеристикою операцій, у процесі проведення яких здійснюються видатки (економічна класифікація видатків): поточні видатки, капітальні видатки, нерозподілені видатки;

3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків) – дозволяє контролювати використання бюджетних коштів за головними розпорядниками коштів;

4) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків) – дозволяє контролювати використання бюджетних коштів за затвердженим переліком програм розпорядників коштів в умовах застосування програмно-цільового методу формування бюджету.

Необхідно розглянути видатки, фінансування яких провадиться з державного бюджету. Серед них, зокрема, видатки на державне управління (законодавчу владу; виконавчу владу; Президента України), судову владу, міжнародну діяльність, фундаментальні та прикладні дослідження та сприяння науково-технічному прогресу державного значення; на міжнародні наукові й інформаційні зв'язки державного значення, національну оборону (крім заходів і робіт із мобілізаційної підготовки місцевого значення), правоохоронну діяльність, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, культуру та мистецтво, фізичну культуру та спорт за визначеним Бюджетним кодексом переліком закладів; програми підтримки національних і державних телерадіокомпаній, суспільного телебачення та радіомовлення, преси, книговидання, державних інформаційних агентств; створення та поповнення державних запасів і резервів; обслуговування державного боргу тощо.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних з державною таємницею. Такі видатки визначаються як таємні та в інтересах забезпечення національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Контроль за їх проведенням здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України.

Починаючи з 2000 р. видаткова частина Державного бюджету, аналогічно дохідній частині, включає два фонди: загальний і спеціальний. *Видатки спеціального фонду* фінансуються за рахунок цільових доходів, визначених під конкретну мету (за рахунок доходів спеціального фонду державного бюджету). *Видатки загального фонду* фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету та не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Бюджетне законодавство України оперує терміном "*захищені видатки*". Такими визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися у ході скорочення затверджених бюджетних призначень. Склад захищених видатків державного бюджету включає, зокрема: оплату праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів; забезпечення продуктами харчування; оплату комунальних послуг та енергоносіїв; обслуговування державного боргу тощо.

Видатки місцевих бюджетів виражають економічні відносини, які виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади. Бюджетним кодексом України затверджені складові видатків кожної з груп місцевих бюджетів: міст районного значення, селищних і сільських бюджетів; міст обласного, АР Крим значення; міст державного значення; районних бюджетів; обласних бюджетів і бюджету АР Крим.

Важливим питанням є порядок розподілу видатків між окремими місцевими бюджетами. В основу цього процесу закладена класифікація видатків за групами:

I група – видатки на функціонування бюджетних установ і реалізацію заходів, які забезпечують пріоритетне надання гарантованих послуг і розташовані найближче до споживачів. Їх фінансування здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст і бюджетів об'єднаних територіальних громад;

II група – видатки на фінансування бюджетних установ і реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх

громадян України. Їх фінансування здійснюється з бюджетів міст республіканського АР Крим і міст обласного значення, а також районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад;

III група – видатки на функціонування бюджетних установ і реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Їх фінансування здійснюється з бюджету АР Крим та обласних бюджетів.

Слід зазначити, що з бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох названих груп.

Розглянемо форми, у яких здійснюється бюджетне фінансування видатків: кошторисне фінансування; бюджетні кредити; бюджетні інвестиції; державні трансферти.

Кошторисне фінансування є основною формою здійснення видатків з бюджету. Це передбачає виділення бюджетних коштів на основі кошторису – офіційного документа встановленої форми, в якому знаходяться відображення підсумкові результати планових розрахунків показників доходів і видатків бюджетної установи на відповідний рік, згруповані за відповідними статтями згідно з класифікацією доходів та економічною класифікацією видатків бюджету. Кошториси є основою фінансування соціально-культурної сфери, науки, управління й армії. Обсяг видатків за кошторисом дорівнює обсягові доходів – підсумку фінансування з бюджету та суми власних надходжень бюджетної установи.

Бюджетні кредити полягають у виділенні бюджетних коштів фізичним та юридичним особам за переліком затверджених програм на умовах повернення, платності та строковості. Вважається, що дана форма фінансування не властива бюджету, оскільки вимагає повернення отриманих коштів, тоді як за загальним правилом фінансування з бюджету здійснюється на безповоротній основі.

Бюджетні інвестиції як вкладення бюджетних коштів у розвиток продуктивних сил, в об'єкти інтелектуальної власності, розвиток підприємств, удосконалення робочої сили тощо можуть здійснюватися у різних формах, зокрема: кошторисне бюджетне інвестування окремих державних програм і проектів; бюджетне кредитування юридичних осіб, які реалізують інвестиційні проекти; бюджетні інвестиції у статутні капітали діючих або новостворюваних юридичних осіб; міжбюджетні трансферти тощо. Включення інвестиційних проектів до відповідних бюджетів відбувається

за результатами їх оцінювання, проведеного на підставі техніко-економічного обґрунтування та проектно-кошторисної документації інвестиційного проекту. Критеріями оцінювання та відбору проектів виробничого призначення мають бути:

- відповідність проекту стратегії економічного та соціального розвитку та пріоритетним напрямам структурної перебудови економіки;
- фінансово-економічні показники ефективності (вартість, рентабельність; технічний рівень нових виробничих фондів, термін окупності та ін.);
- відповідність вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, установлених законодавством;
- рівень використання місцевих матеріальних і трудових ресурсів;
- фінансово-економічний стан суб'єкта господарської діяльності та інші показники;
- відповідність вимогам енергозбереження, встановленим законодавством.

Ще однією формою бюджетного фінансування є **державні трансферти** – виділення коштів із бюджету окремим суб'єктам на безоплатній та безповоротній основі. Виділення здійснюється у таких формах: державні субсидії (наприклад, житлові субсидії населенню на оплату комунальних послуг і квартирної плати; кредитні субсидії сільськогосподарським виробникам); державні субвенції (форма фінансової допомоги, яка передбачає пайову участь держави та отримувачів коштів у реалізації проектів); державні дотації (надання коштів з бюджетів на покриття збитків підприємств, доплат на безповоротній основі); державна допомога населенню у грошовій або натуральній формі (наприклад, державна соціальна допомога сім'ям із дітьми).

4.6. Міжбюджетні відносини та їх регулювання

Місцеві бюджети мають бути достатніми для виконання органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень і забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб [136]. Невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади й обсягами завдань і обов'язків, які на нього покладаються, створює фіскальний дисбаланс. Розрізняють вертикальні та горизонтальні фіскальні дисбаланси.

Вертикальні фіскальні дисбаланси означають виникнення диспропорцій між наявними фінансовими ресурсами й обсягом наданих владних повноважень; вони виникають у ході розподілу компетенцій між центральною, регіональною та місцевою владами.

Горизонтальні фіскальні дисбаланси виникають тоді, коли певні території одного рівня не мають достатніх фінансових ресурсів для надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються іншими територіями відповідно до певних стандартів. Вони виникають із різних причин: через різні фінансові можливості органів влади одного територіального рівня (у зв'язку з існуванням так званих бідних і багатих територій). Це, у свою чергу, спричинено дією природно-кліматичних, історичних, географічних, соціально-демографічних, економічних і багатьох інших факторів, зокрема нерівномірністю територіального розміщення продуктивних сил і значною диференціацією податкової бази; відмінностями у потребах різних територій [67].

Усунення вертикальних та горизонтальних фіскальних дисбалансів здійснюється за допомогою фінансового вирівнювання, в ході якого відбувається перерозподіл фінансових ресурсів як між ланками системи бюджетів по вертикалі, так і між "бідними" та "багатими" територіями – по горизонталі.

Розв'язання фіскальних дисбалансів проводиться за допомогою системи міжбюджетних відносин. Міжбюджетні відносини згідно з Бюджетним кодексом України – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим і територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України. З метою регулювання міжбюджетних відносин використовуються **міжбюджетні трансферти** – кошти, які безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого з метою вирівнювання дохідної спроможності різних бюджетів і реалізації чинних державних програм.

Міжбюджетні трансферти можуть бути як позитивними, так і негативними. *Позитивні трансферти* передбачають отримання коштів відповідним бюджетом у процесі бюджетного регулювання, *негативні* – вилучення коштів.

Бюджетним кодексом України передбачені такі міжбюджетні трансферти: базова дотація; реверсна дотація; додаткові дотації; субвенції. Базова та реверсна дотації використовуються як інструмент горизонтального

вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів. За умови, що розрахований індекс податкоспроможності відповідного бюджету є меншим за 0,9, йому надається базова дотація. Якщо індекс податкоспроможності складає більше за 1,1, відбувається вилучення коштів з такого бюджету у формі реверсної дотації. Якщо значення індексу податкоспроможності перебуває у межах 0,9 – 1,1, вирівнювання не проводиться.

У переліку інших дотацій, які встановлюються у Державному бюджеті України для місцевих бюджетів, передбачені також: стабілізаційна дотація, впроваджена первісно на три роки (2015 – 2017 рр.) з метою покриття можливих фактичних диспропорцій у ході реалізації нової моделі взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами, та пролонгована з 2018 р. на період до завершення процесу об'єднання територіальних громад відповідно до Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад"; додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок наданих державою податкових пільг; дотація на забезпечення утримання соціальної інфраструктури міста Славутич тощо.

У Державному бюджеті щороку передбачається значна кількість субвенцій. Серед них: медична субвенція, освітня субвенція, субвенція на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям та допомоги на догляд за інвалідами внаслідок психічного розладу I чи II групи; субвенція на надання пільг і житлових субсидій населенню тощо.

За рахунок коштів медичної субвенції забезпечується фінансування поточних видатків (крім видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв) на охорону здоров'я бюджетів АР Крим, областей, районів, міст державного, обласного й АР Крим значення. За рахунок коштів освітньої субвенції забезпечується фінансування видатків бюджетів АР Крим, областей, районів, міст державного, обласного й АР Крим значення на оплату праці з нарахуваннями науково-педагогічних працівників у загальноосвітніх навчальних закладах, спеціалізованих школах, вечірніх змінних школах. Розміри освітньої та медичної субвенцій розраховуються для кожної територіальної одиниці на підставі затверджених Урядом формул. За рахунок субвенцій на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям і допомоги на догляд за інвалідами внаслідок психічного розладу I чи II групи; субвенцій на надання пільг

і житлових субсидій населенню, які надходять до місцевих бюджетів, забезпечується надання відповідних видів допомог і пільг для населення.

Названі субвенції мають загальний характер і розподіляються між усіма чи більшістю територіальних одиниць. Водночас у Державному бюджеті можуть передбачатися субвенції, які мають на меті вирішення конкретного вузького питання економічного чи соціального спрямування окремо взятих адміністративно-територіальних одиниць (наприклад, виконання заходів щодо радіаційного та соціального захисту населення міста Жовті Води чи завершення будівництва метрополітену у м. Дніпрі тощо). Зазначені субвенції надходять до бюджетів відповідних територій.

Розглянуті негативні трансферти Державного бюджету виступають у ролі позитивних трансфертів відповідних місцевих бюджетів-отримувачів коштів. Основним позитивним трансфертом Державного бюджету України є кошти, що передаються з місцевих бюджетів у формі реверсної дотації.

Міжбюджетні трансферти можуть виникати й між окремими місцевими бюджетами. Верховна Рада АР Крим і місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів: субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування; субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування; додаткові дотації та інші субвенції.

4.7. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування

Перевищення видатків над доходами бюджету призводить до виникнення від'ємного бюджетного сальдо (бюджетного дефіциту), перевищення доходів над видатками – до позитивного бюджетного сальдо (бюджетного профіциту). Рівність видатків величині доходів означає збалансованість бюджету.

На сьогодні немає єдиної точки зору щодо оцінювання можливих станів бюджету. Разом з тим розповсюджені такі думки та бачення даної проблеми:

- 1) щодо збалансованого бюджету – протиставляються такі точки зору:
 - а) рівновага доходів і видатків є найбільш доцільним і обґрунтованим станом бюджету. Це означає, що всі видатки мають відповідні джерела фінансування;

б) баланс бюджету не завжди є ознакою здорової, такої, що динамічно розвивається, економіки; навіть для високорозвинутих країн характерним є бюджетний дефіцит;

2) щодо бюджетного профіциту – протиставляються дві думки:

а) перевищення доходів над видатками означає економічну та фінансову стабільність у державі;

б) бюджетний профіцит не може розглядатися як позитивний результат фінансової діяльності держави. Його наявність свідчить про вилучення державою зайвих ресурсів, які могли бути ефективно використані суб'єктами господарювання та населенням.

Поряд з цим бюджетний профіцит – досить специфічне явище, оскільки завжди можна спрямувати наявні кошти на певні цілі, таким чином, ліквідувавши його;

3) щодо бюджетного дефіциту панівними є такі точки зору:

а) бюджетний дефіцит негативно впливає на економіку, гальмуючи соціальний розвиток держави. Бюджетний дефіцит характеризується не інакше, як "зло", – це точка зору економістів неокласичного напрямку. На їх думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівноцінно перекладанню поточного тягара на майбутні покоління;

б) прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків вважають, що дефіцит не є деструктивним фактором і не становить загрози для національної економіки, оскільки всі видатки здійснюються на території даної країни та сприяють зростанню її добробуту. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання його рівня може привести до інвестиційного і інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до даної теорії, означає збільшення доходів отримувачів бюджетних коштів, підвищуючи купівельну спроможність населення і, як наслідок, розширюючи національне виробництво та зростання податкових надходжень;

в) бюджетний дефіцит не можна оцінювати однозначно – неправильно вважати його негативним явищем або стверджувати, що він зовсім нешкідливий. Тобто дефіцит бюджету може мати як негативні, так і позитивні наслідки. З одного боку, бюджетний дефіцит може спричинити зростання розмірів державного кредиту та державного боргу, а з іншого – за умови розумного й ефективного використання коштів забезпечувати поживлення економіки країни.

Слід мати на увазі, що бюджетний дефіцит не означає незбалансованості бюджету. Незбалансованість бюджету та його дефіцит – відмінні поняття. Для покриття бюджетного дефіциту передбачаються відповідні джерела його фінансування, і він стає збалансованим. Незбалансований бюджет означає, що певна частина видатків не має відповідного забезпечення. Це неприпустима ситуація, оскільки не зрозуміло, які видатки слід фінансувати, а які – ні. З іншого боку, виходячи із законодавчого характеру бюджету треба фінансувати всі затверджені видатки, але тоді виникає питання відносно джерел їх здійснення.

Ставлення до проблеми бюджетного дефіциту змінювалося з розвитком економічної думки в умовах постійної мінливості економічної ситуації. Наявність бюджетного дефіциту виправдовувалась чи навіть заохочувалась за таких обставин :

- існування дефіциту у межах обсягу бюджетних інвестицій ("золоте правило" державних фінансів);
- використання дефіциту як інструменту боротьби з надвиробництвом шляхом забезпечення достатнього платоспроможного попиту, а також досягнення повної зайнятості (концепція Дж. Кейнса);
- застосування дефіциту як засобу згладжування наслідків циклічного розвитку економіки з метою досягнення поступового економічного зростання без спадів (у фазі спаду обсяги бюджетного фінансування економіки та соціальних програм зростають і виникає бюджетний дефіцит, у фазі піднесення – зменшуються та виникає бюджетний профіцит) (неокейнсіанська теорія циклу Е. Хансена);
- виникнення дефіциту як побічного наслідку в умовах реалізації основних завдань державної політики: підтримка цінової стабільності та забезпечення повної зайнятості (концепція функціональних видатків Абба Лернера).

Зазначені концепції, проте, також є недосконалими: необмежені бюджетні дефіцити призвели до безконтрольної та подеколи невиправданої поведінки урядів, обумовили порушення законів грошового обігу, посилили вплив інфляційних і боргових ризиків. Не дозволяє отримати бажаного ефекту від дефіцитного фінансування і сучасна надвідкритість економіки: замість очікуваного зростання внутрішньої пропозиції може відбуватися збільшення обсягів імпорту, на фоні якого втрачає не лише національний виробник, а й національна валюта.

Чимало труднощів завдало і практичне застосування циклічних концепцій. По-перше, політики постійно виправдовували бюджетні дефіцити необхідністю впливу на економічний цикл, що посилювало їх хронічний характер. По-друге, бюджетна розбалансованість далеко не завжди сприяла тим цілям, заради яких були схвалені дефіцити; вони часто виявлялися проциклічними. По-третє, розбіжність між тривалістю та глибиною економічного піднесення та спадом фактично унеможлиблює отримання однакової суми дефіцитів і профіцитів бюджету, тобто його балансування за цикл. По-четверте, жодна з циклічних бюджетних концепцій не визначила чітких критеріїв виокремлення фаз економічного циклу; це важливо, оскільки бюджетний план складається на рік, тоді як економічний цикл більш тривалий [79].

Існує два основних підходи до визначення бюджетного дефіциту:

дефіцит бюджету визначається як перевищення видатків над доходами;

дефіцит бюджету визначається як підсумок операцій держави з фінансовими активами та зобов'язаннями.

До 2003 р. включно дефіцит бюджету в Україні визначався як різниця між доходами та видатками. Починаючи з 2003 р., величина бюджетного дефіциту в Україні розраховується як різниця між доходами та видатками (з урахуванням сальдо операцій кредитування). Визначення дефіциту як підсумку операцій держави з фінансовими активами та зобов'язаннями – підхід, поширений у розвинутих країнах, зокрема у Європейському Союзі.

Важливого значення для адекватного й обґрунтованого оцінювання величини бюджетного дефіциту набуває обчислення його відносних показників, найбільш поширеними серед яких є:

- відношення бюджетного дефіциту до величини валового внутрішнього продукту, %;
- відношення бюджетного дефіциту до величини доходів бюджету, %;
- відношення бюджетного дефіциту до величини видатків бюджету, %.

Розрізняють такі **види бюджетного дефіциту**:

за рівнями бюджетної системи: дефіцит державного бюджету та дефіцит місцевого бюджету (характерно для унітарних держав); дефіцит державного (федерального) бюджету, дефіцит бюджету члена федерації та дефіцит місцевого бюджету (характерно для федеративних держав);

за складовими фондами бюджету розрізняють дефіцит загального фонду та дефіцит спеціального фонду. Бюджетний кодекс України визначає

як загальний порядок затвердження бюджету з дефіцитом (профіцитом), так і нюанси затвердження дефіциту (профіциту) за фондами;

за формою прояву розрізняють відкритий і прихований бюджетний дефіцит. Відкритий дефіцит – це офіційно визнаний у відповідному документі (Законі про Державний бюджет чи рішенні про місцевий бюджет) стан бюджету. Прихований дефіцит офіційно не відображається, приховується, його наявність можна виявити лише на підставі обґрунтованого аналізу відповідного бюджету. Водночас офіційне визнання бюджетного дефіциту не завжди означає його повну відкритість: частина дефіциту може лишатися прихованою;

за причинами виникнення розрізняють вимушений та свідомий дефіцит бюджету. Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком обмеженості фінансових ресурсів держави за умов економічної та фінансової кризи. Свідомий бюджетний дефіцит є наслідком дискреційної фінансової політики держави, коли остання, свідомо обмежуючи існуючий рівень оподаткування й обсяги запозичень, затверджує бюджет із дефіцитом в очікуванні, що надані послаблення (насамперед у частині податкового навантаження) викликають погравлення економіки, зростання доходів суб'єктів господарювання, їх власників, найманих працівників, а як результат цього – і самої держави;

за спрямуванням коштів розрізняють активний та пасивний бюджетний дефіцит. Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестиційно-інноваційний розвиток економіки. Пасивний бюджетний дефіцит характеризуються витрачанням їх на поточні потреби: надання соціальних трансфертів, виплата заробітної плати, оплата комунальних послуг та енергоносіїв тощо;

залежно від тривалості дії розрізняють стійкий дефіцит бюджету, який має місце у довгостроковому періоді, та тимчасовий дефіцит, що виникає періодично та викликається касовими розривами у виконанні бюджету або ж непередбачуваними подіями й обставинами.

Економічна теорія оперує також поняттями структурний та циклічний бюджетний дефіцит:

- *структурний* – показує, якими б мали бути доходи, видатки та дефіцит за потенційного обсягу національного виробництва (за чинної системи оподаткування в умовах повної зайнятості);

- *циклічний* – характеризує вплив циклічних коливань на доходи, видатки та дефіцит і визначається як різниця між фактичним і структурним дефіцитом.

Розрахунок зазначених показників використовується для оцінювання впливу фіскальної політики на бюджет і вдосконалення системи управління державними фінансами.

Важливе значення для ефективного управління державними фінансами має дослідження причин виникнення бюджетного дефіциту. Як уже з'ясовано, бюджетний дефіцит може бути як свідомим результатом реалізації урядом стимуляційної фіскальної політики (яка фактично і є передумовою його появи), так і виступати негативним свідченням того, що держава вимушена витратити коштів більше, ніж дозволяють її фінансові можливості.

Виникнення та існування бюджетного дефіциту за таких обставин обумовлене в першу чергу падінням виробництва та зниженням ефективності функціонування галузей економіки, що веде до скорочення основного об'єкта розподілу – ВВП, а відтак, і доходів бюджету.

Іншими причинами бюджетного дефіциту можуть виступати:

- скорочення доходів бюджету внаслідок зменшення валютних надходжень від експортоорієнтованих галузей в умовах скорочення попиту та цін на продукцію та послуги вітчизняних виробників з боку іноземних контрагентів; згорання діяльності або поширення обсягів нелегальної діяльності суб'єктами підприємництва;

- зростання бюджетних видатків на соціальну підтримку соціально незахищених громадян в умовах скорочення їхніх доходів і зростання рівня безробіття внаслідок посилення кризових явищ в економіці;

- необґрунтовані склад і структура видатків бюджету (надмірні видатки на утримання апарату управління та державних органів; висока частка поточних видатків і мінімальна – видатків розвитку; недостатньо ефективні програми підтримки економічних суб'єктів і соціального захисту населення тощо);

- наявні обсяги державного та гарантованого державою боргу, що вимагають пошуку додаткових джерел коштів на його погашення й обслуговування;

- виникнення надзвичайних ситуацій (техногенні аварії, катастрофи, стихійні лиха), які тягнуть за собою надзвичайні видатки на їх ліквідацію в умовах обмеженості або відсутності відповідних резервів тощо.

Теорія фінансів визначає два основних джерела покриття (фінансування) бюджетного дефіциту: державні позики й емісія грошей. Економічно виправданим і доцільним для застосування вважається перше з названих

джерел: забезпечуючи розв'язання проблеми балансування бюджету, позики супроводжуються значно меншими негативними наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з грошовою емісією. Грошова емісія, перекриваючи нестачу коштів і вирішуючи у короткостроковому періоді проблему фінансування, обертається у кінцевому рахунку посиленням інфляції та щоразу зростаючим браком коштів. Саме тому її застосування є недоцільним і офіційно забороненим у більшості країн.

Відповідно до норм Бюджетного кодексу України джерелами фінансування бюджетного дефіциту є:

- кошти від державних (місцевих) запозичень;
- кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо Державного бюджету;
- повернення бюджетних коштів з депозитів і надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
- вільний залишок бюджетних коштів [93].

Профіцит бюджету затверджується з метою погашення боргу, забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів і придбання цінних паперів.

4.8. Державний (місцевий) борг і видатки на його обслуговування

Відповідно до теорії державних фінансів розрізняють поняття:

- державний (місцевий) борг;
- гарантований державою (органами місцевої влади) борг.

Згідно з Бюджетним кодексом України **державний (місцевий) борг** – це загальна сума боргових зобов'язань держави (АР Крим чи територіальної громади міста) з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного (місцевого) запозичення. **Державне (місцеве) запозичення** – це операції, пов'язані з отриманням державою (бюджетом АР Крим чи міським бюджетом) кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету (бюджету АР Крим чи міського бюджету).

Обсяг боргу перебуває під суворим контролем Уряду й органів місцевої влади. Його граничні обсяги визначаються на кожний бюджетний

період у Законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет).

Державний борг виконує дві основні *функції*:

- фискальна – передбачає залучення державою необхідних коштів для фінансування бюджетних видатків;

- регулятивна – полягає у коригуванні обсягу грошової маси через купівлю-продаж державних цінних паперів Національним банком України.

Згідно з Бюджетним кодексом України гарантований державою (АР Крим чи територіальною громадою міста) борг складає загальну суму боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих і не погашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними (місцевими) гарантіями.

Виникнення *гарантованого боргу* обумовлене участю держави (місцевої влади) в якості гаранта забезпечення виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання. *Державні гарантії* надаються за рішенням Уряду або на підставі міжнародних договорів України у межах і за напрямками, визначеними в Законі України "Про Державний бюджет України".

Місцеві гарантії надаються за рішенням Верховної Ради АР Крим чи міської ради для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, які:

- належать до комунального сектору економіки;

- розташовані на території відповідної ради;

- здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних програм (проектів), метою яких є розвиток комунальної інфраструктури або впровадження ресурсощадних технологій.

Гарантії є одним зі способів поповнення дохідної частини відповідного бюджету; вони надаються на умовах платності, строковості та забезпечення виконання зобов'язань.

Відповідно до Наказу Міністерства фінансів України № 11 від 14.01.2011 р. "Про бюджетну класифікацію" борг класифікується за двома ознаками:

- за типом кредитора;

- за типом боргового зобов'язання [126].

В якості кредитора можуть виступати, зокрема, міжнародні фінансові організації, банківські установи, бюджети різних рівнів і державні

фонди, органи управління іноземних держав тощо. За типом боргового зобов'язання виділяють *короткострокові, середньострокові, довгострокові зобов'язання* тощо.

Важливе значення у контексті забезпечення стійкості державних фінансів має належне управління боргом, яке передбачає сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів із боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету й оптимізацію боргового навантаження.

Управління боргом здійснюється за такими етапами:

- запозичення коштів, яке відбувається шляхом укладання відповідних угод, випуску та реалізації облігацій, казначейських зобов'язань тощо;
- використання коштів, яке передбачає спрямування їх на покриття бюджетного дефіциту, реалізацію відповідних програм тощо;
- обслуговування боргу, тобто здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних із управлінням боргом;
- здійснення операцій з активного управління боргом, які спрямовані на зменшення ризиків, пов'язаних з боргом, та/або отримання економії коштів бюджету, отримання додаткових надходжень;
- погашення боргу, яке передбачає повернення основної суми боргу кредиторів.

Значна частина державного боргу України представлена облігаціями внутрішньої та зовнішньої державної позики. Такі **облігації** є державними цінними паперами, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку (облігації внутрішньої державної позики) чи виключно на Міжнародних фондових ринках (облігації зовнішньої державної позики) та підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Емітентом облігацій державної позики виступає Міністерство фінансів України. Випуск облігацій здійснюється щороку в межах установленого Законом України "Про Державний бюджет України" граничного розміру державного боргу на відповідний рік.

Ще одним борговим інструментом, який використовується в Україні, є **казначейські зобов'язання** – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, засвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником

казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань. Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Інша частина державного боргу є результатом угод, укладених Україною з представниками іноземних банків, урядів зарубіжних країн, міжнародними фінансовими організаціями, зокрема Міжнародним валютним фондом, Міжнародним банком реконструкції та розвитку тощо.

Управління державним боргом передбачає здійснення відповідних платежів, до яких належать:

погашення державного боргу;

обслуговування боргу:

- здійснення плати за користування кредитом (позикою) (виплати відсотків за державними борговими зобов'язаннями);

- сплати комісій, штрафів за державними борговими зобов'язаннями;

- оплати послуг, пов'язаних із управлінням державним боргом, а саме: агентських, консультаційних, рейтингових, юридичних, інформаційних, дорадчих, перекладацьких, управлінських та ін.

Видатки на обслуговування боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду державного (місцевого) бюджету. Відповідно до вимог Бюджетного кодексу видатки на обслуговування боргу місцевих бюджетів не можуть щорічно перевищувати 10 % видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу.

Відповідно до вимог бюджетного законодавства загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не має перевищувати 60 % річного номінального обсягу ВВП України. У свою чергу, загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого АР Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами/позиками від Міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 200 % (для м. Києва – 400 %) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень і капітальних трансфертів/субвенцій із інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Висновки

Бюджет є фондом фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня та використовується для виконання покладених на них функцій. Сукупність бюджетів усіх рівнів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права, складає бюджетну систему країни. Обов'язковою складовою й основною передумовою функціонування будь-якого бюджету є його доходи – податкові, неподаткові та інші надходження коштів на безповоротній основі. Наявність доходів надає можливість державі й органам місцевої влади фінансувати заплановані видатки. Нестача доходів порівняно із видатками обумовлює виникнення бюджетного дефіциту, основним джерелом фінансування якого виступають запозичення. Державний (місцевий) борг, що є наслідком здійснення запозичень, вимагає належного контролю та якісного управління.

Рекомендована література: [10; 36; 61; 67; 79; 81; 91; 93; 126; 136].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності бюджету й обґрунтуйте його призначення.
2. Охарактеризуйте засади, покладені в основу бюджетного устрою.
3. Визначте сутність і назвіть складові бюджетної системи України.
4. Дайте визначення бюджетного процесу й опишіть його основні стадії.
5. Розкрийте економічну сутність та охарактеризуйте склад доходів державного та місцевих бюджетів.
6. Поясніть сутність і призначення видатків бюджету, назвіть критерії розмежування видатків між бюджетами різних рівнів.
7. Назвіть трансферти, які передбачені чинним Бюджетним кодексом України, та визначте їх призначення.
8. Дайте визначення сутності міжбюджетних відносин та обґрунтуйте основну мету їх регулювання.

9. Розкрийте економічну природу дефіциту бюджету й охарактеризуйте джерела його фінансування.

10. Поясніть сутність державного (місцевого) та гарантованого державою (територіальною громадою міста) боргу. Визначте порядок його обслуговування.

Тести

1. Бюджет як економічна категорія – це:

а) сукупність економічних відносин між державою, з одного боку, та фізичними та юридичними особами – з іншого з приводу розподілу та перерозподілу ВВП, а за певних умов – і національного багатства з метою формування та використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій;

б) сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією та розміщенням фінансових ресурсів з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання ВВП, а за певних умов – і національного багатства;

в) розпис доходів і видатків держави, затверджений органами законодавчої влади у формі закону;

г) загальнодержавний фонд грошових коштів, призначений для виконання державою її функцій.

2. До бюджетів місцевого самоврядування не належать:

а) бюджети районів у містах;

б) бюджети об'єднаних територіальних громад;

в) бюджети областей;

г) бюджети міст районного значення.

3. Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України, то:

а) щомісячні бюджетні асигнування Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;

б) щомісячні бюджетні асигнування загального фонду Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;

в) щомісячні бюджетні асигнування спеціального фонду Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;

г) щомісячні бюджетні асигнування загального фонду Державного бюджету сумарно не можуть перевищувати 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених проектом закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період.

4. Визначення якого з наведених термінів Бюджетного кодексу України є помилковим або неповним:

а) витрати бюджету – це видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів;

б) видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом;

в) надходження бюджету – це доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу / пред'явлення цінних паперів;

г) дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами?

5. Ввізне мито є складовою:

а) неподаткових надходжень Державного бюджету;

б) офіційних трансфертів у складі доходів Державного бюджету;

в) податкових надходжень Державного бюджету;

г) доходів від операцій з капіталом Державного бюджету.

6. До видатків, що здійснюються виключно з державного бюджету, належать видатки на:

а) охорону здоров'я;

б) культуру та мистецтво;

в) національну оборону;

г) соціальний захист і соціальне забезпечення.

7. Вертикальні фіскальні дисбаланси виникають:

а) через різні фінансові можливості органів влади одного територіального рівня;

б) через існування різниці у потребах різних територій;

в) у ході розподілу компетенцій між центральною, регіональною та місцевою владами;

г) у випадку нерівномірності територіального розміщення продуктивних сил і значної диференціації податкової бази.

8. Вимушений бюджетний дефіцит виникає внаслідок:

а) спрямування коштів на покриття поточних видатків;

б) дискреційної фіскальної політики;

в) скорочення обсягів ВВП;

г) завищення обсягів планових доходів.

9. Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого територіальною громадою міста боргу (крім м. Києва) (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами/позиками від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати:

а) 200 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень місцевого бюджету, визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди;

б) 400 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень і капітальних трансфертів/субвенцій з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди;

в) 200 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень місцевого бюджету, визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступний за плановим бюджетний період;

г) 200 % середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень і капітальних трансфертів/субвенцій з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

10. Видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати:

а) 10 % видатків місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу;

б) 15 % доходів загального фонду місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу;

в) 10 % видатків загального фонду місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу;

г) 15 % видатків загального фонду місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу.

Практичні завдання

Завдання 4.1. На підставі приведених у табл. 4.1 даних визначте:

- а) обсяг доходів бюджету
- б) обсяг надходжень бюджету;
- в) обсяг витрат бюджету;
- г) обсяг фінансування бюджету;
- д) обсяг дефіциту.

Таблиця 4.1

Вихідні дані до завдання

Показники	Значення показників, млн грн
Придбання цінних паперів	1,0
Повернення кредитів до бюджету	4,2
Надання кредитів з бюджету	2,8
Доходи від операцій з капіталом	3,8
Податкові надходження	273,3
Повернення бюджетних коштів з депозитів	2,9
Цільові фонди	1,0
Внутрішні запозичення	37,7
Неподаткові надходження	56,0
Видатки бюджету	344,3
Погашення зовнішніх запозичень	29,1
Розміщення бюджетних коштів на депозитах	6,3
Кошти, що передаються до бюджету з інших бюджетів	1,3
Надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів	3,3

Завдання 4.2. На підставі приведених у табл. 4.2 даних розподіліть надходження від платників, зареєстрованих у місті обласного значення, між відповідними бюджетами.

Таблиця 4.2

Вихідні дані до завдання

Складові надходжень	Сума, тис. грн
Податок на доходи фізичних осіб, нараховані у формі заробітної плати	30,0
Податок на додану вартість	50,0
Податок на прибуток приватних підприємств	20,0
Екологічний податок	6,0
Державне мито за реєстрацію місця проживання	0,2
Податок на землю	2,5
Податок на прибуток комунальних підприємств	8,0
Туристичний збір	0,9
Акцизний податок з нафтопродуктів	3,0
Єдиний податок з юридичних осіб	7,0
Військовий збір	2,6

Завдання 4.3. Розгляньте приведені ситуації та визначте правомірність дій органів влади відповідного рівня:

а) Закон про Державний бюджет України набув чинності з квітня поточного року. Обсяг наданих державних гарантій у лютому склав 350 млн грн; державні запозичення за січень – лютий склали 800 млн грн, обсяг погашених зобов'язань склав 320 млн грн;

б) 17 січня прийняте рішення про бюджет обласної ради на поточний рік. Місцевий бюджет затверджено з дефіцитом за загальним фондом в обсязі 250 млн грн. Джерелом фінансування дефіциту визначено надходження від місцевих запозичень;

в) залишок бюджетних коштів загального фонду за підсумками виконання місцевого бюджету склав 2,5 млн грн; оборотний залишок визначено в обсязі 1,8 млн грн. Бюджетний дефіцит за загальним фондом шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет затверджено на рівні 1,2 млн грн.

Розділ 5. Державні цільові фонди

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо призначення державних цільових фондів як важливої складової фінансової системи, опанування умов їх формування та вивчення можливих напрямів використання зосереджених у них коштів.

Основні питання:

5.1. Загальна характеристика державних цільових фондів.

5.2. Пенсійний фонд України.

5.3. Фонд соціального страхування.

5.4. Фонд соціального страхування на випадок безробіття.

5.5. Інші фонди.

5.6. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування як основне джерело формування доходів цільових фондів.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: сутності державних цільових фондів, джерел формування та напрямів використання коштів Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, окремих фондів, що формуються у складі державного бюджету України; призначення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, переліку його платників і ставок, за якими він стягується;

уміння: працювати з нормативно-правовою базою з питань соціального та пенсійного страхування, формування та використання коштів цільових фондів; визначати суми матеріального забезпечення та надання соціальних послуг за рахунок коштів відповідних фондів;

комунікації: володіння технологіями спілкування з фахівцями державних соціальних фондів; здатність до узгодження спірних аспектів з питань призначення та виплат відповідних видів допомоги та надання соціальних послуг;

автономність і відповідальність: здатність самостійно визначати й аналізувати показники доходів, видатків і дефіциту державних цільових фондів; здатність самостійно визначати розміри призначених допомог за окремими видами соціального страхування; відповідальність за якість проведених розрахунків і прийнятих рішень.

Ключові терміни: бюджетні цільові фонди, джерела формування доходів цільових фондів, державні цільові фонди, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, напрями спрямування коштів цільових фондів, позабюджетні цільові фонди.

5.1. Загальна характеристика державних цільових фондів

Державні цільові фонди є важливою складовою сфери державних фінансів і фінансової системи у цілому. За економічною змістовністю цільові фонди виступають формою перерозподілу та використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування певних суспільних потреб. Розрізняють *економічні* та *соціальні цільові фонди*, які можуть утворюватися у складі Державного бюджету, або мати власні, відособлені бюджети.

У різні періоди у складі Державного бюджету України перебували, зокрема, такі соціальні фонди, як: Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (протягом 1992 – 2001 рр.), Пенсійний фонд України (протягом 1994 – 1996 рр.), Державний фонд сприяння зайнятості населення (протягом 1996 – 2000 рр.), Фонд соціального страхування (2000 р.) і такі економічні фонди, як Державний інноваційний фонд (протягом 1995 – 2001 рр.), Фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу (протягом 1995 – 1998 рр.) тощо. На сьогодні частина названих фондів ліквідована, інші мають власні відокремлені бюджети.

У складі державного бюджету нині формуються такі фонди, як Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд забезпечення оборони та безпеки держави, Державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, Державний фонд регіонального розвитку, Резервний фонд тощо. У переліку позабюджетних державних цільових фондів найвагомішими є Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

У процесі утворення нового фонду обов'язково визначаються джерела фінансування його діяльності. Це можуть бути як спеціально

запроваджені внески, так і частина коштів бюджету, яка спрямовується на забезпечення діяльності відповідного фонду. Кошти цільових фондів призначені для реалізації конкретних програм і заходів, що визначається статутами таких фондів, іншими нормативними документами, які регулюють процедуру їх створення та використання. Правом утворювати цільові фонди наділені також органи місцевого самоврядування: кошти таких фондів є складовою спеціального фонду відповідного місцевого бюджету. Порядок їх формування та використання визначається положенням про такі фонди, яке затверджується відповідною місцевою радою.

5.2. Пенсійний фонд України

Однорівнева система пенсійного страхування, що мала місце в Україні з моменту набуття нею незалежності, побудована за принципом солідарності поколінь. Вона була ефективною та виправданою в умовах, коли кількість отримувачів пенсій суттєво поступалася кількості осіб, які робили свій внесок до цієї системи. Відповідно, в умовах прогресування загальносвітової тенденції до старіння населення однорівнева система виявилась неспроможною забезпечити належний захист осіб похилого віку. Тому внаслідок проведеної пенсійної реформи з 2014 р. в Україні сформовано трирівневу систему пенсійного забезпечення :

I рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності, субсидування, здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах і в порядку, передбачених чинним законодавством України;

II рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах і здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах і в порядку, передбачених чинним законодавством України;

III рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [128].

Перший та другий рівні складають систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, другий та третій – систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Саме трирівнева структура системи пенсійного забезпечення покликана була ефективно вирішити питання гідного фінансового забезпечення пенсіонерів. Зазначимо, що перший та третій рівні системи розпочали функціонування вже з 2004 р., зокрема солідарна система – у повному обсязі, а недержавне пенсійне забезпечення – так би мовити "з нуля". Упровадження другого рівня – накопичувальної системи пенсійного страхування було відкладено до "кращих часів" – згідно з нормами Закону 1058-IV до моменту забезпечення протягом двох років поспіль щорічного двохвідсоткового зростання валового внутрішнього продукту [128]. Не зважаючи на те, що протягом 2004 – 2008 рр. реальний ВВП у кожному з зазначених років перевищував необхідні 2 %, накопичувальна система так і не була впроваджена. Малоймовірно, що її впровадження відбудеться найближчим часом: додатковою умовою для цього відповідно до Закону 3668-VI визначена бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України (норма пенсійної реформи 2011 р.) [134].

Що стосується формування третього рівня системи пенсійного забезпечення в Україні, то не зважаючи на те, що з моменту його запровадження минуло вже понад десять років, фактично він перебуває у зародковому стані: відповідно до офіційної інформації Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, на 30 вересня 2016 р. кількість недержавних пенсійних фондів становить 65, їх зареєстровано у восьми регіонах країни; активи фондів складають лише 2,1 млрд грн, а кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами становить 833,0 тис. осіб [117]. Іншими словами, до участі у недержавному пенсійному забезпеченні залучено 2,4 % осіб у віці, старшому вісімнадцяти років.

Керівництво й управління солідарною системою здійснює Пенсійний фонд України, який забезпечує збирання, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне та в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду тощо.

Правові засади діяльності Пенсійного фонду України регулюються: основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [105];

Кодексом законів про працю України [99];

Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [129];

Законом України "Про пенсійне забезпечення" [139];

Законом України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [135];

іншими нормативними документами.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є:

надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у частині, що спрямовується на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених законодавством;

кошти, сплачені виконавчій дирекції Пенсійного фонду за надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду та послуг недержавним пенсійним фондам – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;

суми від фінансових санкцій та пені, застосованих до юридичних і фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення та сплати страхових внесків і використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб і громадян за ці порушення;

благодійні внески юридичних і фізичних осіб;

добровільні внески;

інші надходження відповідно до законодавства.

Напрямами використання коштів Фонду є:

1) виплата пенсій:

а) за віком;

б) за інвалідністю;

в) у зв'язку зі втратою годувальника;

2) надання соціальних послуг (допомога на поховання пенсіонера);

3) фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;

4) оплата послуг з виплати та доставки пенсій;

5) формування резерву коштів Пенсійного фонду.

Право на отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи мають:

а) застраховані громадяни України, які досягли пенсійного віку чи визнані інвалідами в установленому законодавством порядку та мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж, а в разі смерті цих осіб – члени їхніх сімей та інші особи, визначені законодавством;

б) особи, яким до 1 січня 2004 р. була призначена пенсія відповідно до Закону України "Про пенсійне забезпечення" (крім соціальних пенсій) або була призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) за іншими законодавчими актами, але вони мали право на призначення пенсії за Законом України "Про пенсійне забезпечення" – за умови, якщо вони не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших джерел, а в окремих випадках – члени їхніх сімей.

Особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески в порядку та розмірах, установлених законом, до солідарної системи та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, мають право на отримання пенсії і соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

5.3. Фонд соціального страхування

Фонд соціального страхування України здійснює керівництво й управління такими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування:

у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Ще один вид загальнообов'язкового державного соціального страхування – медичне страхування – очікувано потрапить під управління Фондом з моменту його запровадження в Україні.

Фонд провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за названими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

Діяльність Фонду регулюється:

Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [105];

Кодексом законів про працю України [99];

Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [128];

Законом України "Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [135];

Статутом Фонду;

іншими нормативними документами.

Джерелами формування коштів Фонду є:

страхові внески страхувальників і застрахованих осіб;

суми фінансових санкцій, застосованих за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків і використання коштів Фонду, штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб і громадян за такі порушення;

суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням;

доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;

капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників;

доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів Фонду; добровільні внески й інші надходження.

Незважаючи на широкий перелік потенційних джерел формування доходів Фонду основною складовою його доходів є надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у частині, що спрямовується на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Основними *напрямами використання коштів Фонду є:*

1) виплата матеріального забезпечення та надання соціальних послуг у частині ***страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності*** за таким переліком:

а) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

б) допомога по вагітності та пологах;

в) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

г) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

2) здійснення матеріального забезпечення та страхових виплат **у зв'язку з нещасним випадком на виробництві** за таким переліком:

- а) допомога по тимчасовій непрацездатності;
- б) виплати у разі переведення на легшу, нижчеоплачувану роботу;
- в) щомісячна страхова виплата втраченого заробітку або відповідної його частини залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;
- г) страхова виплата одноразової допомоги потерпілому;
- д) страхова виплата дитині, яка народилася інвалідом унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- е) відшкодування витрат на медичну та соціальну допомогу потерпілій особі;
- ж) щомісячні страхові виплати під час професійної реабілітації потерпілої особи;
- з) одноразова страхова виплата у випадку смерті потерпілої особи;
- и) щомісячні страхові виплати непрацездатним особам, які перебували на утриманні померлого внаслідок нещасного випадку на виробництві;
- к) виплата матеріального забезпечення, страхових виплат і надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків, передбачених законодавством;

3) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, розвиток і функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду;

4) формування резерву коштів Фонду.

Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних і консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах; фізичні особи-підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність; члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах.

Страхуванню від нещасного випадку підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законодавством, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання; фізичні особи-підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність; члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах; учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять, під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах; особи, які утримуються у виправних закладах і залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

5.4. Фонд соціального страхування на випадок безробіття

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття створений для управління страхуванням на випадок безробіття, акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення, надання соціальних послуг і здійснення інших функцій згідно з законодавством.

Діяльність Фонду регулюється:

основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [105];

Законом України "Про зайнятість населення" [131];

Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" [130];

Законом України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [135];

Статутом Фонду;

іншими нормативними документами.

Джерелами формування коштів Фонду є:

страхові внески страхувальників;

суми фінансових санкцій, застосованих за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків і використання коштів Фонду,

недотримання законодавства про зайнятість населення, суми адміністративних штрафів, накладених на посадових осіб і громадян за такі порушення;

кошти державного бюджету, що спрямовуються до Фонду у випадках, установлених законодавством;

доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;

благодійні внески підприємств, установ, організацій;

інші надходження відповідно до законодавства України.

Не зважаючи на широкий перелік потенційних джерел формування доходів Фонду основною складовою його доходів є надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у частині, що спрямовується на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Основними напрямками використання коштів Фонду є:

1) виплата забезпечення за таким переліком:

а) допомога по безробіттю;

б) одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності;

в) допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні;

2) надання соціальних послуг за таким переліком:

а) професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації;

б) профорієнтація;

в) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних;

г) надання роботодавцям під час працевлаштування громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсації фактичних витрат на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідних осіб протягом одного року з дня працевлаштування таких осіб;

д) надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних строком не менше ніж на два роки за направленням територіальних органів Державної служби зайнятості, на нові робочі місця в пріоритетних видах економічної діяльності, компенсації фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідних осіб;

е) надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності;

ж) здійснення заходів щодо сприяння зайнятості внутрішньопереміщених осіб;

з) інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

3) здійснення заходів щодо сприяння зайнятості населення;

4) відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб;

5) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості та її територіальних органів, організацію роботи правління Фонду, розвиток і функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи Державної служби зайнятості;

формування резерву коштів Фонду.

Зазначимо, що право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги за загальним правилом мають застраховані особи. Страхуванню підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, і на інших підставах, передбачених законодавством про працю; військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи – підприємці, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

5.5. Інші фонди

Фонд соціального захисту інвалідів, що формується у складі Державного бюджету України, створений з метою реалізації заходів щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування інвалідів і виконання програм їх соціального захисту. Бюджет Фонду формується за рахунок коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень. Одним із джерел доходів Фонду є санкції, що сплачують роботодавці, крім бюджетних організацій, які не дотримуються

встановленого нормативу працевлаштування інвалідів (чотири відсотки середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від восьми до двадцяти п'яти осіб, – одне робоче місце). Сума санкції становить розмір середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві за кожне робоче місце, призначене для працевлаштування інваліда та не зайняте інвалідом (а якщо працює від восьми до двадцяти п'яти осіб – у розмірі половини середньої річної заробітної плати) [138].

Фонд забезпечення оборони та безпеки держави створюється у складі Державного бюджету з 2016 р. Джерелом його надходжень визначені конфісковані кошти та кошти, отримані від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення. Отримані до Фонду кошти підлягають розподілу в затверджених Урядом пропорціях між окремими відомствами (зокрема, Міністерством оборони, Національною поліцією, Державним космічним агентством, Міністерством економічного розвитку, адміністрацією Держкомзв'язку, Службою безпеки України, Національною гвардією тощо) для реалізації узгоджених програм, спрямованих на підвищення обороноздатності та безпеки держави та реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу [132].

Державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях створюється у складі Державного бюджету України з метою фінансування заходів щодо забезпечення діяльності цивільної авіації в Україні відповідно до вимог Конвенції про міжнародну цивільну авіацію й участі України у міжнародних авіаційних організаціях. Фонд утворюється за рахунок:

а) державних зборів за сертифікацію, реєстрацію та перереєстрацію повітряних суден, аеродромів; сертифікацію авіаційного персоналу й експлуатантів авіаційної техніки; сертифікацію юридичних і фізичних осіб, які виконують роботи, пов'язані з розробленням, виготовленням, ремонтом і технічним обслуговуванням авіаційної техніки; за видачу дозволів на бортові радіостанції тощо;

б) державних зборів за видачу дозволів на використання комерційних прав;

в) добровільних внесків юридичних і фізичних осіб;

г) інших надходжень.

Кошти Фонду використовуються на: утримання апарату Інспекції з безпеки польотів, служб авіаційної безпеки; сертифікацію експлуатантів і підтримання льотної придатності повітряних суден, льотної служби; придбання обладнання, приладів, оренду приміщень; фінансування робіт з розслідування авіаційних катастроф, забезпечення авіаційної безпеки та безпеки польотів тощо; фінансування витрат на участь України у міжнародних авіаційних організаціях, забезпечення підписання міжнародних договорів України про повітряне сполучення та зовнішню діяльність; розроблення авіаційних правил, стандартів і технологій [124].

Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву створюється у складі Державного бюджету України з метою реалізації державних програм забезпечення молоді житлом шляхом надання довгострокових державних кредитів і кредитів за рахунок інших джерел фінансування на будівництво (реконструкцію) та придбання житла. За загальним правилом кредит надається молодим сім'ям та одиноким громадянам віком до тридцяти п'яти років, які потребують поліпшення житлових умов на термін до тридцяти років, але не більше ніж до досягнення старшим з подружжя віку п'ятдесяти п'яти років – для жінок і шістдесяти – для чоловіків.

Під час формування показників державного бюджету на відповідний рік фахівцями Фонду визначаються необхідні обсяги коштів для надання кредитів та їх обслуговування. Джерелами формування доходів Фонду є бюджетні кошти, що передбачаються для підтримки житлового будівництва шляхом надання довгострокових кредитів; кошти, які надходять від погашення кредиту та сплати відсотків за користування ним; власні кошти фізичних і юридичних осіб, кошти замовників, громадських організацій, кредитних спілок, банків, позабюджетні кошти; благодійні внески, інші надходження. Кошти Фонду спрямовуються на реалізацію довгострокових програм кредитування сімей та одиноких громадян на будівництво та придбання житла, надання часткової компенсації, поточні та капітальні видатки Фонду, його регіональних управлінь і консультаційних центрів, а також на розроблення та підтримку поточних і перспективних програм діяльності Фонду [119; 140].

Державний фонд регіонального розвитку створюється у складі Державного бюджету України з метою реалізації інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (в тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних

парків, спортивної інфраструктури та відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів. За загальним правилом Фонд формується в обсязі не менше 1 % прогнозованої величини доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період [93].

Резервний фонд створюється у складі Державного бюджету України з метою фінансування непередбачених видатків, які не мають постійного характеру та не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Фонд формується у розмірі до 1 % обсягу видатків загального фонду бюджету. Кошти резервного фонду можуть використовуватись на здійснення заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального характеру та заходів, пов'язаних із запобіганням виникненню таких ситуацій, тощо. Звернення про виділення коштів з резервного фонду Державного бюджету з обґрунтуванням потреби в них подаються заявниками (зокрема, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади) до Кабінету Міністрів України. Урядом ухвалюється рішення про виділення чи відмову у виділенні коштів на підставі висновків Міністерства економічного розвитку та торгівлі, узгоджених з Міністерством фінансів [93; 125].

З 2018 р. у складі спеціального фонду Державного бюджету України передбачене створення ще трьох фондів: **Державного дорожнього фонду, Державного фонду поводження з радіоактивними відходами та Державного фонду розвитку водного господарства**. Кожний з цих фондів має визначені Бюджетним кодексом України джерела їх формування. Основними напрямками використання коштів фондів є:

щодо **Державного дорожнього фонду** – фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання:

автомобільних доріг загального користування державного значення; автомобільних доріг загального користування місцевого значення; вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах (у вигляді субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам);

виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою або під державні гарантії, на розвиток мережі й утримання автомобільних доріг загального користування; фінансове забезпечення заходів щодо безпеки дорожнього руху відповідно до державних програм;

щодо **Державного фонду поводження з радіоактивними відходами** – фінансове забезпечення бюджетних програм, у межах яких вико-

нуються роботи з проектування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації, зняття з експлуатації або закриття об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які передані ліцензіатами у власність держави тощо;

щодо **Державного фонду розвитку водного господарства** – фінансове забезпечення заходів з: експлуатації водогосподарського комплексу; будівництва та реконструкції меліоративних систем; захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь, централізованого водопостачання сільських населених пунктів, які користуються привізною водою; модернізації та розвитку водогосподарського комплексу [93].

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб створений з метою забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб і виведення з ринку неплатоспроможних банків. Кошти Фонду не включаються до Державного бюджету України та не підлягають вилученню. Джерелами формування коштів Фонду є, зокрема: початкові та регулярні збори з учасників Фонду, спеціальний збір до Фонду; доходи, отримані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України; кредити, залучені від Національного банку України; кошти з Державного бюджету України; благодійні внески, гранти, технічна допомога у грошовій або негрошовій формі; кошти, отримані від управління майном Фонду, тощо. Початковий збір до Фонду становить 1 % від величини статутного капіталу новоутворених банків (крім банків, створених у результаті реорганізації та перехідних банків) і сплачується протягом тридцяти календарних днів з дати видачі банківської ліцензії. Регулярний збір до Фонду становить 0,5 % середньоарифметичної за звітний квартал суми щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів у національній валюті та відсотків за ними та 0,8 % таких залишків в іноземній валюті, та сплачується щоквартально до 15 числа місяця, наступного за звітним кварталом. За умов погіршення фінансової спроможності Фонду може бути прийняте рішення про стягнення з учасників фонду спеціального збору. Річний розмір такого збору встановлюється Виконавчою дирекцією Фонду на власний розсуд, але не може перевищувати річного розміру регулярного збору, сплаченого за попередній рік.

Кошти Фонду використовуються переважно для виплати гарантованої суми відшкодування вкладникам коштів за вкладами, покриття витрат, пов'язаних з виконанням покладених на Фонд функцій та повноважень і забезпечення поточної діяльності Фонду [141].

5.6. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування як основне джерело формування доходів цільових фондів

З 2011 р. в Україні впроваджений єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, який замінив собою низку самостійних до цього платежів:

- 1) внесків до Пенсійного фонду України;
- 2) внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- 3) внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- 4) внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності.

Платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування є:

- роботодавці, зокрема, підприємства, установи й організації, фізичні особи – підприємці тощо;
- фізичні особи-підприємці;
- особи, які провадять незалежну професійну діяльність (зокрема наукову, літературну, артистичну, художню тощо) та отримують дохід від цієї діяльності;
- особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування [135].

У табл. 5.1 приведені ставки, за якими здійснюється нарахування єдиного внеску.

Таблиця 5.1

Ставки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

База обкладання внесками	Ставка, %
1	2
Заробітна плата та прирівняні до неї виплати	22
Оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності	22
Допомога по тимчасовій непрацездатності та допомога по вагітності та пологах	22
Винагорода за цивільно-правовими договорами про виконання робіт (надання послуг)	22

1	2
Заробітна плата та прирівняні до неї виплати, оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, допомога по тимчасовій непрацездатності та допомога по вагітності та пологах інвалідів, роботодавцями яких є підприємства, установи й організації	8,41
Заробітна плата та прирівняні до неї виплати, оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, допомога по тимчасовій непрацездатності, допомога по вагітності та пологах, винагорода за цивільно-правовими договорами про виконання робіт (надання послуг), які виплачуються підприємствами й організаціями всеукраїнських громадських організацій інвалідів* (зокрема, Українського товариства глухих та Українського товариства сліпих)	5,3
Заробітна плата та прирівняні до неї виплати, оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, допомога по тимчасовій непрацездатності, допомога по вагітності та пологах, які виплачуються підприємствами й організаціями всеукраїнських громадських організацій інвалідів* : працівникам-інвалідам іншим працівникам	5,5 22

* За умови, що кількість інвалідів становить не менше 50 % від загальної чисельності працюючих і фонд оплати праці таких інвалідів є не меншим за 25 % загальних витрат на оплату праці таких підприємств.

Фізичні особи – підприємці сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування як роботодавці (за умови, що мають найманих працівників), так і за себе. Сплата за себе відбувається залежно від обраної системи оподаткування. Так, для підприємців, які перебувають на загальній системі оподаткування, базою для обчислення єдиного внеску є дохід (прибуток), отриманий від їх діяльності, що підлягає обкладанню податком на доходи фізичних осіб. У такому випадку сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску на місяць, який визначається як добуток розміру мінімальної заробітної плати та розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід).

Підприємці, які обрали спрощену систему оподаткування, самостійно обирають величину єдиного внеску, що буде ними сплачена, ураховуючи, що розмір такого платежу має бути не меншим від величини мінімального страхового внеску.

Необхідність проведення нарахування єдиного внеску принаймні у мінімальному розмірі стосується також роботодавців, які з тих чи інших причин нараховують працівникам доходи у сумі, меншій за мінімальну заробітну плату. Виключенням з даного правила є нарахування доходів

а) особам, які працюють на умовах зовнішнього сумісництва;

б) працівникам-інвалідам роботодавцями – юридичними особами;

в) особам у місяці прийняття чи звільнення з їх роботи за умови невідпрацювання ними повного місяця;

г) працівникам, що протягом цілого місяця перебували у відпустці без збереження заробітної плати;

д) працівникам, які перебувають у відпустці без збереження заробітної плати у зв'язку з антитерористичною операцією.

Зазначимо також, що одночасно із запровадженням мінімального страхового внеску, чинне законодавство обмежує й максимальну суму доходу, з якої справляється такий внесок. З 2016 р. її визначено на рівні двадцяти п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тож, якщо сума нарахованого доходу застрахованої особи у певному місяці перевищує зазначену величину, з суми такого перевищення єдиний внесок не стягується.

Суми єдиного внеску розподіляються між Фондами у пропорціях, визначених Постановою Уряду України від 26 листопада 2014 р. № 675 Наведемо приклад. Так, єдиний внесок з доходів найманих працівників, нарахованих у формі заробітної плати буде розподілений між Пенсійним фондом України (82,52 %), Фондом соціального страхування на випадок безробіття (6,3596 %) і Фондом соціального страхування (11,1204 %). Водночас сума єдиного внеску з доходів найманих працівників, нарахованих у формі допомоги з тимчасової втрати працездатності, допомоги по вагітності і пологах у повному обсязі (100 %) буде спрямована до Пенсійного фонду тощо [133].

Висновки

Державні цільові фонди є важливою складовою сфери державних фінансів і фінансової системи у цілому. Вони утворюються у складі Державного бюджету України або як відособлені позабюджетні фонди з власними бюджетами. У складі державного бюджету нині формуються такі фонди, як Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд забезпечення оборони та безпеки держави, Державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних

організаціях, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, Державний фонд регіонального розвитку, Резервний фонд тощо. У переліку позабюджетних державних цільових фондів найвагомими є Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Кошти цільових фондів призначені для реалізації конкретних програм і заходів, що визначається статутами таких фондів, відповідними нормативними документами.

Рекомендована література: [36; 67; 99; 105; 117; 119; 124; 125; 128 – 136; 138 – 141].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Визначте сутність і дайте загальну характеристику державних цільових фондів.
2. Назвіть складові системи пенсійного страхування, що формується в Україні з 2004 р.
3. Назвіть базові нормативні документи, якими здійснюється регулювання правових засад діяльності державних цільових позабюджетних коштів в Україні.
4. Визначте джерела формування та напрями використання коштів Пенсійного фонду України.
5. Назвіть джерела формування та напрями використання коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування.
6. Назвіть джерела формування та напрями використання коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття.
7. Наведіть приклади цільових фондів, що формуються у складі Державного бюджету України; охарактеризуйте їх призначення, порядок створення та умови використання їх коштів.
8. Визначте джерела формування та напрями використання коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.
9. Охарактеризуйте призначення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначте перелік його платників і ставки, за якими він стягується.
10. У якому розмірі затверджений мінімальний страховий внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та якою є максимальна сума доходу, з якої справляється даний внесок?

Тести

1. Які з наведених державних цільових фондів є позабюджетними:

- а) Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву;
- б) Державний фонд регіонального розвитку;
- в) Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;
- г) Фонд соціального захисту інвалідів?

2. Систему накопичувального пенсійного страхування в Україні утворюють:

- а) перший та другий рівні системи;
- б) другий та третій рівні системи;
- в) перший та третій рівні системи;
- г) перший, другий та третій рівні системи.

3. Основним джерелом доходів Пенсійного та Фондів соціального страхування в Україні є:

- а) благодійні внески юридичних і фізичних осіб;
- б) кошти державного бюджету;
- в) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів фондів;
- г) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

4. За рахунок коштів якого Фонду здійснюється надання допомоги на поховання пенсіонера:

- а) Фонд соціального страхування;
- б) Фонд соціального страхування на випадок безробіття;
- в) Пенсійний фонд;
- г) даний вид допомоги чинним законодавством не передбачений.

5. Який з наведених видів соціальних послуг не надається Фондом соціального страхування на випадок безробіття:

- а) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні;
- б) надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних.
- в) професійна підготовка;
- г) надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності?

6. *Виплата якого з наведених видів матеріального забезпечення проводиться за рахунок коштів Фонду соціального страхування:*

- а) допомога по вагітності та пологах
- б) одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності;
- в) пенсія у зв'язку зі втратою годувальника;
- г) допомога на поховання у разі смерті особи, яка перебувала на утриманні безробітного?

7. *Яка з виплат не може бути призначена Фондом соціального страхування у частині страхування у зв'язку з нещасним випадком на виробництві:*

- а) допомога по тимчасовій непрацездатності;
- б) виплата при переведенні на легшу, нижчеоплачувану роботу;
- в) страхова виплата дитині, яка народилася інвалідом унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- г) допомога по вагітності та пологах?

8. *Яке з поданих тверджень є помилковим:*

- а) Фонд соціального захисту інвалідів формується у складі Державного бюджету України;
- б) кошти Державного бюджету не можуть бути використані для формування бюджету Фонду соціального захисту інвалідів;
- в) роботодавці, крім бюджетних установ, які не дотримуються встановленого нормативу працевлаштування інвалідів, мають сплачувати санкції на користь Фонду;
- г) Фонд соціального захисту інвалідів створений з метою реалізації заходів щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування інвалідів?

9. *Початковий збір до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб:*

- а) становить 1,5 % від величини статутного капіталу новоутворених банків, крім банків створених у результаті реорганізації та перехідних банків;
- б) стягується протягом шістдесяти календарних днів з дати видачі банкові банківської ліцензії;
- в) запроваджується на розсуд Виконавчої дирекції Фонду;
- г) стягується з банків – учасників Фонду одноразово.

10. *Яке з наведених тверджень є помилковим:*

- а) базова ставка єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для підприємств, установ та організацій,

становить 22 % від суми заробітної плати, нарахованої кожній застрахованій особі;

б) єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для підприємств, установ і організацій, в яких працюють інваліди, встановлюється у розмірі 8,41 % від суми нарахованої заробітної плати працюючим інвалідам;

в) максимальна величина бази для нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлена на рівні двадцяти п'яти розмірів мінімальної заробітної плати;

г) у разі, якщо база нарахування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), і ставки єдиного внеску.

Практичні завдання

Завдання 5.1. Працівник хворіє з 24 березня до 12 квітня 2017 р. Визначте, за яку кількість днів та у якому розмірі від середнього заробітку йому буде призначено допомогу з тимчасової втрати працездатності, якщо страховий стаж роботи працівника складає 7 років 3 місяці. Назвіть розрахунковий період для обчислення середньоденної заробітної плати. Яка кількість днів допомоги буде оплачена Фондом соціального страхування, а яка – підприємством-роботодавцем?

Завдання 5.2. Працівник, що звільнився з роботи 11 квітня 2017 р. за власним бажанням, подав заяву до Центру зайнятості:

а) 13 квітня 2017 р.;

б) 7 грудня 2017 р.

У якому розмірі буде призначена допомога по безробіттю та коли її почнуть виплачувати? Варіанти а) та б) слід розглянути як незалежні.

Завдання 5.3. Фізична особа оформляє право на пенсію у квітні поточного року. Визначте, у якому розмірі їй буде призначено пенсію, якщо:

а) її страховий стаж становить 35 років 2 місяці та 3 дні, а коефіцієнт заробітної плати дорівнює 2,1;

б) її страховий стаж становить 57 років 4 місяці 15 днів, а коефіцієнт заробітної плати дорівнює 0,96.

Розділ 6. Фінанси суб'єктів господарювання

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо організації фінансів суб'єктів господарювання

Основні питання:

6.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та принципи їх організації.

6.2. Джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів підприємств.

6.3. Класифікація доходів і витрат.

6.4. Взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами.

6.5. Фінанси бюджетних установ.

6.6. Неприбуткова діяльність громадських формувань і добродійних фондів.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: економічної змістовності та принципів організації фінансів суб'єктів господарювання; особливостей формування та використання фінансових ресурсів підприємств; класифікації доходів і видатків суб'єктів господарювання; фінансових відносин підприємств із бюджетом і державними цільовими фондами; фінансів бюджетних установ і некомерційних організацій;

уміння: досліджувати передовий досвід організації фінансів підприємства; визначати джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів підприємства; структурувати доходи та витрати підприємства; володіти основами фінансових відносин підприємницьких структур з бюджетом; визначати джерела формування та напрями використання коштів бюджетних установ і громадських формувань.

комунікації: здатність визначати джерела фінансових ресурсів суб'єктів господарювання; визначати основні параметри формування доходів і видатків підприємства; визначати необхідність та основні параметри взаємовідносин підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами; обґрунтування основних напрямів і видів бюджетного фінансування; обґрунтування основних напрямів формування фінансових ресурсів бюджетних установ і некомерційних організацій;

автономність і відповідальність: визначення форм фінансування підприємства; визначення формування доходів і витрат підприємства; розуміння фінансових аспектів взаємовідносин підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами; оперування фінансовими аспектами формування ресурсів бюджетних установ і некомерційних організацій.

Ключові терміни: бюджет, бюджетні установи, бюджетне фінансування, видатки, громадські формування, доходи, неприбуткова діяльність, фінанси, фінансові ресурси, цільові державні фонди.

6.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та принципи їх організації

Згідно з Господарським кодексом України (від 16.01.2003 р. № 436-IV) **суб'єктами господарювання визнаються** учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, державні, комунальні та інші підприємства, інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані як підприємці [96].

Суб'єкти господарювання можуть здійснювати свою діяльність для досягнення результатів (соціальних та економічних) з метою отримання прибутку або без такої мети. Перший вид діяльності називається підприємництвом, а другий – некомерційною господарською діяльністю. *Підприємницька діяльність* здійснюється від свого імені, на власний ризик і під особисту майнову відповідальність окремої фізичної особи – підприємця або юридичної особи – підприємства (організації). *Некомерційна господарська діяльність* здійснюється суб'єктами господарювання у тих видах діяльності, в яких законодавчо заборонене підприємництво (наприклад, діяльність, пов'язана з обігом психотропних і наркотичних речовин, проведенням експертиз, наданням благодійної допомоги тощо).

Самостійним **об'єктом господарювання**, створеним для задоволення суспільних потреб шляхом здійснення виробничої, торговельної, науково-дослідної та іншої діяльності, є *підприємство*. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство має ряд ознак:

є юридичною особою;

має відокремлене майно, що є в його господарському веденні;

відповідає за своїми зобов'язаннями;

має самостійний баланс;

має рахунки в банківських установах.

Ефективність функціонування підприємства потребує забезпечення ефективного управління власними ресурсами, платоспроможності, економічної ефективності у довгостроковій перспективі та підвищення конкурентоспроможності, що визначається раціональною організацією фінансів. Використання фінансів дає можливість підприємствам забезпечити безперервне функціонування, вирішити економічні та соціальні питання. Оскільки формування ВВП відбувається переважно за рахунок позитивної діяльності підприємств, то саме підприємства є основним суб'єктом фінансових відносин.

Отже, підприємства є основою економіки країни, а фінанси підприємств забезпечують можливість здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. *Фінанси підприємств* функціонують через фінансову систему держави; відображають процеси формування та розподілу фондів фінансових ресурсів підприємства; виникають у реальному грошовому обороті. Їх функціонування спрямоване на досягнення загальних цілей ефективного розвитку підприємств. Фінанси підприємств забезпечують фінансовими ресурсами безперервність процесу виробництва, збільшення необоротних та оборотних фондів підприємства, зростання накопичень та ефективності виробництва.

До цілей, яких можна досягнути за допомогою фінансів підприємства, можна віднести забезпечення самофінансування суб'єктів господарювання, виконання зобов'язань перед бюджетами, фондами, контрагентами, працівниками та іншими сферами та ланками фінансової системи країни [3]. Головною метою фінансів підприємства є максимізація прибутку та мінімізація ризиків суб'єкта господарювання.

Фінансам підприємств властиві певні загальні та специфічні ознаки.

Бердар М. М. зазначає, що загальною ознакою фінансів підприємств є те, що вони виражають сукупність економічних (грошових) відносин, пов'язаних із розподілом вартості валового внутрішнього продукту. Специфічні ознаки фінансів підприємств виражають грошові відносини, що залежать від первинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів [5].

На думку О. Д. Данілова, загальною ознакою фінансів підприємств є те, що вони відображають економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням грошових надходжень і рухом фінансових ресурсів. Специфічні ознаки виражаються в тому, що економічні відносини виникають з першим розподілом вартості, а суб'єктом економічних відносин завжди є підприємство [21].

Гривківська О. В. виділяє такі ознаки фінансів підприємства [18]:

виражають реально існуючі у суспільстві виробничі (економічні) відносини, мають об'єктивний характер і специфічне суспільне призначення, що дає підстави вважати їх економічною категорією;

мають розподільчий характер, грошову форму вияву;

розподіл і перерозподіл вартості супроводжується рухом грошових коштів, які приймають форму фінансових ресурсів – матеріальних носіїв фінансових відносин.

Отже, фінанси підприємства як економічна категорія становлять сукупність економічних відносин, ознаками яких є грошовий та перерозподільчий характер.

Об'єктом фінансів підприємств є сфера економічних відносин, що пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням і використанням коштів грошових фондів.

Суб'єктами можуть бути безпосередньо підприємство, його власники, робітники й інвестори, банківські установи та страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські організації, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Фінанси підприємства – це система економічних відносин, які пов'язані з рухом грошових коштів у процесі господарської діяльності підприємства з метою забезпечення його сталого розвитку.

Діяльність підприємств здійснюється за допомогою цілеспрямованої організації фінансів підприємства.

Під **організацією фінансів суб'єктів господарювання** слід розуміти сукупність форм, методів, способів формування та використання

фінансових ресурсів, які застосовуються керівним органом у процесі контролю за їх кругооборотом для досягнення поставлених цілей згідно з нормами чинного законодавства країни [95].

У процесі діяльності підприємства повинні постійно порівнювати витрати з результатами діяльності з метою отримання прибутку, достатнього для продовження господарювання та підтримання рівня рентабельності за мінімальних витрат.

Поддєрьогін А. М. виокремлює три принципи організації фінансів підприємств, а саме:

саморегулювання – підприємство самостійно управляє економічними процесами з метою досягнення пропорційної збалансованості сукупних економічних показників – результатів діяльності, що дають змогу стабільного функціонування підприємства в цілому та дозволяють отримувати стабільні прибутки;

самоокупність – доходи від діяльності підприємства перекривають його витрати;

самофінансування – здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства, за якою не тільки поточні витрати, а й капіталовкладення забезпечуються за рахунок власних фінансових джерел [64].

Данілов О. В. наводить такі принципи організації фінансів підприємства: фінансова відповідальність – держава не несе відповідальності за зобов'язаннями підприємства у разі його банкрутства;

економічна ефективність – створення та функціонування суб'єкта підприємництва обов'язково призводить до затрат. Отже, функціонування такого підприємства має бути доцільним в економічній складовій у тому плані, щоб прямі витрати компенсувалися прямими та непрямими доходами;

господарська та фінансова незалежність – незалежно від форм підприємницької діяльності; у Господарському кодексі України держава гарантує підприємцям однакові права та можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів [21].

Непочатенко О. О. та Н. Ю. Мельничук виділяють одинадцять принципів організації фінансів підприємств: актуальної взаємодії (передбачає охоплення всієї господарської діяльності підприємства на основі використання сучасних інформаційних технологій з орієнтацією на кінцевий результат і майбутнє функціонування); законності (відповідність законодавству України); плановості (формування планів проведення контрольних

заходів); об'єктивності (зіставлення фактичних результатів із нормативно-правовою базою); системності (взаємодія складових фінансів підприємства для забезпечення позитивного результату); незалежності (невтручання в діяльність підприємства інших суб'єктів та органів влади); самостійності (самостійність розпорядження фінансовими ресурсами); достовірності, самофінансування, невідворотності (покарання за порушення законодавства); ефективності (своєчасне виявлення негативних відхилень та їх ліквідація) [58].

Група авторів Г. М. Азаренкова, Т. М. Журавель і Р. М. Михайленко виділяє такі принципи сучасної організації фінансів підприємств: плановість (забезпечення відповідності обсягу продажу, витрат, інвестицій потребам ринку); фінансове співвідношення термінів (забезпечує мінімальну різницю в часі між отриманням і використанням коштів); гнучкість (забезпечує можливість маневру в разі невідповідності плановим обсягам продажу, перевищення планових витрат із поточної чи інвестиційної діяльності); мінімізація фінансових витрат (фінансування витрат має забезпечуватись "найдешевшим" способом); раціональність (висока ефективність інвестицій поряд з мінімальними ризиками); фінансова стійкість (забезпечення фінансової незалежності); зацікавленість у результатах діяльності підприємства (розмір заробітної плати та мотиваційні виплати встановлюються самостійно суб'єктом господарювання); матеріальна відповідальність (порушення зобов'язань супроводжується матеріальною відповідальністю); здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю (передбачає розвиток внутрішнього та зовнішнього вартісного контролю); створення достатніх фінансових резервів (забезпечує захищеність підприємства в системі ризиків) [1].

Таким чином, можна дійти висновку, що принципами фінансів підприємств є: самостійність функціонування, тобто вільний вибір форми власності, форми господарювання, видів діяльності; самостійне визначення напрямів використання прибутку, встановлення господарських контактів тощо; відповідальність за результати господарювання, за прийняті рішення; за зобов'язання підприємство відповідає своїм майном; паритетність, тобто існування рівних економічних умов для функціонування підприємств незалежно від форми власності та виду діяльності.

На організацію фінансів впливають організаційно-правові форми господарювання, сфера та характер діяльності підприємств. Зазначене виявляється в процесі формування капіталу, розподілу прибутку, утворення

грошових фондів, взаємовідносин з бюджетом. Організація фінансів підприємства відображає галузеві особливості, специфіку виробництва, рівень його технічного забезпечення та рівень технологічних процесів, склад і структуру виробничих витрат, вплив природно-кліматичних факторів на виробництво [89].

Основою організації фінансів підприємств усіх форм і видів власності є наявність фінансових ресурсів у необхідних розмірах для здійснення організованої господарської діяльності власника. Формування цих ресурсів відбувається в період створення підприємства шляхом утворення із зареєстрованого та додатково капіталу фонду основних та оборотних коштів [58].

6.2. Джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів підприємств

Успішне функціонування суб'єктів господарювання неможливе без забезпечення діяльності необхідним обсягом фінансових ресурсів. Вони формуються до початку діяльності підприємства в процесі утворення зареєстрованого капіталу, у подальшому ці кошти інвестуються для забезпечення діяльності підприємства та його розвитку.

Звертаючись до генезису й еволюції складових терміну "фінансові ресурси", слід зазначити, що термін "ресурси" походить від латинського "resurgo" – "виникаю знову". У перекладі з французької мови термін "ressource" означає допоміжний засіб, тобто щось таке, що може бути використане з певного джерела (запаси, засоби, матеріали тощо) на певну мету. Згідно з новим тлумачним словником української мови, ресурси – це засіб, можливість, якими можна скористатися у разі потреби; грошові цінності, джерело фінансових доходів. Поняття "фінанси" походить від латинського слова "finantia" – "платіж" і від французького "finances", тобто "грошові кошти". Тому відносно до виробництва термін "фінансові ресурси" можна визначити як платежі, що виникають у господарському процесі та характеризують кругообіг, трансформацію та поверненість грошових ресурсів [78].

Поняття фінансові ресурси доцільно розглядати на макrorівні, на загальнодержавному рівні та на рівні підприємства.

Так, на макrorівні під фінансовими ресурсами розуміють грошові кошти, що створюються в процесі розподілу та перерозподілу частини

вартості сукупного суспільного продукту та національного доходу в грошовій формі та які призначені для задовільнення суспільних потреб [58].

На загальнодержавному рівні під фінансовими ресурсами розуміють складову економічних ресурсів – кошти бюджетної і грошово-кредитної систем, які використовуються для безперервного розвитку народного господарства [95].

Фінансові ресурси підприємства – це сукупність грошових доходів суб'єкта господарювання, що знаходяться у його розпорядженні та призначені для фінансування його майбутнього розвитку, виконання фінансових зобов'язань, фінансування поточних витрат, пов'язаних із розширенням виробництва й економічним стимулюванням.

Фінансові ресурси виступають тільки у грошовій формі, а грошові кошти стають фінансовими ресурсами лише тоді, коли вони акумулюються у відповідних фондах, які мають певний порядок створення та використання.

Грошові фонди – це частина коштів, що мають цільове призначення. Грошові фонди забезпечують виробничу діяльність підприємства необхідними грошовими ресурсами, а також слугують для задовільнення потреб розширеного виробництва. До таких відносять фонди: статутний, оплати праці, соціального призначення, резервний та інші.

До фінансових ресурсів належить також частина грошових коштів підприємства, що використовується у нефондовій формі, а саме – використання коштів для виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом і позабюджетними фондами, банками, страховими організаціями, отримання дотацій та субсидій, спонсорські внески [64].

Фінансові ресурси підприємств, переважною формою руху яких є фонди грошових коштів, мають такі характерні ознаки [34]:

завжди виражають відношення власності, тобто вони належать або державі, або підприємствам, або населенню;

завжди мають певне джерело створення і певне цільове призначення;

їх формування та використання завжди має свою правову сторону та регламентується законодавчими та нормативними актами.

Практичне значення фінансових ресурсів для діяльності суб'єктів господарювання можна виявити через установлення джерел їх формування, структуру яких надано на рис. 6.1.

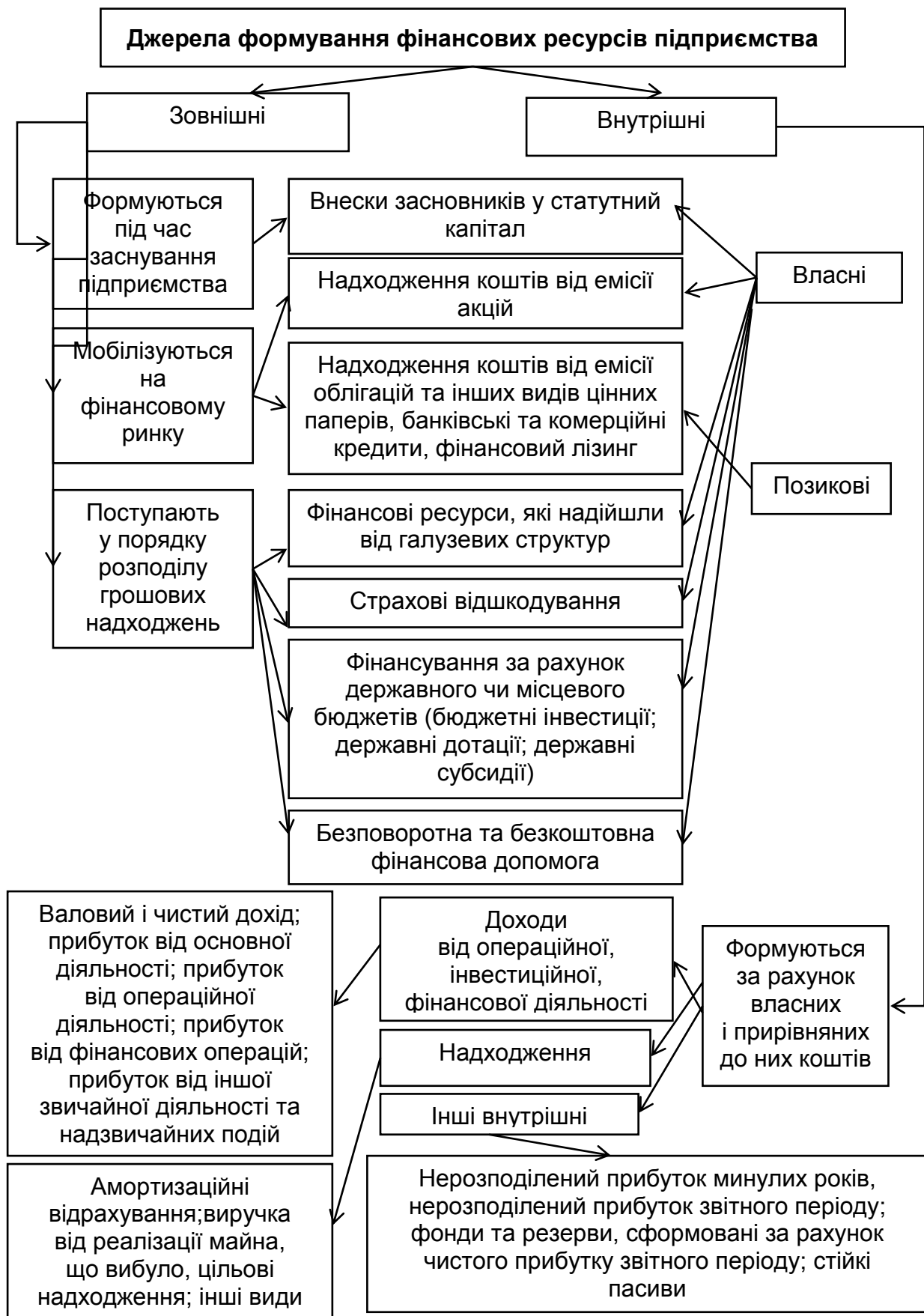

Рис. 6.1. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства [8; 15]

На формування фінансових ресурсів підприємства мають вплив різноманітні фактори, які залежно від суб'єктів підприємницької діяльності розподіляють на зовнішні (безпосередньо не пов'язані з діяльністю окремого підприємства) та внутрішні (безпосередньо пов'язані з діяльністю окремого підприємства). *Зовнішні фактори* включають: стан економіки в цілому, зміну політичного курсу влади, інфляцію, зростання цін на ресурси. До *внутрішніх факторів* можна віднести [63, с. 146]:

- рівень досконалості фінансової структури підприємства (деталізація фінансових завдань);

- якість організації управління фінансовими ресурсами;

- налагодження роботи з посередницькими організаціями;

- забезпечення зв'язку збутової стратегії із виробничою;

- позиціонування, вибір сегментів ринку згідно з виробничими можливостями;

- моніторинг існуючого ринку продукції;

- якість фінансового, управлінського та податкового обліку;

- здійснення цінової політики, виходячи із затрат на виробництво, пошук шляхів їх зниження, аналіз цін конкурентів;

- загальне оцінювання ефективності функціонування виробництва й узгодження її із фінансовим планом підприємства;

- визначення критеріїв відповідності кваліфікації персоналу займаним посадам (згідно з організаційною структурою) та делегуванню повноважень і меж відповідальності.

З метою мобілізації фінансових ресурсів підприємства найчастіше використовують такі способи їх залучення:

- використання власних коштів для розширення своєї ринкової бази;

- об'єднання фінансових ресурсів фірм для реалізації певних проектів;

- залучення всіх можливих джерел фінансування для формування та реалізації інноваційних програм підприємств;

- залучення донорських коштів великих фірм;

- перехресне фінансування [15, с. 79].

Уявлення про склад пасивів (фінансових ресурсів) підприємства та їх розміщення у активах дає баланс (форма 1).

Виходячи з цього загальна сума фінансових ресурсів на підприємстві складається з таких елементів:

- власний капітал:

- зареєстрований капітал (статутний або пайовий) – юридично оформлена, офіційно об'явлена та належним чином зареєстрована частина внесків власників до капіталу підприємства;

капітал у дооцінках – суми дооцінки необоротних активів і фінансових інструментів, які відображаються у складі власного капіталу підприємства;

додатковий капітал – емісійний дохід, вартість безкоштовно отриманих необоротних активів, сума капіталу, який вкладено засновниками понад статутний капітал тощо;

резервний капітал – сума резервів, сформованих за рахунок чистого нерозподіленого прибутку в розмірах, установлених засновницькими документами підприємства та нормативними актами; використовуватиметься на покриття збитків від господарської діяльності, на збільшення статутного капіталу, на покриття різниці між номінальною та продажною вартістю акцій та ін.;

нерозподілений прибуток – сума чистого прибутку, що залишається в господарському обороті підприємства після сплати податків до бюджету та встановлених законодавством платежів до позабюджетних фондів, інших обов'язкових платежів і після розподілу відповідної суми прибутку між власниками (учасниками) підприємства;

ресурси зовнішнього фінансування:

довгострокові зобов'язання – зобов'язання, які будуть погашені протягом терміну, що перевищує дванадцять календарних місяців, або протягом строку, що перевищує операційний цикл, якщо він більший дванадцяти календарних місяців;

поточні (короткострокові) зобов'язання – зобов'язання, що будуть погашені протягом операційного циклу або повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців після дати складання балансу;

зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття – зобов'язання, що пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами активів, що належать до вибуття в результаті операції продажу.

Використання фінансових ресурсів підприємства здійснюється за такими напрямками:

інвестування коштів у капітальні вкладення, пов'язані з розширенням виробництва і його технічним відновленням, використанням нематеріальних активів – об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової, власності, а також інші аналогічні права (право користування будівлею, товарні знаки, торгові марки, право на винаходи, промислові зразки, ноу-хау, право на програми для ЕОМ тощо);

інвестування коштів у збільшення оборотних активів підприємства – в активи, що забезпечують неперервність процесу виробництва й обігу

(сировина, матеріали, купівельні напівфабрикати, допоміжні матеріали, тара, запасні частини, малоцінні та швидкозношувані предмети, готова продукція, грошові кошти та їх еквіваленти у національній та іноземних валютах тощо);

інвестування коштів у необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття – необоротні активи, які не використовуються у бізнесі, переведені до складу оборотних активів з метою їх продажу чи здачу в оренду.

Використання фінансових ресурсів на підприємствах здійснюється в результаті розподілу грошових надходжень шляхом: утворення фондів грошових коштів; фінансування зобов'язань перед державою та суб'єктами господарювання; фінансового забезпечення процесів відтворення на підприємствах.

6.3. Класифікація доходів і витрат

Згідно з п. 3 розд. I НП(С)БО 1 "Доходи" сутність дефініції "доходи" трактується як збільшення економічних вигід підприємства за рахунок надходження активів або зменшення зобов'язань, яке приводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства) [103].

Відповідно до п. 6 П(С)БО 15 не визнаються доходами:

перерахування до бюджету та позабюджетні фонди;

надходження за договором комісії, агентським та іншими аналогічними договорами на користь комітента, принципала тощо;

сума передоплати продукції (товарів, робіт, послуг);

сума авансу в рахунок оплати продукції (товарів, робіт, послуг);

сума задатку під заставу або в погашення позики, якщо це передбачено договором;

надходження, що належать іншим особам;

надходження від первинного розміщення цінних паперів;

сума балансової вартості валюти.

Відповідно до П(С)БО 15 доходи класифікуються за такими групами:

дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

інші операційні доходи;

фінансові доходи;

інші доходи.

Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – це загальний дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг без вирахування наданих знижок, повернення раніше проданих товарів і непрямих податків і зборів (податку на додану вартість, акцизного збору тощо).

Відповідно до п.8 П(С)БО 15 дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, інших активів) визнається за сукупністю таких умов:

покупцеві передані ризики та вигоди, пов'язані з правом власності на продукцію (товар, інший актив);

підприємство не здійснює надалі управління та контроль за реалізованою продукцією (товарами, іншими активами);

сума доходу (виручка) може бути достовірно визначена;

є впевненість, що в результаті операції відбудеться збільшення економічних вигод підприємства, а витрати, пов'язані з цією операцією, можуть бути достовірно визначені [95].

Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) визначається шляхом вирахування з доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) наданих знижок, вартості повернутих раніше проданих товарів, податків і зборів. Під податками та зборами, які віднімаються з доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), розуміють непрямі податки та збори, що включаються до ціни продажу, зокрема акцизний податок, ПДВ та ін. [95].

Крім доходів від реалізації продукції (товарів, послуг), підприємство отримує інші операційні доходи, які включаються в доходи від операційної діяльності. Зазначимо, що **операційна діяльність** – це основна діяльність підприємства, пов'язана з виробництвом і реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства та забезпечує основну частку його доходу. Окрім операційної діяльності на рівні суб'єкта підприємництва, виділяють фінансову й інвестиційну діяльність. **Інвестиційна діяльність** – це діяльність, пов'язана з придбанням і реалізацією тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів. **Фінансова діяльність** – діяльність, яка призводить до змін розміру та складу власного та позикового капіталів підприємства.

До складу інших операційних доходів включаються суми доходів від операційної діяльності підприємства, крім чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), зокрема: дохід від операційної оренди

активів; дохід від операційних курсових різниць; відшкодування раніше списаних активів; дохід від роялті, відсотків, отриманих на залишки коштів на поточних рахунках в банках; дохід від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій), необоротних активів, утримуваних для продажу, та групи вибуття тощо [95].

Фінансові доходи підприємства складаються з доходу від участі в капіталі та інших фінансових доходів.

Дохід від участі в капіталі – це дохід, отриманий підприємством у результаті інвестування коштів в асоційовані, дочірні або спільні підприємства. Інші фінансові доходи включають доходи, що виникають у ході проведення фінансової діяльності підприємства, а саме: отримані дивіденди та відсотки; інші доходи, отримані від фінансових інвестицій.

До інших доходів відносять доходи, які виникають у процесі господарської діяльності підприємства та не пов'язані з його операційною та фінансовою діяльністю. До складу інших доходів, зокрема, включаються дохід від реалізації фінансових інвестицій; дохід від неопераційних курсових різниць та інші доходи, які виникають у процесі господарської діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства (рис. 6.2).

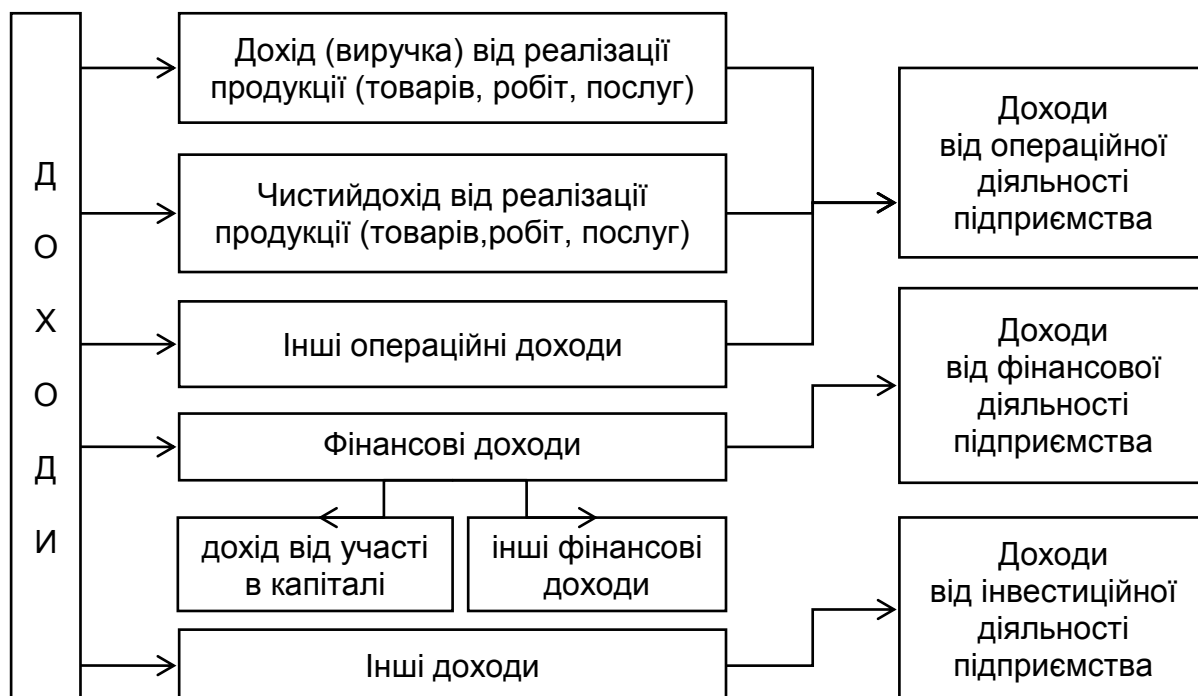

Рис. 6.2. Класифікація доходів підприємства відповідно до П(С)БО 15

У процесі господарської діяльності підприємство несе витрати, пов'язані з різними аспектами такої діяльності. Як правило, переважна частина витрат здійснюється у зв'язку з операційною діяльністю, тобто діяльністю, яка приносить прибуток підприємству.

В економічній літературі відсутній єдиний підхід до класифікації витрат. Так, С. Ф. Голов [16] і К. Друрі [24] пропонують класифікувати витрати підприємства за трьома напрямками:

для визначення собівартості продукції: спожиті та неспожиті, витрати на продукцію та витрати періоду, основні та накладні, прямі та непрямі, одноелементні та комплексні, продуктивні та непродуктивні та ін.;

для здійснення процесу контролювання і регулювання: регульовані та нерегульовані, нормовані та ненормовані, заплановані та незаплановані та ін.;

для прийняття управлінських рішень і планування: постійні та змінні, релевантні та нерелевантні (безповоротні), середні та граничні та ін.

Сопко В. В. [75] визначає напрями групування витрат підприємства таким чином:

за економічними елементами: матеріальні затрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші операційні витрати;

за місцем виникнення: підприємство, виробництво, підрозділ та ін.;

за видами продукції: вироби, роботи, послуги;

за відношенням до калькуляційного періоду: поточного або планового періоду;

за способом включення елементів затрат в об'єкт обліку й об'єкт калькуляції: прямі, непрямі;

за відношенням до собівартості продукції: затрати, що включаються у собівартість продукції, та затрати, що не включаються до собівартості продукції;

за елементами собівартості: статті затрат;

за сферою виникнення: виробничі, невиробничі;

за ступенем охоплення планом: планові, позапланові;

за однорідністю складу: однорідні, неоднорідні.

У П(С)БО 16 "Витрати" всі витрати, з якими стикається підприємство, класифіковані таким чином: операційні витрати, фінансові витрати, витрати від участі в капіталі, інші витрати, витрати з податку на прибуток [123]. Розглянемо докладніше кожний вид витрат.

Операційні витрати пов'язані з операційною діяльністю підприємства, тому основною їх складовою є собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг), яка, у свою чергу, включає:

виробничу собівартість, до складу якої входять прямі виробничі витрати (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати), а також частина загальновиробничих витрат у вигляді змінних і постійних розподілених витрат;

змінні загальновиробничі та постійні загальновиробничі витрати.

Зазначимо, що до складу загальновиробничих витрат належать: витрати на управління виробництвом (оплата праці апарату управління; відрахування на соціальні заходи апарату управління; витрати на оплату службових відряджень персоналу); амортизація основних засобів і нематеріальних активів загальновиробничого призначення; витрати на утримання й експлуатацію основних засобів і необоротних активів загальновиробничого призначення; витрати на вдосконалення технології і організації виробництва; витрати на утримання виробничих приміщень (опалення, освітлення, водопостачання та інше; витрати на обслуговування виробничого процесу – оплата праці загальновиробничого персоналу, на здійснення технологічного контролю за виробничими процесами та якістю продукції тощо; витрати на охорону праці, техніку безпеки й охорону навколишнього природного середовища та інші [123].

Згідно з П(с)БО 16 склад витрат, пов'язаних з операційною діяльністю підприємства, можна подати таким чином (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

**Класифікація та склад витрат підприємства,
пов'язаних з операційною діяльністю**

Витрати	Структура витрат	Склад витрат
1	2	3
Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг)	Прямі матеріальні витрати	Вартість сировини і основних матеріалів, що утворюють основу вироблюваної продукції, купівельних напівфабрикатів і комплектувальних виробів, допоміжних матеріалів, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат
	Прямі витрати на оплату праці	Заробітна плата й інші виплати робітникам, зайнятим у виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат

1	2	3	
	Інші прямі витрати	Виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат, зокрема відрахування на соціальні заходи, плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація, втрати від браку, які складаються з вартості остаточно забракованої з технологічних причин продукції, зменшеної на її справедливую вартість, і витрат на виправлення такого технічно неминучого браку	
Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг)	Загальновиробничі витрати	Змінні	Витрати на обслуговування й управління виробництвом (цехів, дільниць), що змінюються прямо (або майже прямо) пропорційно до зміни обсягу діяльності. Змінні загальновиробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) виходячи з фактичної потужності звітного періоду. Перелік і склад змінних загальновиробничих витрат установлюються підприємством
		Постійні	Витрати на обслуговування й управління виробництвом, що залишаються незмінними (або майже незмінними) зі зміною обсягу діяльності. Постійні загальновиробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) за нормальної потужності. Перелік і склад постійних загальновиробничих витрат установлюються підприємством
Адміністративні витрати	Загальні корпоративні витрати (організаційні витрати, витрати на проведення річних зборів); витрати на утримання апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу; витрати на утримання необоротних активів загальногосподарського використання (оренда, амортизація, ремонт, опалення, освітлення, водопостачання, охорона); витрати на зв'язок; амортизація нематеріальних активів загальногосподарського використання; витрати на врегулювання спорів у судових органах; інші витрати загальногосподарського призначення		

1	2
Витрати на збут	Витрати на: пакувальні матеріали; на ремонт тари; оплату праці та комісійні винагороди продавцям, торговим агентам і працівникам підрозділів, які забезпечують збут; рекламу та дослідження ринку (маркетинг); утримання необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції, товарів, робіт, послуг (операційна оренда, страхування, амортизація, ремонт, опалення, освітлення); послуги, пов'язані з транспортуванням продукції; гарантійний ремонт і гарантійне обслуговування; інші витрати, пов'язані зі збутом продукції, товарів, робіт, послуг
Інші операційні витрати	Витрати на дослідження та розроблення; собівартість реалізованих виробничих запасів; сума безнадійної дебіторської заборгованості та відрахування до резерву сумнівних боргів; втрати від операційної курсової різниці; втрати від знецінення запасів; нестачі та втрати від псування цінностей; визнані штрафи, пеня, неустойка; витрати на утримання об'єктів соціально-культурного призначення; інші витрати операційної діяльності

Для практичного використання в системі управління формуванням витрат доцільно виділити та розглянути класифікацію витрат операційної діяльності за елементами (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Класифікація та склад витрат підприємства за елементами

Економічні елементи	Склад витрат
1	2
Матеріальні затрати	Сировина й основні матеріали; купівельні напівфабрикати та комплектувальні вироби; паливо й енергія; будівельні матеріали; запасні частини; тара та тарні матеріали; допоміжні та інші матеріали
Витрати на оплату праці	Заробітна плата, премії та заохочення, матеріальна допомога, компенсаційні виплати, оплата відпусток, інші витрати на оплату праці

1	2
Відрахування на соціальні заходи	Відрахування на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства, відрахування на інші соціальні заходи
Амортизація	Сума нарахованої амортизації основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних матеріальних активів
Інші операційні витрати	Витрати операційної діяльності, які не увійшли до складу наведених елементів (витрати на відрядження, на послуги зв'язку, плата за розрахунково-касове обслуговування тощо)

Наступною складовою загальних витрат підприємства, відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" є **фінансові витрати**. До них відносять витрати підприємства, пов'язані із запозиченням, а саме – витрати на відсотки за позики, облігації та інші види короткострокових і довгострокових зобов'язань, на які нараховуються відсотки [123].

Витрати від участі в капіталі – це збитки підприємства від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, які обліковуються методом участі в капіталі.

Інші витрати підприємства включають витрати, які виникають у процесі діяльності підприємства (крім фінансових витрат), але не пов'язані безпосередньо з виробництвом і реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг). До таких витрат належать: втрати від безоплатного передавання необоротних активів, втрати від зменшення корисності необоротних активів, від неопераційних курсових різниць та інші витрати.

До складу витрат **за податком на прибуток** належить загальна сума витрат за цим податком, яка включає поточний податок на прибуток з урахуванням відстроченого податкового зобов'язання та відстроченого податкового активу [123].

Коба О. В. та Ю. Ю. Миронова доводять необхідність групування витрат за критеріями, які б характеризували різні аспекти діяльності підприємства, та пропонують класифікувати витрати підприємства за такими критеріями: організаційно-управлінський, обліково-аналітичний та фінансово-економічний. Організаційно-управлінський критерій (табл. 6.3) включає напрями класифікації, які забезпечують аналітичність інформації.

Класифікація витрат за організаційно-управлінським критерієм

Напрями класифікації	Види витрат
1	2
1. За ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат	Постійні; змінні; напівзмінні; напівпостійні; змішані
2. За місцем здійснення контролю	За місцями формування (виникнення); за центрами відповідальності
3. За центрами відповідальності	Витрати виробництва; витрати цеху; витрати дільниці та ін.
4. За рівнем контрольованості	Контрольовані; неконтрольовані; частково контрольовані
5. За впливом на прийняття рішень	Релевантні (виправні, повторні, очікувані); нерелевантні (невиправні, безповторні); диференційні
6. За можливістю регулювання	Регульовані; нерегульовані
7. За відношенням до потужності підприємства	Обов'язкові; дискреційні
8. За методом обчислення	Маржинальні; середні
9. За функціональністю видів діяльності	Виробничі; невиробничі (загальнофірмові)
10. За порядком обчислення	Середні; граничні
11. За призначенням	Технологічні; організаційні
12. За характером виробництва	Основне виробництво; допоміжне виробництво; обслуговуюче виробництво
13. За сферами діяльності	Витрати виробництва; витрати невиробничої діяльності; витрати основного та допоміжного виробництва; витрати на матеріально-технічне забезпечення; витрати на розроблення нових технологій
14. За спрямуванням для забезпечення цілей управління	Витрати на мотивування, соціальний розвиток, інновації, маркетингові дослідження та комунікації, амортизаційні відрахування та ін.; витрати поточної виробничо-господарської діяльності
15. За видами діяльності підприємства	Операційні; інвестиційні; фінансові
16. За терміном генерування прибутку	Спрямовані на розвиток підприємства; пов'язані з поточною виробничо-господарською діяльністю
17. За відношенням до джерел покриття	Вхідні витрати (залишок готової продукції на початок звітного періоду); поточні витрати (виробнича собівартість готової продукції звітного періоду); вихідні витрати (собівартість реалізованої продукції)

1	2
18. За феноменом рідкості (обмеженості можливостей альтернативного використання ресурсів)	Явні (зовнішні); неявні (приховані)
19. За відношенням до обсягу виробництва	Змінні; постійні; змішані

Обліково-аналітичний критерій об'єднує напрями, які враховують характер виробничого процесу, особливості продукції, що випускається підприємством (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Класифікація витрат за обліково-аналітичним критерієм

Напрями класифікації	Види витрат
За способом перенесення вартості на продукцію	Прямі; непрямі
За складом	Прості (однорічні); комплексні
За відношенням до видів виробничих процесів	Основні; накладні
За відношенням до звітної періоду	Витрати поточного періоду; витрати майбутнього періоду
За відношенням до готового продукту	Витрати періоду; витрати на готову продукцію
За економічним змістом (елементами витрат)	Матеріальні витрати; витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; амортизація; інші витрати
За цільовим призначенням (за статтями калькуляції)	Прямі виробничі витрати; витрати на утримання й експлуатацію машин та обслуговування; загальновиробничі витрати; адміністративні витрати; витрати на збут
За видами продукції (робіт, послуг)	Витрати на вироби; групи однорідних виробів; валову продукцію; товарну продукцію; реалізовану продукцію
За порядком обчислення	Фактичні; планові (бюджетні, прогнозні); нормативні
За включенням до кошторису	Планові; позапланові

Фінансово-економічний критерій класифікації характеризує витрати з точки зору їх обчислення, доцільності витрачання та включення до кошторису (табл. 6.5).

Таблиця 6.5

Класифікація витрат за фінансово-економічним критерієм

Напрями класифікації	Види витрат
За видами витрат	Економічні елементи; статті калькуляції
За відношенням до форм праці	Витрати живої праці; витрати уречевленої праці
За відношенням до форм вартості	Трудові; матеріальні; грошові
За споживанням ресурсів	Вхідні; спожиті
За доцільністю витрачання	Продуктивні; непродуктивні
За відношенням до чинних норм	Нормовані; ненормовані
За метою аналізу	Вичерпні; невичерпні
За терміном обчислення	Капітальні; поточні

Отже, з метою вирішення різноманітних проблем, що постають перед керівництвом підприємства в процесі його діяльності, доцільною є деталізація витрат підприємства. Класифікація витрат має відповідати меті управління, а також не повинна потребувати додаткової аналітичної обробки менеджерами, дирекцією підприємства, контролерами тощо. Вона покликана полегшувати роботу управлінської ланки, спрямовуючи її зусилля на досягнення позитивних результатів.

6.4. Взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами

У фінансових відносинах суб'єктів господарювання особливе місце належить відносинам з бюджетом і позабюджетними фондами. Ці відносини виникають у процесі створення підприємства та тривають протягом усього терміну його функціонування.

Взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом здійснюються через податки та збори.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку.

Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди.

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори. До *загальнодержавних податків* належать: податки на прибуток підприємств, на доходи фізичних осіб, на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата та мито. До *місцевих податків* належать: податок на майно і єдиний податок. До *місцевих зборів* належать: збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Фінансові відносини підприємницьких структур з бюджетом здійснюються не лише у вигляді платежів до Державного та місцевих бюджетів, а й у формі бюджетного фінансування, яке передбачає отримання засобів з бюджетів різних рівнів.

Основна сутність бюджетного фінансування полягає у тому, що з його допомогою налагоджуються грошові відносини, які виникають між державою, з одного боку, та суб'єктами господарювання усіх форм власності – з іншого з приводу спрямування грошових коштів на підвищення рівня життя, задовільнення суспільних потреб і забезпечення виконання інших державних заходів. Своєчасність і повнота фінансування у значній мірі залежать від рівня наповнюваності бюджету грошовими коштами [45].

Бюджетне фінансування здійснюється на основі **наукових принципів**:
безповоротності – бюджетні кошти, надані відповідним отримувачам не потребують повернення та прямого відшкодування;

безоплатності – відсутність плати за користування виділеними коштами;

плановості – бюджетні кошти держави виділяються відповідно до закону про державний бюджет на плановий рік;

цільового характеру – бюджетні видатки здійснюються винятково за цільовим призначенням відповідно до фінансових актів держави та фінансових планів суб'єктів бюджетних відносин;

ефективного використання коштів – отримання максимального результату за рахунок мінімального обсягу бюджетних ресурсів або досягнення запланованих цілей за умови використання визначеної бюджетом суми коштів;

публічності та прозорості – оприлюднення показників звітів про виконання фінансових планів у частині використання бюджетних коштів;

справедливості та неупередженості – здійснюється на засадах справедливого та неупередженого розподілу бюджетних ресурсів між усіма без винятку розпорядниками й отримувачами коштів;

оптимального поєднання всіх джерел фінансування – у ході визначення обсягів бюджетного фінансування держава в першу чергу враховує можливості отримання власних і кредитних ресурсів. І лише у разі об'єктивної ситуації, коли неможливо покрити витрати з зазначених джерел, вирішується питання на користь бюджетних коштів;

контрольованості – використання всіх наявних видів, форм і методів бюджетного контролю стосовно кожного розпорядника й отримувача бюджетних коштів.

Виділяють три найважливіші форми бюджетного фінансування: кошторисне фінансування, бюджетне інвестування та державні трансферти.

Кошторисне фінансування – це виділення державою бюджетних коштів відповідно до затверджених бюджетів суб'єктам господарювання на цілі, передбачені їхніми основними фінансовими планами – кошторисами. У процесі кошторисного фінансування відбувається забезпечення державними грошовими коштами установ і організацій соціально-культурної сфери, оборони, органів державного управління. Так фінансується бюджетна сфера.

Бюджетне інвестування – виділення бюджетних коштів для інвестиційної та інноваційної діяльності. Бюджетні інвестиції можуть здійснюватися у вигляді фінансування державних капітальних вкладень, проектного фінансування конкретних інвестиційних проектів, придбання частки акцій чи прав участі в управлінні підприємством.

Державні трансферти – невідплатні та безповоротні платежі з бюджету юридичним і фізичним особам; не призначені для придбання товарів чи послуг, надання кредиту або на виплату непогашеного боргу. Складовими державних трансфертів є:

державні субсидії – невідплатні поточні виплати підприємствам, організаціям; не передбачають компенсації у формі спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств;

державні дотації – виділення грошових коштів з державного та місцевих бюджетів планово-збитковим підприємствам і організаціям для збалансування їх фінансових планів.

У цілому форми бюджетного фінансування визначаються економічними умовами, в яких функціонує бюджетний фонд держави.

Окрім сплати обов'язкових податків і зборів, суб'єкти господарювання повинні здійснювати обов'язкові відрахування до складу доходів цільових державних фондів. Вони встановлюються законодавством України тільки для таких фондів, які мають загальнодержавне значення. **Державні цільові фонди** – форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб і комплексного їх використання на основі самостійності. В Україні суб'єкти підприємництва сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі 22 %. Сума єдиного внеску, що сплачується роботодавцем, розподіляється:

на випадок безробіття – 6,3596 %;

у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання – 11,1204 %;

пенсійне страхування – 82,52 %.

У відсотках до фонду оплати праці це приблизно становитиме:

на випадок безробіття – 1,399 %;

з тимчасової втрати працездатності та і від нещасних випадків – 2,446 %;

пенсійне – 18,154 %.

В Україні функціонують такі державні цільові фонди: Державний пенсійний фонд, Державний фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Державний фонд соціального страхування на випадок безробіття, Державний фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Дохідну частину бюджету формують надходження до цільових фондів: Фонду соціального захисту інвалідів і Фонду для забезпечення оборони та безпеки держави.

6.5. Фінанси бюджетних установ

Відповідно до Бюджетного кодексу України **бюджетні установи** – це органи державної влади та місцевого самоврядування, а також організації, створені ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно до державного чи місцевого бюджету. Бюджетні

установи є неприбутковими, вони не мають власних доходів, функціонують за рахунок коштів відповідних бюджетів, а формою фінансового забезпечення є бюджетне фінансування. Бюджетне фінансування здійснюється у таких формах: кошторисне фінансування, бюджетне фінансування та бюджетні трансферти.

Безпосередньо процесу фінансування бюджетних установ стосується **кошторисне фінансування**. Під кошторисним фінансуванням слід розуміти покриття витрат бюджетних установ з метою виконання ними функцій та завдань, спрямованих на досягнення суспільних благ за рахунок бюджетного фінансування та позабюджетних коштів, які надходять у результаті надання платних послуг та отримання спонсорської допомоги [62]. *Кошторис бюджетних установ* є основним плановим документом, який надає повноваження бюджетній установі щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання запланованих на рік відповідно до бюджетних призначень. Такі призначення визначають обсяг повноважень головного розпорядника бюджетних коштів, наданих йому відповідно до законодавства.

Процес кошторисного фінансування бюджетних установ тісно переплетений із самим бюджетним процесом. Схема процесу кошторисного фінансування бюджетної установи подана на рис. 6.3.

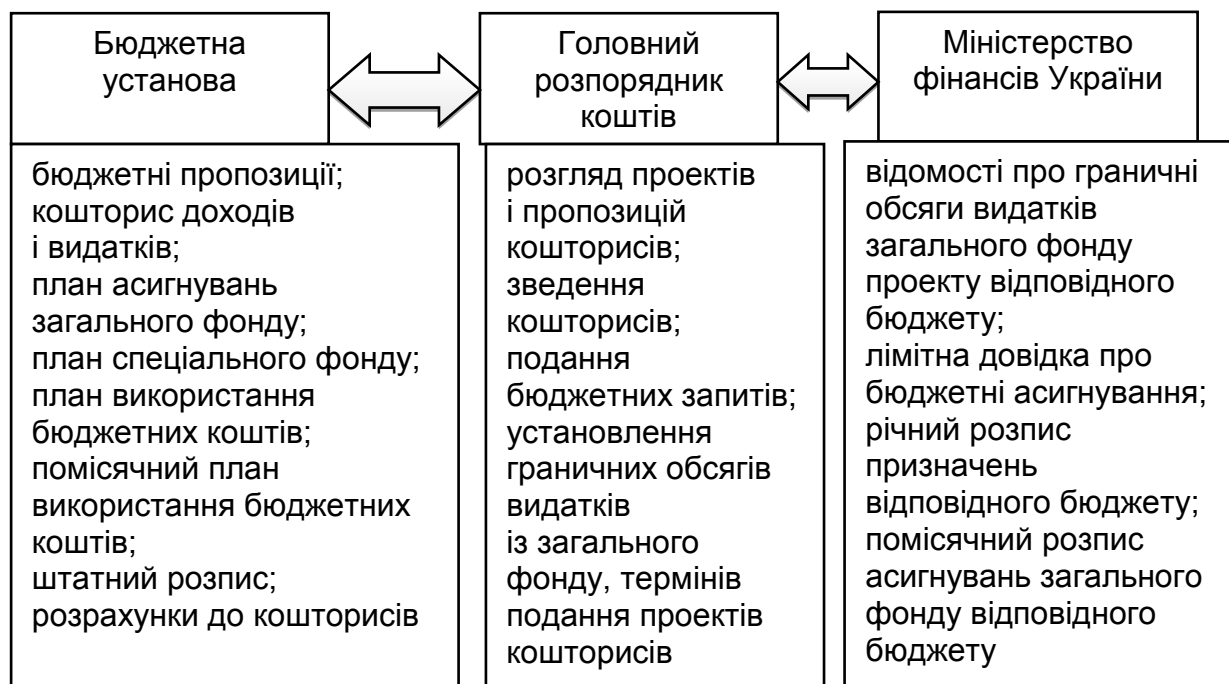

Рис. 6.3. Процес кошторисного фінансування бюджетної установи [62]

Фінансування бюджетних установ здійснюється на підставі затвердженого в установленому бюджетним законодавством порядку кошторису. Кошторис доходів і видатків – це основний документ, відповідно до якого визначається загальний обсяг, цільове надходження, використання коштів бюджетних установ, а також визначаються обсяг та напрями використання бюджетних коштів для виконання функцій та досягнення суспільно-корисних цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень [42; 62].

Джерела формування та напрями використання коштів бюджетних установ подані на рис. 6.4.

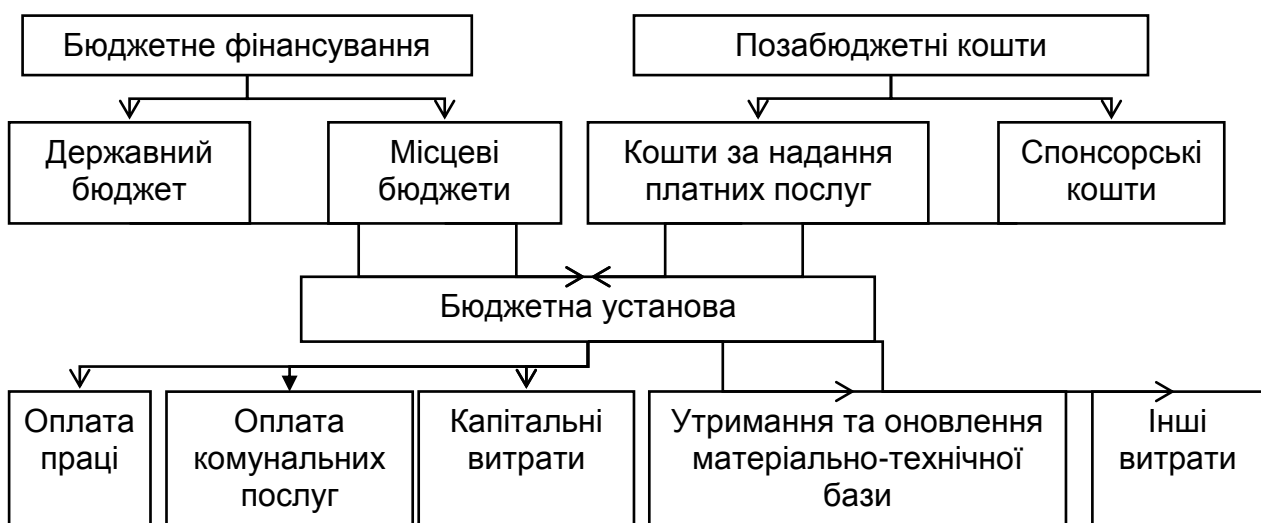

Рис. 6.4. **Джерела формування та напрями використання коштів бюджетних установ**

В умовах ринкової економіки фінансове забезпечення бюджетних установ поєднує бюджетне фінансування з розвитком послуг і виконанням робіт на платній основі. Це дозволить бюджетним установам використовувати матеріальні та фінансові ресурси, що знаходяться у розпорядженні підприємства, на власний розсуд; надавати послуги та виконувати роботи на платній основі; встановлювати ціни на послуги на основі принципів самокупності та самофінансування.

Кошторисне фінансування здійснюється на основі таких **принципів**: *плановості* – фінансування здійснюється на підставі й у межах сформованого плану (кошторису);

цільового характеру – виділені кошти можуть бути спрямовані тільки на цілі, передбачені кошторисом;

виділення коштів залежно від фактичних показників – фінансування здійснюється за кошторисом виходячи з фактичних значень показників діяльності;

підзвітності – передбачає звітність установ, що перебувають на кошторисному фінансуванні, перед фінансуючими організаціями.

Переваги кошторисного фінансування бюджетних установ: забезпечення відповідності доходної та видаткової частини кошторису бюджетних установ (тобто фінансування планових витрат бюджетної установи відбувається в повному обсязі); передбачає жорсткий та постійний контроль за використанням фінансових ресурсів бюджетних установ.

Недоліки кошторисного фінансування бюджетних установ: відсутність достатніх стимулів для раціонального й ефективного функціонування та взаємозв'язку між рівнем кошторисного фінансування бюджетної установи та результатами її діяльності.

6.6. Неприбуткова діяльність громадських формувань і добродійних фондів

Добровільні громадські формування створюються для задоволення та захисту соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян, об'єднуючи громадян на основі єдності інтересів, захоплені тощо. Громадські організації є неприбутковими підприємствами, володіють майном і коштами, необхідними для здійснення статутної діяльності. Майно та кошти можуть надаватися засновниками, учасниками, державою, підприємствами й організаціями.

Відповідно до Податкового кодексу України *неприбутковим підприємством*, установою й організацією є *підприємство*, установа або організація, що одночасно відповідає таким вимогам:

утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації;

установчі документи якої містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб;

установчі документи якої передбачають передавання активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування

до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення) [120].

Неприбуткова діяльність – це самостійна систематична діяльність, спрямована на забезпечення певних суспільних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку. Неприбуткова діяльність установ і організацій зумовлена забезпеченням ними певних суспільних потреб (утримання органів державної влади України та місцевого самоврядування, закладів освіти, науки, охорони здоров'я, культури, інших соціальних і господарських потреб).

Фінанси неприбуткових установ і організацій – це сукупність економічних відносин, що складається на грошовій основі в процесі виконання статутних завдань і пов'язані з формуванням і використанням грошових надходжень, необхідних для здійснення основної діяльності.

Доходи громадських організацій формуються здебільшого за рахунок вступних і членських внесків, надходжень від їх комерційних структур, від проведення платних заходів, добровільних і спонсорських пожертвувань фізичних та юридичних осіб (рис. 6.5).

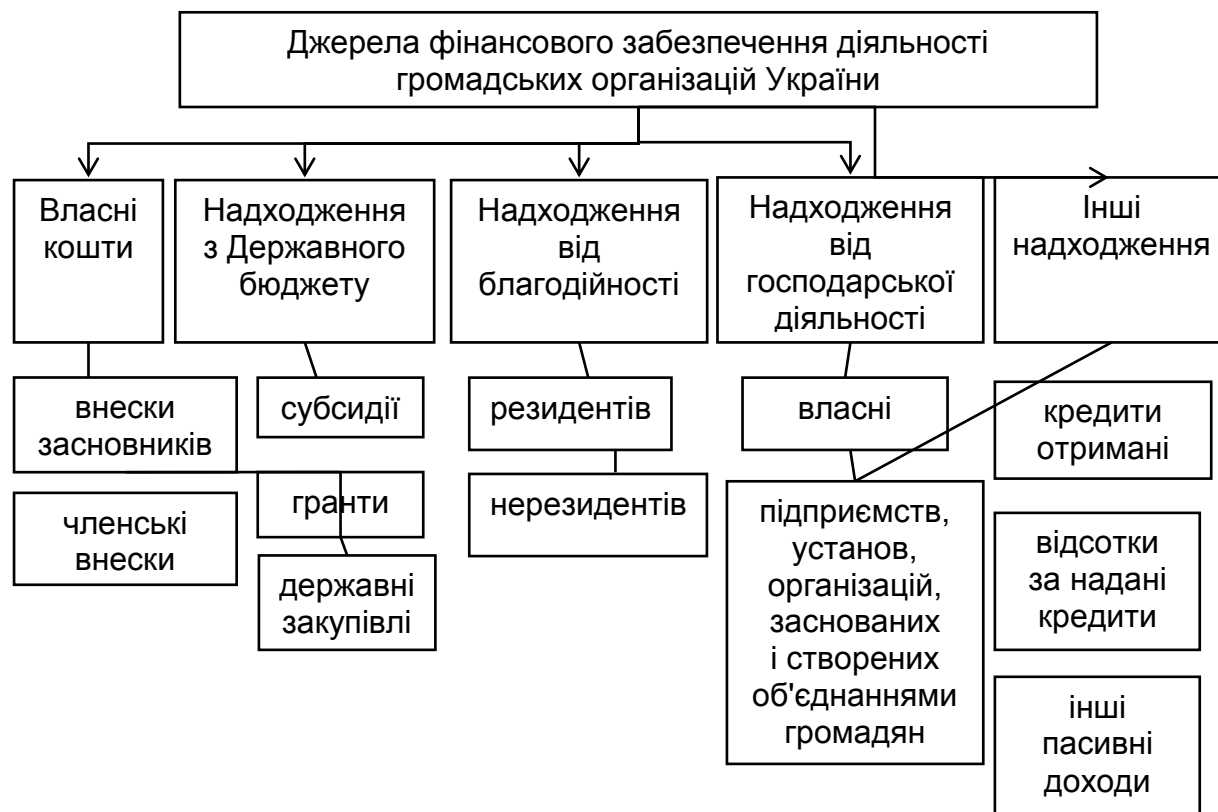

Рис. 6.5. **Джерела фінансового забезпечення діяльності громадських формувань**

Видатки громадських формувань пов'язані із необхідністю фінансування витрат на статутну діяльність та її розвиток, оплати праці штатного управлінського апарату, адміністративно-господарські затрати, проведення культурно-масових заходів тощо. Оскільки громадські організації – це некомерційні організації, вони не сплачують податку на прибуток. Діяльність зазначених організацій регламентується виключно їх статутом.

Станом на 1 квітня 2016 року кількість зареєстрованих органами юстиції громадських формувань за їх видами складає:

політичних партій – 365;

структурних утворень політичних партій – 297 524;

творчих спілок – 72;

територіальних осередків творчих спілок – 298.

У свою чергу, в Реєстрі неприбуткових установ та організацій, що формується Державною фіскальною службою України відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 24.01.2013 р. № 37, станом на 01.04.2016 р. зареєстровано 244 520 установ і організацій, із них:

14 844 – благодійні фонди (організації), створені у порядку, визначеному законом для провадження благодійної діяльності;

54 188 – громадських організацій, створених з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) і соціальних послуг, правової допомоги; провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності; громадські організації інвалідів, спілки громадських організацій інвалідів та їх місцеві осередки, створені згідно з відповідним законом;

21 496 – релігійних та інших організацій [104].

Однією з форм реалізації і розвитку благодійної діяльності в Україні в сучасних умовах господарювання є створення **доброчинних фондів**. Кожен доброчинний фонд є юридичною особою. Держава не повинна втручатись у справи доброчинних фондів, але може сприяти їх діяльності, особливо якщо вони спрямовані на вирішення проблем загальнонаціонального або регіонального значення. Доброчинні фонди залежно від статусу розподіляють на державні та місцеві. Фонди також, як і громадські формування, можуть мати у власності грошові кошти, майно, майнові права, необхідні для здійснення статутної діяльності. Фінанси доброчинних фондів мають особливості організації, що зумовлені відсутністю державного втручання, надання допомоги та додаткових пільг, переважання добровільних пожертвувань спонсорських внесків у джерелах формування коштів.

Доходи доброчинних фондів можуть формуватися за рахунок:
внесків членів фондів;
благодійних внесків і пожертвувань фізичних та юридичних осіб;
коштів, що передаються на договірних засадах фізичними та юридичними особами для фінансування конкретних програм, які відповідають завданням фонду;
кредитів та інших позик;
доходів від діяльності фондів;
частини доходів, від діяльності створених благодійними фондами суб'єктів підприємництва в межах, передбачених їхніми установчими документами.

Кошти доброчинних фондів витрачаються:

на добродійну діяльність відповідно до статуту (виділення стипендій обдарованим дітям, організацію спортивних змагань, олімпійських і параолімпійських ігор тощо);
оплату праці штатним працівникам;
адміністративно-господарські витрати та інше.

Висновки

Фінанси суб'єктів господарювання в економічному аспекті є суспільними відносинами щодо обігу фінансових активів у сфері господарювання; в матеріальному аспекті – безпосередньо фінансові активи (кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів) суб'єктів господарювання.

Отже, фінанси суб'єктів господарювання, як і фінанси в цілому, є багатостороннім і складним явищем, що характеризується різними ознаками і має різноманітні форми прояву.

Рекомендована література: [1; 3; 5; 21; 34; 50].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Надайте характеристику принципам організації фінансів підприємства.
2. Розкрийте сутність фінансових ресурсів підприємства.

3. Охарактеризуйте внутрішні джерела формування фінансових ресурсів підприємства.
4. Охарактеризуйте зовнішні джерела формування фінансових ресурсів підприємства.
5. Охарактеризуйте фактори, що впливають на формування фінансових ресурсів підприємства.
6. Назвіть та охарактеризуйте елементи фінансових ресурсів підприємства.
7. Визначте напрями використання фінансових ресурсів підприємства.
8. Надайте характеристику доходів підприємства.
9. Надайте характеристику витрат підприємства.
10. Надайте характеристику елементам витрат підприємства.

Тести

1. *Джерело формування власного капіталу підприємства – це:*
 - а) банківські кредити;
 - б) кошти, залучені в результаті емісії облігацій підприємства;
 - в) кошти, залучені в результаті емісії акцій підприємства;
 - г) комерційні кредити.
2. *До фінансових ресурсів підприємства відносять:*
 - а) активи підприємства;
 - б) грошові фонди і частину негрошових коштів, яка використовується в нефондовій формі;
 - в) власний капітал підприємств;
 - г) грошові кошти та оборотні активи підприємства.
3. *Вид господарської діяльності, метою якого не є отримання прибутку, – це:*
 - а) підприємницька діяльність;
 - б) посередницька діяльність;
 - в) фінансова діяльність;
 - г) некомерційна діяльність.
4. *До підприємницької діяльності відносять:*
 - а) діяльність, пов'язану з обігом психотропних і наркотичних речовин;
 - б) діяльність, пов'язану з виробництвом певного виду продукції;

в) діяльність, пов'язану з наданням благодійної допомоги;

г) діяльність, пов'язану з наданням фінансових послуг.

5. Фінанси підприємств відображають:

а) процеси формування та розподілу фондів фінансових ресурсів підприємства;

б) процес формування власного капіталу підприємства;

в) процес формування позикового капіталу підприємства;

г) рух грошових потоків підприємства.

6. Фінанси підприємств – це:

а) рух грошових потоків;

б) економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням і використанням грошових фондів;

в) відтворювальний процес;

г) сукупність грошових коштів і грошових фондів.

7. Самофінансування як принцип організації фінансів підприємств характеризує:

а) діяльність, за якої підприємство самостійно управляє економічними процесами з метою отримання позитивного результату;

б) діяльність, за якої доходи підприємства перекривають його витрати;

в) діяльність, за якої поточні витрати та капіталовкладення забезпечуються за рахунок власних фінансових джерел;

г) діяльність, за якої підприємство отримує прибутки.

8. Частина коштів, що має цільове призначення – це:

а) грошові кошти підприємства;

б) грошові фонди підприємства;

в) фінансові ресурси підприємства;

г) економічні ресурси підприємства.

9. До зовнішніх фінансових ресурсів підприємства належать:

а) доходи від операційної, інвестиційної, фінансової діяльності;

б) внески засновників у статутний капітал;

в) валовий і чистий дохід;

г) страхові відшкодування.

10. До внутрішніх фінансових ресурсів підприємства належать:

а) надходження коштів від емісії акцій;

б) внески засновників у статутний капітал;

- в) валовий і чистий дохід;
- г) страхові відшкодування.

Практичні завдання

Завдання 6.1. Дохід від реалізації продукції підприємства "Азія" складає 180 тис. грн; собівартість реалізованої продукції – 80 тис. грн; адміністративні витрати – 16 тис. грн; витрати на збут – 22 тис. грн; інші операційні витрати – 6 тис. грн; фінансові витрати – 20 тис. грн. Визначте чистий фінансовий результат діяльності підприємства.

Завдання 6.2. Чистий прибуток АТ "Гроза" складає 13 754 тис. грн; інші вирахування із доходу – 14 тис. грн; собівартість реалізованої продукції – 10 914 тис. грн; адміністративні витрати – 2 852 тис. грн; витрати на збут – 2 680 тис. грн; витрати на оплату праці – 6 336 тис. грн; інші операційні витрати – 19 160 тис. грн; інші операційні доходи – 32 728 тис. грн; інші фінансові доходи – 256 тис. грн; інші доходи – 604 тис. грн. Визначте дохід від реалізації продукції, валовий прибуток (збиток), фінансові результати від операційної та звичайної діяльності підприємства.

Завдання 6.3. ВАТ "Оріон" за рік мало такі показники фінансово-господарської діяльності: обсяг реалізації продукції 240 тис. шт; ціна реалізації одного виробу з урахуванням ПДВ – 84 грн; виробнича собівартість одного реалізованого виробу – 17,5 грн; адміністративні витрати та витрати на збут – 4150 тис. грн; реалізовано запчастин на суму 20 тис. грн; прибуток минулих років, визначений у звітному році – 3 тис. грн; отримано штрафів від інших підприємств за порушення умов договорів на постачання матеріалів і напівфабрикатів – 300 грн; отримані дивіденди та відсотки за цінними паперами – 5 тис. грн.

На підставі наведених даних вам необхідно розрахувати: валовий прибуток; фінансові результати від операційної діяльності; фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування підприємства за звітний рік; чистий прибуток підприємства.

Розділ 7. Фінансовий менеджмент

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо визначення сутності управління фінансами суб'єкта господарювання, операційною й інвестиційною діяльністю, визначення фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, набуття необхідної сукупності теоретичних і практичних знань, умінь і навичок для використання технологій та інструментарію фінансового управління суб'єктом господарювання.

Основні питання:

7.1. Теоретико-методичні основи фінансового менеджменту.

7.2. Управління об'єктами фінансового менеджменту.

7.3. Управління фінансовими ризиками суб'єкта господарювання.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: концепції фінансового менеджменту, умов застосування фінансових методів та інструментів у фінансовому управлінні суб'єктів господарювання;

уміння: ідентифікувати основні напрями системи фінансового менеджменту суб'єктів господарювання, формувати механізм фінансового менеджменту суб'єкта господарювання, розв'язувати складні завдання та проблеми фінансового управління в умовах неповної чи недостатньої інформації та суперечливих вимог;

комунікації: здатність використовувати сучасні інформаційні технології для прийняття оптимальних фінансових рішень; здатність доносити власні висновки щодо прийнятого управлінського рішення в галузі фінансів, а також знань і пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефаківців; здійснювати презентацію результатів дослідження фінансового менеджменту суб'єкта господарювання;

автономність і відповідальність: здатність формувати фінансову політику суб'єкта господарювання, нести відповідальність за застосування фінансових важелів та інструментів, прийняття фінансових рішень у складних і непередбачуваних умовах; відповідальність за розвиток професійного знання та практик.

Ключові терміни: активи, грошові потоки, зобов'язання, інвестиції, капітал, прибуток, ризики, фінансовий менеджмент.

7.1. Теоретико-методичні основи фінансового менеджменту

Швидкоплинність і турбулентність ринкового середовища вимагає від суб'єктів господарювання осмислення та послідовної реалізації політики управління фінансами. Фінансовий менеджмент (управління фінансами) стає одним з найбільш складних і пріоритетних завдань, що стоять перед управлінським персоналом суб'єкта господарювання. Наука управління є досить молодю. У книзі "Основи менеджменту" А. Мескона наводиться визначення сутності управління, яке визнається більшістю науковців і практиків: "Управління – це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб досягти цілей організації". Фінансовий менеджмент – це процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання.

На сучасному етапі економічного розвитку в економічній літературі спостерігається множинність підходів до трактування сутності фінансового менеджменту. Проте слід визнати, що превалює думка, що **фінансовий менеджмент** – це процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єктів господарювання й оптимізації обороту його грошових коштів [60, с. 9]. У процесі фінансового менеджменту здійснюються планування, прогнозування, регулювання, координація, стимулювання, контроль та аналіз фінансової діяльності. Серед основних підходів до виділення принципів фінансового менеджменту можна назвати [6; 7; 60] (рис 7.1).

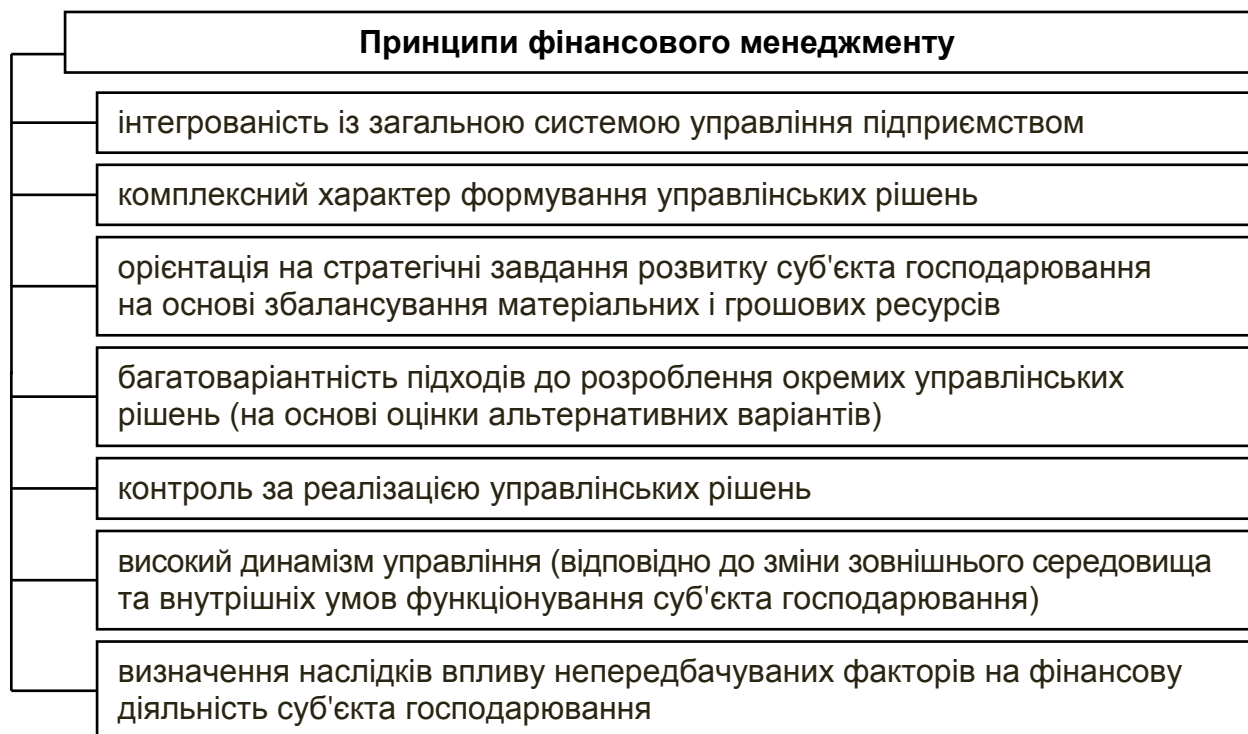

Рис. 7.1. Принципи фінансового менеджменту

Фінансовий механізм як система основних елементів впливу на процес прийняття управлінських рішень щодо фінансової діяльності суб'єкта управління призначений для організації взаємодії об'єктів і суб'єктів господарювання у сфері фінансових відносин, формування та використання фінансових ресурсів.

Елементи фінансового механізму наведені у табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Структура фінансового механізму

Елементи фінансового механізму	Зміст	
1	2	
Система підтримки фінансової діяльності	Державне фінансування, кредитування, лізинг, страхування, ліцензування, державна експертиза, селенг тощо	
Фінансові методи	Методи планування, прогнозування, інвестування, кредитування, техніко-економічних розрахунків, самофінансування, оподаткування, стимулювання, диверсифікації, фондоутворення, оренда, факторинг, системи розрахунків тощо	
Фінансові інструменти	Платіжні інструменти, кредитні, депозитні інструменти, інструменти інвестування, страхування, акції, облігації, опціони, форварди, ф'ючерси	
Фінансові важелі	Ціна, відсоткові ставки, прибуток, дохід, амортизаційні відрахування, орендна плата, дивіденди, вклади, пайові внески, котирування валютних курсів, форми розрахунків, дисконт	
Функції	Загальні	Дослідження зовнішнього економічного середовища і прогнозування кон'юнктури фінансового ринку; розроблення фінансової стратегії суб'єкта господарювання; аналіз і планування фінансової діяльності; ухвалення рішень щодо фінансових аспектів оперативної господарської діяльності; ухвалення інвестиційних рішень за основними аспектами розвитку суб'єкта господарювання взаємодія з державними органами та суб'єктами інфраструктури фінансового ринку за окремими аспектами фінансової діяльності координація і контроль за виконання управлінських рішень у сфері фінансової діяльності

1	2	
	Специфічні	Управління грошовими потоками; управління активами; управління капіталом; управління інвестиціями; управління фінансовими ризиками; антикризове фінансове управління
Нормативно-правове забезпечення	Державні нормативно-правові акти, закони, накази, норми, інструкції, методичні вказівки, статут юридичної особи	
Інформаційне забезпечення	Звітні й оперативні дані; статистичні та фінансові оперативні дані; нормативна й інструктивна інформація всіх рівнів; планово-прогнозна інформація; довідково-аналітична інформація	

Як будь-яка система управління, фінансовий менеджмент складається з двох підсистем: *об'єкта управління* та *суб'єкта управління*. Об'єктами управління у фінансовому менеджменті є фінанси суб'єкта господарювання та його фінансова діяльність, у процесі якої воно вступає у фінансові відносини з зовнішніми та внутрішніми суб'єктами [33, с. 16] (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Класифікація суб'єктів фінансових відносин

Суб'єкти внутрішніх фінансових відносин	Суб'єкти зовнішніх фінансових відносин
Персонал суб'єкта господарювання Структурні підрозділи Філії Представництва	Бюджети, позабюджетні фонди Суб'єкти господарювання-постачальники Суб'єкти господарювання-покупці Кредитні установи Страхові компанії Інвестиційні фонди та компанії Біржі Інші інститути фінансового ринку

Основною метою фінансового менеджменту є максимізація добробуту власників суб'єкта господарювання в поточному та перспективному

періодах, що досягається максимізацією ринкової вартості суб'єкта господарювання [6; 60]. Для реалізації цієї мети необхідно вирішення таких основних завдань [7, т. 1]:

забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до завдань розвитку суб'єкта господарювання в майбутньому періоді;

забезпечення найефективнішого використання сформованого обсягу фінансових ресурсів за основними напрямками діяльності суб'єкта господарювання, зокрема встановлення необхідної пропорційності їх використання на цілі виробничого та соціального розвитку суб'єкта господарювання, виплати власникам суб'єкта господарювання доходу на інвестований капітал тощо;

оптимізація грошового обігу суб'єкта господарювання;

забезпечення максимізації чистого прибутку суб'єкта господарювання за передбачуваного рівня фінансового ризику;

забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику за передбачуваного рівня прибутку;

забезпечення постійної фінансової рівноваги суб'єкта господарювання у процесі його розвитку на основі формування оптимальної структури капіталу й активів, ефективних пропорцій в обсягах фінансових ресурсів за рахунок різних джерел.

Фінансовий менеджмент реалізується на стратегічному та тактичному рівнях.

7.2. Управління об'єктами фінансового менеджменту

В якості **об'єктів фінансового менеджменту** виступають: фінансові ресурси та грошові потоки, активи та фінансові зобов'язання, реальні та фінансові інвестиції тощо.

Під **фінансовими ресурсами** розуміють грошові надходження, які перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання для задовільнення їх виробничих і соціальних потреб. Фінансові ресурси призначені для виконання фінансових зобов'язань перед усіма суб'єктами фінансових відносин у процесі виробничо-господарської діяльності. Класифікація фінансових ресурсів наведена на рис. 7.2.

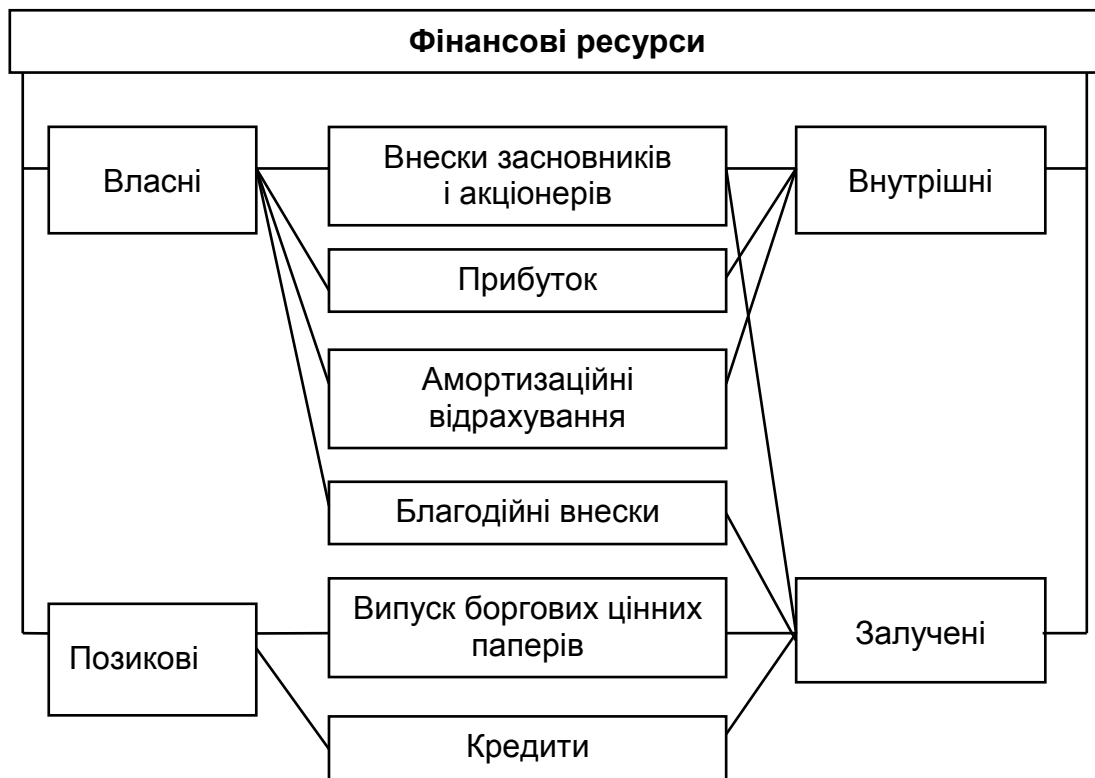

Рис. 7.2. Класифікація фінансових ресурсів суб'єктів господарювання як об'єктів фінансового менеджменту

Первісне формування фінансових ресурсів здійснюється за фактом створення суб'єкта господарювання шляхом формування його зареєстрованого капіталу, кошти якого спрямовуються на фінансування необоротних і оборотних активів, необхідних для виробництва та реалізації продукції та послуг.

У процесі функціонування суб'єкта господарювання його фінансові ресурси поповнюються за рахунок власних джерел: прибутку й амортизаційних відрахувань; виручки від реалізації необоротних активів, виробничих запасів, інших оборотних засобів; фінансових інвестицій тощо. Фінансові ресурси можуть бути також мобілізовані суб'єктами господарювання на фондовому ринку в процесі продажу цінних паперів.

До позикових коштів суб'єктів господарювання, залучених з різних зовнішніх джерел, відносять банківські та комерційні кредити, а також кошти, отримані в результаті перерозподілу, наприклад, страхового відшкодування страховою компанією.

Основними напрямками використання фінансових ресурсів є такі:

з простим відтворенням – покриття витрат: оплата сировини, матеріалів, палива, комплектувальних виробів; виплата заробітної плати

працівникам; сплата податків і обов'язкових зборів до бюджету та в позабюджетні цільові фонди; платежі установам кредитно-банківської системи у зв'язку з виконанням зобов'язань щодо повернення кредитів, сплати відсотків за їх користування;

з розширеним відтворенням – витрати на освоєння нових видів продукції, впровадження нової техніки та прогресивної технології, капітальний ремонт, модернізація обладнання, будівництво об'єктів виробничого призначення тощо;

придбання цінних паперів інших суб'єктів господарювання (емітентів) і державних цінних паперів;

формування фондів соціального характеру;

використання ресурсів на благодійність, спонсорство.

Елементи фінансових ресурсів суб'єкта господарювання докладно розглянуті в розділі 6.2.

Грошовий потік як об'єкт фінансового менеджменту є сукупністю розподілених у часі надходжень і витрат грошових коштів, які пов'язані з діяльністю суб'єкта господарювання [89, с. 36].

Класифікація грошових потоків нараховує дев'ятнадцять ознак [7, с. 469], найбільш суттєві з яких подані в табл. 7.3.

Таблиця 7.3

Фрагмент класифікації грошових потоків суб'єкта господарювання [60, с. 37]

№ п/п	Ознака класифікації	Класифікаційна сукупність
1	2	3
1	Вид фінансово-господарської діяльності	Операційний грошовий потік. Інвестиційний грошовий потік. Фінансовий грошовий потік
2	Масштаб діяльності (центри формування грошових потоків)	Грошовий потік суб'єкта господарювання. Грошовий потік підрозділу. Грошовий потік центру відповідальності. Грошовий потік господарської операції
3	Зміна залишків грошових коштів (резерв ліквідності)	Вхідні грошові потоки. Вихідні грошові потоки
4	Валюта деномінації	Грошові потоки в національній валюті. Грошові потоки в іноземній валюті

1	2	3
5	Значущість грошових потоків	Пріоритетні грошові потоки. Другорядні грошові потоки. Обслуговуючі грошові потоки
6	Розподіл у часі	Теперішні грошові потоки. Майбутні грошові потоки
7	Достатність обсягу	Надлишкові грошові потоки. Дефіцитні грошові потоки

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку (НП(С)БО) 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" **рух грошових коштів** – це надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів. Інформація про рух грошових коштів суб'єкта господарювання відображають у формі 3 "Звіт про рух грошових коштів", порядок формування якого визначається НП(С)БО. У "Звіті про рух грошових коштів" відображається інформація про грошові кошти, грошові потоки звітного періоду з їх розділенням за операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю. Складання документу "Звіт про рух грошових коштів" здійснюється двома методами: непрямим і прямим.

Непрямий метод складання забезпечує оцінювання ретроспективи, дозволяючи визначити, що було джерелом притоку грошових коштів суб'єкта господарювання за звітний період часу та на які цілі ці грошові кошти витрачалися. Непрямий метод базується на коригуванні суми чистого фінансового результату суб'єкта господарювання (рис. 7.3).

Чистий фінансовий результат +
+ Амортизаційні відрахування –
– Сума зростання поточних активів +
+ Сума зменшення поточних активів +
+ Сума зростання поточних зобов'язань –
– Сума зменшення поточних зобов'язань =
= Операційний грошовий потік

Рис. 7.3. **Порядок розрахунку суми операційного грошового потоку непрямим методом**

Прямий метод має інше призначення: дозволяє побудувати прогнозні притоки та відтоки грошових коштів і базується на прямому визначенні суми вхідного та вихідного грошових потоків від операційної діяльності.

Метою управління грошовими потоками підприємства є забезпечення постійної фінансової рівноваги суб'єкта господарювання, підтримання належного рівня його платоспроможності та ліквідності. Ця мета реалізується виконанням таких завдань [6; 7; 11; 32; 33; 38; 60]:

своєчасне формування достатнього обсягу грошових ресурсів суб'єкта господарювання відповідно до його потреб;

підтримання прийняттого рівня платоспроможності та ліквідності;

оптимізація розподілу сформованих грошових ресурсів за видами діяльності та напрямками використання;

забезпечення ефективності використання грошових коштів на основі їх оптимального розподілу в просторі та часі;

підвищення оборотності грошових коштів;

максимізація чистого грошового потоку суб'єкта господарювання;

мінімізація втрати вартості грошових коштів у ході їх використання.

Загальними критеріями ефективності управління грошовими потоками є прибуток, ліквідність, структура капіталу, мінімізація оподаткування. Специфічними критеріями виступають абсолютна величина та приведена вартість грошового потоку, термін його мобілізації тощо.

Фінансові менеджери для оцінювання грошового потоку використовують такі показники:

абсолютна сума грошового потоку від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, чистого грошового потоку підприємства;

сума грошового потоку до фінансування (FCF - Free Cash Flow):

$$FCF = CF_0 + CF_i - I, \quad (7.1)$$

де CF_0 – грошовий потік від операційної діяльності;

CF_i – грошовий потік інвестиційної діяльності;

I – відсоткові платежі;

нетто грошовий потік – абсолютна величина грошових коштів, акумульованих суб'єктом господарювання за певний період, доступна його власникам.

Управління грошовими потоками складається з чотирьох етапів:

планування та прогнозування грошових потоків у вигляді бюджетів;

імплементация бюджету грошових коштів як складової бюджетів діяльності суб'єкта господарювання;

фінансовий контролінг виконання бюджету грошових коштів;

коригування планових показників відповідно до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі суб'єкта господарювання.

Прибуток як результативний показник діяльності суб'єкта господарювання не є прямим об'єктом управління. Це вимагає впливу менеджменту на фактори його формування (ефективність управління доходами, витратами) та фактори використання прибутку (політика його тезаврації і дивідендна політика). **Прибуток** згідно з НП(С)БО – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ним витрати.

Фінансовий менеджер розглядає прибуток як вираження: результату фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, ефективності управління його діяльністю та як джерело самофінансування його діяльності.

Метою управління прибутком суб'єкта господарювання є забезпечення максимізації формування прибутку в абсолютному вимірюванні та стабільного в часі з допустимим рівнем ризику, розроблення ефективної політики розподілу прибутку й ефективного його використання. Управління прибутком є процесом прийняття управлінських рішень стосовно формування, розподілу та використання прибутку з метою забезпечення добробуту власників суб'єкта господарювання та зростання його ринкової вартості.

Об'єктом управління прибутком є сукупність фінансових відносин, які виникають у процесі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання з приводу трансформації доходу від зазначених видів діяльності у прибуток суб'єкта господарювання [60, с. 82].

У процесі управління прибутком виділяють:

валовий прибуток (збиток) – різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

фінансовий результат від операційної діяльності – сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу за вирахуванням адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат;

фінансовий результат до оподаткування – алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків) за вирахуванням фінансових та інших витрат (збитків);

чистий фінансовий результат – алгебраїчна сума прибутку (збитку) до оподаткування, податку на прибуток та прибутку (збитку) від припиненої діяльності після оподаткування.

Послідовність формування чистого прибутку (чистого фінансового результату) суб'єкта господарювання подано на рис. 7.4.

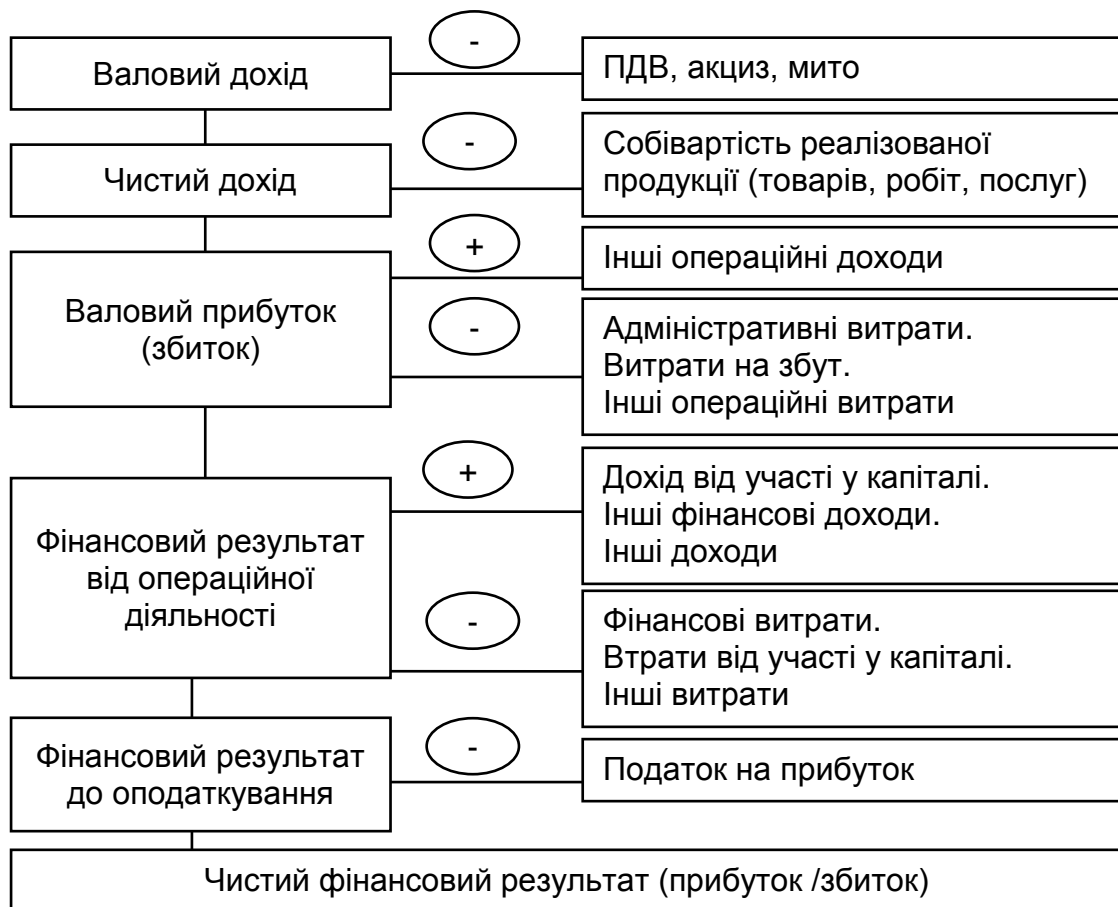

Рис. 7.4. Послідовність формування чистого прибутку (чистого фінансового результату) суб'єкта господарювання

Основними завданнями управління прибутком є забезпечення: максимізації розміру прибутку на основі зростання абсолютної його величини;

оптимальної пропорційності між рівнем прибутку та допустимим рівнем ризику;

формування достатнього обсягу фінансових ресурсів за рахунок прибутку відповідно до стратегії розвитку суб'єкта господарювання;

прийняттого рівня рентабельності діяльності;

пріоритетного фінансування інвестиційних проектів за рахунок внутрішніх джерел, зокрема прибутку;

оптимальних пропорцій розподілу чистого прибутку на виплату дивідендів і тезаврацію.

Управління прибутком включає управління його формуванням та розподілом і використанням.

Управління формуванням прибутку здійснюється за двома напрямками – управління доходами й управління витратами.

Під **доходами**, згідно з НП(С)БО, розуміють збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які приводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу внаслідок внесків власників).

Основним змістом управління доходами є збільшення абсолютної величини доходів суб'єкта господарювання в цілому та за джерелами формування, забезпечення повноти та своєчасності отримання доходів; збільшення в структурі доходів частки чистого прибутку, забезпечення стабільності надходження доходів.

Під **витратами**, згідно з НП(С)БО, розуміють зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілення власниками). Класифікація витрат подана в табл. 7.4.

Таблиця 7.4

Класифікація витрат суб'єкта господарювання [60, с. 90]

Ознаки класифікації	Види витрат
1. За видом діяльності	Основної діяльності; операційної діяльності; інвестиційної діяльності; фінансової діяльності
2. За способом перенесення на продукцію	Прямі; непрямі
3. За періодичністю виникнення	Регулярні (постійні); разові
4. Залежно від впливу обсягів виробництва	Умовно-постійні; умовно-змінні
5. За характером зв'язку з виробничим процесом	Виробничі; невиробничі
6. За центрами витрат	Першого центру; другого центру тощо

Витрати суб'єкта господарювання розподіляються на витрати від операційної, інвестиційної і фінансової діяльності, а також витрати від надзвичайної діяльності. Витрати від операційної діяльності містять:

собівартість реалізованої продукції/товарів/робіт/послуг (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загальновиборничі витрати, нерозподілені постійні загальновиборничі витрати, наднормативні виробничі витрати);

адміністративні витрати (витрати на обслуговування й управління суб'єктом господарювання);

витрати на збут (витрати на пакування, транспортування, ремонт тари, рекламу, комісійна винагорода продавцям, утримання основних фондів, пов'язаних з збутом продукції);

інші операційні витрати (витрати на дослідження та розроблення, втрати від знецінення запасів, нестачі та втрати від псування цінностей, виплати штрафів, пені, неустойки та ін.).

Велике значення в управлінні витратами має розподіл витрат на постійні та змінні. До *постійних витрат* відносять такі, сума яких не залежить від зміни обсягу виробництва та реалізації продукції в рамках певного періоду. До таких витрат включають амортизаційні відрахування, витрати на оренду, заробітну плату адміністративного персоналу. *Змінні витрати* – це витрати, сума яких прямо залежить від обсягу виробництва та реалізації продукції. До змінних витрат включають витрати на сировину та матеріали, енергоносії, задіяні у процесі виробництва та реалізації продукції. Співвідношення суми постійних і змінних витрат у загальному їх обсязі визначає *структуру витрат*.

Сутність управління витратами полягає у: зниженні (оптимізації) рівня витрат; зменшенні частки умовно-постійних витрат (що знижує поріг рентабельності); забезпеченні об'єктивності розподілу витрат у просторі та часі задля збереження фінансової стійкості; зменшення частки непрямих витрат; відтермінування моменту покриття витрат.

Управління витратами полягає у контролі за процесом формування та розподілу витрат суб'єкта господарювання з метою формування оптимального рівня витрат і їх фінансове забезпечення.

У перебігу управління витратами, доходом і прибутком використовують операційний аналіз – аналітико-методичний підхід до вивчення взаємозв'язку між витратами, обсягом реалізації і прибутку. Він дозволяє визначити обсяг продажів, який забезпечує беззбиткову діяльність (точку беззбитковості), обсяг продажів, який дозволяє забезпечити запланований прибуток, вплив на прибуток зміни ціни реалізації, змінних витрат, постійних витрат, обсягів продажу і т. ін.

Зміст управління розподілом і використанням прибутку полягає в оптимізації пропорцій між капіталізованою частиною прибутку та частиною прибутку, що спрямовується на споживання, формуванні напрямків подальшого використання прибутку у відповідності зі стратегією розвитку суб'єкта господарювання та

Напрями розподілу прибутку від звичайної діяльності відображені на рис. 7.5.

Використання прибутку:				
Сплата податку на прибуток				
Чистий фінансовий результат (чистий прибуток)				
Розподіл прибутку серед власників		Тезаврація (капіталізація) прибутку		
Виплата дивідендів	Викупівля корпоративних прав (акцій)	Поповнення резервного капіталу	Збільшення зареєстрованого капіталу	Формування нерозподіленого прибутку

Рис. 7.5. Розподіл прибутку від звичайної діяльності суб'єкта господарювання

Одним із найважливіших об'єктів управління фінансового менеджменту є активи суб'єкта господарювання. **Активи** – це економічні ресурси суб'єкта господарювання у формі сукупних майнових цінностей, що використовуються в фінансово-господарській діяльності з метою отримання прибутку [7, с. 77].

Загальну систему розподілу виручки й отримання прибутку можна подати у вигляді схеми, зображеної на рис. 7.6.

1. Валовий дохід (виручка від реалізації продукції)(ВД)				
2. Чистий дохід (ЧД)				Податки, що включають до ціни (ПЦ)
3. Валова маржа (внесок на покриття постійних витрат і прибутку, маржинальний прибуток) - (ВМ)			Змінні витрати (ЗВ)	
4. Фінансовий результат до оподаткування (П)		Постійні витрати (ПВ)		
6. Чистий фінансовий результат (ЧП)	Податок на прибуток (ПП)			
7. Чистий фінансовий результат (ЧП)				

Рис. 7.6. Процес формування чистого фінансового результату

Активами суб'єкта господарювання є кошти, цінні папери, товарно-матеріальні цінності, основні засоби (фонди), фінансові інвестиції, боргові вимоги та інша його власність.

Кожен з видів активів має грошову оцінку. Активи суб'єкта господарювання класифікують за низкою ознак, основні з яких наведено в табл. 7.5.

Таблиця 7.5

Класифікація активів суб'єкта господарювання

Ознака класифікації	Види активів
1. Форма функціонування	Матеріальні; нематеріальні; фінансові
2. Характер участі в господарському обороті	Оборотні; необоротні
3. Рівень ліквідності	Абсолютно ліквідні; високоліквідні; середньоліквідні; низьколіквідні; неліквідні
4. Спосіб обчислення	Валові; чисті = (загальна сума активів – – загальна сума запозичених коштів)
5. Форма володіння	Власні; орендовані

Згідно з НП(С)БО 1 активи суб'єктів господарювання поділяються на оборотні і необоротні. *Необоротні активи* – сукупність майнових цінностей суб'єкта господарювання, які багаторазово беруть участь у процесі його господарської діяльності [7, с.78]. До необоротних активів належать основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні вкладення, довготермінові фінансові вкладення тощо.

На управління необоротними активами покладені такі завдання:

забезпечення своєчасного оновлення необоротних активів з формуванням необхідного обсягу фінансових ресурсів для їх відтворення;

обґрунтування та вибір форм оновлення необоротних активів при простому та розширеному відтворенні;

визначення потреби в прирості необоротних активів;

забезпечення підвищення ефективності використання необоротних активів.

Варіанти фінансування оновлення необоротних активів описані в табл. 7.6.

Таблиця 7.6

Джерела фінансування необоротних активів

Джерела фінансування	Переваги та недоліки варіанту фінансування
Власні кошти	Весь прибуток залишається суб'єкту господарювання, але даний варіант має обмежені інвестиційні ресурси, ризик покладений на власника
Залучення прямого інвестора	Відсутність обмежень у залученні ресурсів, розмежування ризику між власниками й інвесторами. Проте існує необхідність віддачі частини прибутку відповідно до частки інвестора, існує часткова втрата контролю над суб'єктом господарювання
Кредит	Повне збереження власності та контролю. Проте існує необхідність ліквідної застави, а також повернення основної суми та відсотків з прибутку
Лізинг	Відсутність обмежень у залученні ресурсів, повне збереження власності та контролю; проте наявна висока ціна залучених ресурсів

Оборотні активи – це сукупність майнових цінностей суб'єкта господарювання, які обслуговують поточний господарський процес і повністю споживаються протягом одного операційного (виробничо-комерційного) циклу [7, с. 78]. До оборотних активів належать: виробничі запаси сировини та матеріалів, малоцінних і швидкозношуваних предметів, незавершеного виробництва; запаси готової продукції, призначеної до реалізації; дебіторська заборгованість; грошові активи в усіх формах; короткотермінові фінансові вкладення; витрати майбутніх періодів.

Метою управління оборотними активами є забезпечення платоспроможності суб'єкта господарювання, рентабельності продукції та запланованих результатів фінансової діяльності.

Сутність управління оборотними активами полягає у формуванні необхідного обсягу та складу оборотних активів; раціоналізації та оптимізації структури джерел їх фінансування; аналізі та контролі запасів. Для забезпечення нормальної діяльності суб'єкта господарювання оборотні активи повинні знаходитись на всіх стадіях операційного циклу

(товарній, виробничій, грошовій). Відсутність будь-якого елемента на одній зі стадій призводить до зупинки виробництва. Якщо продукцію продають у кредит, то підприємству необхідні оборотні кошти для покриття дебіторської заборгованості до надходження коштів від покупців продукції. Повний цикл обороту обігових коштів визначається часом з моменту закупівлі сировини до оплати продукції споживачами.

Операційний цикл – це період повного обігу всієї суми оборотних активів, у процесі якого відбувається заміна окремих їх видів.

Для розроблення політики фінансування активів їх розподіляють на такі складові [6, с. 195]:

необоротні активи;

постійну частину оборотних активів, яка є незмінною часткою сукупного їх розміру, яка не залежить від будь-яких коливань обсягу операційної діяльності та не пов'язана з сезонним формуванням запасів, достроковим завозом і цільовим призначенням;

змінну частину оборотних активів, яка пов'язана з сезонним зростанням обсягу реалізованої продукції, коливанням обсягу операційної діяльності, проте не залежить від сезонного формування запасів, дострокового завозу і цільового призначення.

В економічній літературі, незважаючи на давні традиції дослідження капіталу (вперше його дослідив Аристотель), не існує єдиного підходу до визначення поняття капітал.

З точки зору економічного підходу капітал розглядається як сукупність ресурсів, що є універсальним джерелом доходів суспільства, поділяючись на реальний (будівлі, машини, транспортні засоби, сировина тощо) та фінансовий (цінні папери, грошові кошти).

У межах бухгалтерського підходу капітал виступає синонімом чистих активів, тобто як сума активів за мінусом величини зобов'язань.

У рамках обліково-аналітичного підходу капітал розглядається як сукупність ресурсів з точки зору напрямів його вкладення та джерел його походження. Таким чином, **капітал** (головний, основний) суб'єкта господарювання характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів [7, с.154].

Кругообіг капіталу за К. Марксом здійснюється за схемою:

Гроші – Товар – Гроші'.

За належністю до суб'єкта господарювання капітал розділяють на власний і позиковий.

Фінансову основу суб'єкта господарювання становить саме його власний капітал.

Власний капітал – це власні джерела фінансування суб'єкта господарювання, які без строку повернення внесені його засновниками та нарощені завдяки капіталізації частини прибутку та додаткової емісії акцій [11, с. 268].

Загальна вартість власного капіталу суб'єкта господарювання складається з таких складових, як: зареєстрований, пайовий, додатковий, резервний, неоплачений, вилучений капітал та нерозподілений прибуток.

Процес управління власним капіталом спрямований на досягнення таких цілей:

забезпечення ефективного використання вже накопиченої його частини;

ефективне поповнення обсягів власних фінансових ресурсів і капіталу задля забезпечення розвитку суб'єкта господарювання.

Джерелами формування власного капіталу суб'єкта господарювання є:

внутрішні (прибуток, що залишається в розпорядженні суб'єкта господарювання; амортизаційні відрахування; сума дооцінки активів тощо);

зовнішні (залучення додаткового пайового чи акціонерного капіталу; безповоротна фінансова допомога; отримані дивіденди; відсотки; емісійний дохід тощо).

Політика формування власного капіталу передбачає вирішення таких основних завдань:

вибір джерел формування власного капіталу;

обґрунтування ефективної амортизаційної політики;

забезпечення максимізації формування прибутку суб'єкта господарювання з допустимим рівнем фінансового ризику;

податкове планування з метою мінімізації податкових платежів;

вибір форми залучення зовнішніх джерел для фінансування власних фінансових ресурсів (капіталу);

формування ефективної політики розподілу прибутку суб'єктів господарювання.

Позиковий капітал характеризує обсяг фінансових зобов'язань суб'єкта господарювання та включає: поточні та довгострокові зобов'язання,

забезпечення, непередбачені зобов'язання, доходи майбутніх періодів (табл. 7.7).

Таблиця 7.7

Класифікація складових позикового капіталу [7, с.157]

Групи зобов'язань	Характеристика	Види зобов'язань
Забезпечення	Зобов'язання з невизначеною сумою або часом погашення на дату балансу	Щодо додаткового пенсійного забезпечення; виконання гарантійних зобов'язань; реконструкції; виконання зобов'язань відносно обтяжуючих контрактів; цільове фінансування та цільові надходження з бюджету тощо
Довгострокові зобов'язання	Зобов'язання, які не виникають у ході нормального операційного циклу та будуть погашені після дванадцяти місяців з дати балансу	Довгострокові кредити банків; інші довгострокові фінансові зобов'язання; відтерміновані податкові зобов'язання; інші довгострокові зобов'язання
Поточні зобов'язання	Короткострокові фінансові зобов'язання, які мають бути погашені протягом поточного операційного циклу підприємства чи протягом року з дати складання бухгалтерського балансу	Короткострокові кредити банків; поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями; позики у вигляді облігацій; короткострокові векселі видані; кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги; поточна заборгованість за розрахунками з отриманих авансів, за розрахунками з бюджетом, з позабюджетних платежів, зі страхування, з оплати праці, за розрахунками з учасниками, з внутрішніх розрахунків; інші поточні зобов'язання
Доходи майбутніх періодів	Доходи, отримані у звітному періоді, але такі, що відносяться до наступних періодів	Орендна плата, отримана авансом за передані в оренду основні засоби

Ключове місце у структурі позикових коштів суб'єкта господарювання належить кредиту у вигляді прямого передання грошових позик (банківський кредит) і кредитування як різновид розрахунків з відстроченням платежу.

Вартість капіталу – це ціна, яку суб'єкт господарювання платить за користування позиковим капіталом; визначається у відсотках відношенням плати за використання фінансових ресурсів до обсягу цих ресурсів.

Для визначення вартості капіталу суб'єкта господарювання в цілому здійснюють оцінювання за окремими його елементами: власного капіталу, нерозподіленого прибутку, додатково залученого акціонерного (пайового капіталу).

Власний капітал у складі ринкової оцінки оцінюють за такими етапами:

I етап – визначення вартості чистих активів суб'єкта господарювання, що характеризують майно, сформоване за рахунок власного капіталу як різниці між сукупною вартістю активів і сумою використаного позикового капіталу;

II етап – визначення суми матеріальних оборотних активів, сформованих за рахунок власного капіталу, як різниці між вартістю чистих активів і вартістю необоротних операційних активів;

III етап – визначення переоцінки балансової вартості необоротних операційних активів і власних матеріальних оборотних активів.

Наприклад, вартість залучення капіталу за рахунок прибутку, що залишився у розпорядженні підприємства, визначають як недоотриманий прибуток від укладення її в інші джерела:

$$ВК_{\Pi} = \frac{\Pi P}{ВлК} \times 100 \%, \quad (7.2)$$

де ΠP – прибуток;

$ВлК$ – власний капітал.

Структура капіталу характеризує співвідношення власних і позикових фінансових коштів, які використовує суб'єкт господарювання в перебігу своєї діяльності.

Формуючи структуру капіталу, необхідно враховувати особливості власного та позикового капіталу (табл. 7.8).

Особливості власного та позикового капіталу

Складові капіталу	Позитивні особливості	Негативні особливості
Власний капітал	Простота залучення. Висока здатність генерувати прибуток. Забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності. У стратегічній перспективі – попередження банкрутства	Обмеженість обсягів. Висока вартість порівняно з залученим капіталом. Відсутність можливості приросту коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок залучення позикового капіталу
Позиковий капітал	Простота залучення. Забезпечення збільшення фінансового потенціалу через розширення активів і зростання темпів приросту обсягів виробництва	Ризик зниження фінансової стійкості. Ризик втрати платоспроможності. Генерування нижчої рентабельності на суму позикового відсотка. Висока залежність вартості позикового капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку. Складність процедури залучення

Структура капіталу впливає на рентабельність активів і власного капіталу, визначає фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання, формує співвідношення рівня його прибутковості та ризику в процесі розвитку.

Політика формування структури капіталу як складова частина загальної політики фінансового менеджменту полягає в забезпеченні такого поєднання використання власного та позикового капіталу, яке оптимізує співвідношення рівня фінансової рентабельності та рівня фінансового ризику відповідно до обраних критеріїв [6, с. 491].

Інвестиції як об'єкт фінансового менеджменту складаються із всіх видів майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Згідно з Податковим кодексом інвестиції розподіляють на :

капітальні інвестиції – господарські операції з придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації відповідно до норм Податкового кодексу;

фінансові інвестиції – господарські операції з придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів, та/або інших фінансових інструментів.

Інвестиційна діяльність полягає в придбанні та реалізації необоротних активів, фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів.

Інвестиційний проект є сукупністю цілеспрямованих організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються суб'єктами інвестиційної діяльності й оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних і достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту. Одним з критеріїв прийняття проекту є період окупності (PP) – очікувана кількість років, необхідних для відшкодування початкових вкладень у проект.

$$PP = \text{Рік, попередній відносно року повного відшкодування витрат} + \frac{\text{Невідшкодовані витрати на початок року відшкодування}}{\text{Грошовий потік протягом року}}. \quad (7.3)$$

Якщо період окупності менше деякого максимального періоду окупності, який є прийнятним для компанії, то відповідний інвестиційний проект приймається.

Недоліком використання тільки цього критерію є те, що він:

не враховує грошових потоків, що виникають після закінчення періоду окупності інвестицій. Отже, з його допомогою не можна виміряти рентабельність проекту;

не враховує зміну вартості грошей в часі;

максимальний прийнятний період окупності інвестицій є суб'єктивною оцінкою інвестиційного проекту.

7.3. Управління фінансовими ризиками суб'єкта господарювання

Під **фінансовим ризиком** суб'єкта господарювання як об'єктом фінансового менеджменту розуміють ймовірність виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення його фінансової діяльності.

Внутрішні механізми нейтралізації фінансових ризиків складає система методів мінімізації їх негативних наслідків, що обираються та здійснюються в рамках самого суб'єкта господарювання. Розрізняють види ризиків, описані в табл. 7.9.

Таблиця 7.9

Види ризиків і їх характеристика

Ризики	Характеристика
Систематичний ризик (ринковий, недиверсифікований)	Мінливість дохідності акцій або інвестиційних портфелів, що пов'язана зі зміною дохідності ринку в цілому
Несистематичний (диверсифікований) ризик	Мінливість дохідності акцій, яку не можна пояснити загальноринковими змінами
Релевантний ризик окремих акцій	Ризик, який ці акції приносять в добре диверсифікований портфель цінних паперів

За рівнем фінансових втрат розрізняють *допустимий* (рівень втрат за яким не перевищує прибутків від здійснення фінансової операції), *критичний* (рівень втрат, за яким не перевищує доходів від здійснення фінансової операції) та *катастрофічний* (рівень втрат призводить до часткової або повної втрати власного та позикового капіталу) фінансові ризики.

Управління фінансовими ризиками є системою принципів і методів розроблення та реалізації ризикових фінансових рішень, що забезпечують всебічну оцінку різноманітних видів фінансових ризиків і нейтралізацію їх можливих негативних наслідків.

Етапи управління фінансовими ризиками включають : формування інформаційної бази, ідентифікацію фінансових ризиків, оцінювання рівня і вартості ризиків, оцінювання можливості зниження початкового рівня і вартості фінансових ризиків, визначення системи критеріїв прийняття рішень з управління ризиками, прийняття управлінських рішень, вибір і реалізацію методів нейтралізації негативних наслідків фінансових ризиків, моніторинг і контроль фінансових ризиків.

Характеристика *стратегій нейтралізації ризиків* подана в табл. 7.10.

Стратегії нейтралізації фінансових ризиків суб'єкта господарювання

Стратегії	Сутність стратегії
Активна стратегія нейтралізації	Утримання фінансових ризиків через попередження настання ймовірних негативних наслідків для операційної, фінансової та інших видів діяльності підприємства
Пасивна стратегія нейтралізації	Абстрагування від здійснення будь-яких заходів у діяльності, джерелом яких є сукупність ризиків

Нейтралізація ризиків за активною стратегією базується на таких методах, як страхування, диверсифікація та хеджування фінансових ризиків (табл. 7.11).

Таблиця 7.11

Методи нейтралізації ризиків за активною стратегією

Співвідношення рівнів ризику	Прийняття рішень
Страхування фінансових ризиків	Розподіляється на самострахування (джерелом формування фінансових ресурсів для покриття потенційних збитків є виключно внутрішні ресурси суб'єкта господарювання – фонди страхового відшкодування) та комерційне страхування (нейтралізація фінансових ризиків за допомогою страхової компанії, якій підприємство передає частину свого ризику за певну плату/страхову премію)
Диверсифікація фінансових ризиків	Оптимізація прийняття управлінських рішень з метою зменшення сукупного ризику за рахунок його розподілення між складовими, що характеризуються різними рівнями ризику
Хеджування фінансових ризиків	Укладання зустрічних операцій з купівлі – продажу базових активів із використанням похідних цінних паперів або введенням певних застережних умов, що забезпечують прив'язку зміни результативного показника до певного індикатора

До методів мінімізації фінансових ризиків відносять: уникнення ризиків, лімітація концентрації ризиків, їх хеджування; диверсифі-

кація ризиків, їх розподіл, самострахування та страхування ризиків [6, с. 239].

Суб'єкт господарювання здійснює управління своєю фінансово-господарською діяльністю самостійно на основі результатів фінансового аналізу. **Фінансовий аналіз** передбачає комплексне вивчення фінансового стану суб'єкта господарювання з метою визначення оцінки досягнутих фінансових результатів.

У короткостроковій перспективі фінансовий стан суб'єкта господарювання можна оцінити за допомогою показників ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності та рентабельності.

Ліквідність – це здатність будь-якого активу трансформуватись у грошові кошти. Чим коротший період трансформації, тим вища ліквідність даного виду активів. За ліквідністю всі активи розрізняють за трьома групами:

низьколіквідні активи (запаси, необоротні активи);

швидкоореалізовані активи (дебіторська заборгованість та інші активні розрахунки);

високоліквідні активи (гроші, дорогоцінні метали та каміння, короткострокові фінансові вкладення).

Говорячи про ліквідність суб'єкта господарювання, розуміють наявність у нього оборотних коштів у розмірі, теоретично достатньому для погашення короткострокових зобов'язань, навіть із порушенням термінів погашення, передбачених контрактами.

Під **платоспроможністю** розуміють наявність у суб'єкта господарювання грошових коштів і їх еквівалентів, достатніх для розрахунків за кредиторською заборгованістю (здатність суб'єкта господарської діяльності вчасно й у повній мірі виконувати свої платіжні зобов'язання, які ґрунтуються на торговельних, кредитних та інших операціях грошового характеру).

Таким чином, основними *ознаками платоспроможності* є:

наявність в достатньому обсязі коштів на рахунок суб'єкта господарювання;

відсутність простроченої кредиторської заборгованості.

Платоспроможність у сфері боргових зобов'язань суб'єкта господарювання визначає його ліквідність. Ліквідність відображає спроможність суб'єкта господарювання.

Ліквідність і платоспроможність оцінюють за допомогою *абсолютних і відносних показників*. Основним абсолютним показником є величина власних оборотних коштів (ВОК):

$$\text{ВОК} = \text{ОА} - \text{КЗ}, \quad (7.4)$$

де ОА – оборотні активи;

КЗ – короткострокові зобов'язання.

Цей показник аналізують у динаміці. Зі зростанням обсягів виробництва величина власних оборотних коштів збільшується.

Для узагальненої характеристики ліквідності та платоспроможності використовуються коефіцієнти ліквідності. *Коефіцієнт поточної ліквідності* дає загальну оцінку ліквідності суб'єкта господарювання, показує, скільки гривень оборотних коштів (поточних активів) припадає на одну гривню поточної короткострокової заборгованості (поточних зобов'язань):

$$K_{\text{пл}} = \frac{\text{ОА}}{\text{КЗ}}. \quad (7.5)$$

Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності) є найжорсткішим критерієм ліквідності суб'єкта господарювання; показує, яка частина короткострокових позикових зобов'язань за необхідності може бути погашена негайно за рахунок наявних грошових коштів:

$$K_{\text{шл}} = \frac{\text{ГК}}{\text{КЗ}}, \quad (7.6)$$

де ГК – грошові кошти.

Одна з найважливіших характеристик фінансового стану суб'єкта господарювання – стабільність його діяльності з позиції довгострокової перспективи (**фінансова стійкість**).

Існує два напрями оцінювання фінансової стійкості: по-перше, з позиції структури джерел засобів, по-друге, з позиції витрат, пов'язаних з обслуговуванням зовнішніх джерел. Відповідно виділяють дві групи показників, які умовно називають *коефіцієнтами капіталізації і коефіцієнтами покриття*.

Показники першої групи розраховуються в основному за даними пасиву балансу. Наприклад, коефіцієнт концентрації власного капіталу:

$$K_{\text{кк}} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Загальна _ сума _ всіх _ джерел _ грошових _ коштів}}. \quad (7.7)$$

До другої групи входять показники, що розраховуються співвідношенням прибутку до оподаткування з величиною постійних фінансових витрат, тобто витрат, які суб'єкт господарювання несе незалежно від обсягу виробництва.

Кількісне оцінювання і аналіз **ділової активності** як поточної діяльності суб'єкта господарювання можуть бути здійснені за такими напрямками:

оцінювання ступеня виконання плану за основними показниками і аналіз його відхилень;

оцінювання та забезпечення прийнятних темпів нарощування обсягів фінансово-господарської діяльності;

оцінювання рівня ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів суб'єкта господарювання.

Показники **прибутку** та **рентабельності** характеризують результативність діяльності суб'єкта господарювання у фінансовому вимірі.

Прибуток є основним показником беззбитковості діяльності суб'єкта господарювання. Але цей показник не дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо ефективності діяльності суб'єкта господарювання. Для цього використовують показники рентабельності.

Рентабельність характеризує співвідношення прибутку з авансованою вартістю або поточними витратами У найширшому, найзагальнішому розумінні рентабельність означає прибутковість, або дохідність, виробництва та реалізації всієї продукції (робіт, послуг) чи окремих її видів; дохідність підприємств, організацій, установ у цілому як суб'єктів господарювання; прибутковість різних галузей економіки.

Виділяють чотири *групи показників рентабельності*: інвестицій (капіталу), продукції, суб'єкта господарювання та галузей.

Одним з напрямів фінансового менеджменту є антикризове управління фінансами – особливий режим виконання функцій фінансового менеджменту, який полягає в організації операційної, фінансової, інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання з урахуванням необхідності профілактики та нейтралізації фінансової кризи.

Під **фінансовою кризою** розуміють фазу розбалансованої діяльності суб'єкта господарювання та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, які виникають на цьому суб'єкті господарювання.

Сигналами кризового стану підприємства є: збитки від основної господарської діяльності підприємства; недостатність обігових коштів; ускладнення в отриманні комерційних кредитів; зменшення надходжень грошових коштів від господарських операцій; падіння ринкової ціни цінних паперів, випущених цим підприємством; нездатність до погашення строкових зобов'язань тощо.

Фінансова криза як об'єкт фінансового менеджменту має такі характерні *ознаки*: тимчасовість цього явища, залежність періоду її протікання від багатьох факторів, основним з яких є якість фінансового менеджменту суб'єкта господарювання; неминучість, зумовлена циклічністю розвитку суб'єкта господарювання; супроводжуваність усіх стадій діяльності; зумовленість як внутрішніми, так і зовнішніми негативними чинниками; здатність порушувати фінансову рівновагу суб'єкта господарювання, загроза його функціонуванню.

Ще одним з основних напрямів фінансового менеджменту є **фінансове планування** – процес розроблення системи фінансових планів і планових (нормативних) показників щодо забезпечення розвитку суб'єкта господарювання необхідними фінансовими ресурсами та підвищення ефективності його фінансової діяльності в наступному періоді.

Складові фінансового планування подані в табл. 7.12.

Таблиця 7.12

Складові фінансового планування

Складові фінансового планування	Зміст складової
Фінансове прогнозування	Дослідження та розроблення ймовірних шляхів розвитку фінансів підприємства, альтернатив реалізації фінансових стратегій, які забезпечують стабільний фінансовий стан підприємства в майбутньому
Стратегічне фінансове планування	Процес розроблення довгострокових фінансових планів суб'єкта господарювання, спрямованих на досягнення відповідності між стратегічними фінансовими цілями, внутрішнім фінансовим потенціалом і зовнішнім середовищем
Поточне фінансове планування	Процес визначення майбутніх доходів підприємства, напрямів витрат грошових коштів та обґрунтування заходів щодо забезпечення платоспроможності, дохідності та фінансової стійкості. Таким чином, поточне планування – це складова стратегічного плану, яка його конкретизує та втілює в показники
Оперативне фінансове планування	Процес синхронізації у часі грошових надходжень і витрат, визначення послідовності здійснення всіх розрахунків і розроблення заходів із запобігання відхилень від графіку надходжень і платежів

За допомогою фінансового планування суб'єкт господарювання вирішує такі завдання [11, с. 61–62]:

забезпечувати господарську діяльність необхідними фінансовими ресурсами;

узгоджувати показники виробничого плану з наявними фінансовими ресурсами, необхідними для його виконання;

установлювати раціональні фінансові взаємовідносини з поставальниками, споживачами, бюджетом, банками й іншими суб'єктами господарювання;

визначати найбільш вигідні напрями та проекти інвестування коштів;

виявляти внутрішні резерви зростання прибутковості;

узгоджувати інтереси інвесторів та акціонерів в процесі розподілу прибутку;

здійснювати контроль за фінансовим станом та ефективністю використання фінансових ресурсів підприємства.

Етапами розроблення фінансових планів є такі: формування цілей діяльності суб'єкта господарювання, аналіз відхилень виконання фінансового плану минулих періодів, аналіз кон'юнктури ринків, розроблення напрямів формування та витрат фінансових ресурсів, розроблення проекту фінансового плану.

Методами фінансового планування є розрахункові методи, що використовуються для побудови прогнозованої фінансової звітності (метод відношення до обсягу продажів, метод лінійної регресії, метод коректування незавантажених потужностей).

Висновки

В умовах світової глобалізації та економіки післякризового періоду особливої актуальності набувають питання забезпечення якості фінансового управління на підприємствах. Фінансовий менеджмент спрямований на управління активами та капіталом підприємства, оптимізацію фінансової, інвестиційної та операційної діяльності, вибір оптимального джерела залучення ресурсів. Він вирішує широке коло завдань – від складання фінансової звітності до поглибленого аналізу діяльності суб'єктів господарювання.

Рекомендована література: [4; 6; 7; 9; 16; 32; 33; 38; 39; 60; 68; 69; 85 – 88; 97].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Укажіть умови, необхідні для ефективного функціонування фінансового менеджменту.
2. Назвіть основні принципи ефективного управління фінансовою діяльністю підприємства.
3. Розкрийте основні підходи до визначення сутності фінансового менеджменту.
4. Пов'яжіть основну мету, завдання та функції фінансового менеджменту.
5. Розкрийте складові механізми фінансового менеджменту.
6. Охарактеризуйте об'єкти управління в фінансовому менеджменті.
7. Надайте характеристику суб'єктам фінансових відносин.
8. Надайте характеристику грошовим потокам
9. Розкрийте сутність прибутку.
10. Охарактеризуйте активи як об'єкт фінансового менеджменту.
11. У чому полягає мета та завдання інвестиційної діяльності підприємства?
12. Розкрийте сутність структури капіталу.
13. Що ви розумієте під фінансовим ризиком підприємства?
14. У чому сутність і значення фінансового планування?
15. Що ви розумієте під фінансовою кризою?
16. Які фактори зумовлюють виникнення фінансової кризи?

Тести

1. *Основною метою фінансового менеджменту є:*
 - а) максимізація прибутку власників капіталу суб'єкта господарювання;
 - б) мінімізація рівня фінансового ризику;
 - в) максимізація добробуту власників капіталу суб'єкта господарювання.
2. *Фінансовий менеджмент – це:*
 - а) стратегія управління суб'єктом господарювання;

- б) тактика управління суб'єктом господарювання;
- в) наука управління фінансами суб'єкта господарювання, спрямована на досягнення добробуту власниками капіталу.

3. Механізм фінансового менеджменту включає:

- а) фінансові методи, важелі й інструменти;
- б) державне нормативно-правове регулювання державного втручання у роботу підприємства;
- в) ринковий механізм регулювання державного втручання у роботу підприємства;
- г) внутрішній механізм регулювання державного втручання у роботу підприємства;
- д) усі зазначені елементи.

4. До об'єктів фінансового менеджменту не належать:

- а) фінансовий менеджер;
- б) грошовий потік;
- в) активи суб'єкта господарювання;
- г) інформація про стан суб'єкта господарювання.

5. Особливості ведення фінансової діяльності конкретного підприємства регламентуються:

- а) статутом підприємства;
- б) наказом про облікову політику підприємства;
- в) установчим договором підприємства;
- г) фінансовою звітністю підприємства;
- д) Господарським кодексом.

6. Користувачами фінансової облікової інформації є:

- а) власники підприємства;
- б) працівники підприємства;
- в) інвестори підприємства;
- г) органи державної влади;
- д) усі відповіді правильні.

7. До складу власного капіталу не належать:

- а) довгострокова дебіторська заборгованість;
- б) нерозподілений прибуток підприємства;
- в) додатковий капітал підприємства;
- г) резервний капітал підприємства;
- д) зареєстрований капітал підприємства.

8. *Фінансовий результат підприємства може виступати у формі:*

- а) прибутку та збитку;
- б) доходів і витрат;
- в) платоспроможності підприємства;
- г) ліквідності підприємства.

9. *Валюта балансу - це:*

- а) підсумок балансу;
- б) сума грошових коштів в іноземній валюті;
- в) сума грошових коштів в національній валюті;
- г) сума грошових коштів в національній та іноземній валютах;
- д) усі відповіді правильні.

10. *Активи - це:*

- а) майно підприємства;
- б) капітал підприємства;
- в) основні засоби підприємства;
- г) грошові кошти підприємства;
- д) прибутки підприємства.

11. *Яке з тлумачень правильне:*

- а) фінансове планування включає фінансове прогнозування;
- б) фінансове прогнозування включає фінансове планування?

Практичні завдання

Завдання 7.1. Оберіть фінансові важелі для основних фінансових методів, які є найбільш вживані в практиці українських суб'єктів господарювання. Результати занесіть у таблицю.

Таблиця 7.13

Найбільш вживані фінансові важелі, що реалізують фінансові методи

Фінансові методи	Фінансові важелі, що реалізують фінансові методи

Завдання 7.2. Згрупуйте притоки та відтоки грошових коштів за видами діяльності: оплата придбання основних засобів; надходження від продажу нематеріальних активів; надходження від продажу акцій інших суб'єктів господарювання; надходження від емісії облігацій; надходження від продажу товарів; оплата постачальникам сировини; авансування інших аспектів діяльності; виплата заробітної плати працівникам; виплата податку на прибуток; надходження від рентних платежів; надходження в погашення авансованих сум, наданих іншим сторонам; виплати власникам за викупівлю акцій; надходження від надання послуг. Результати занесіть у відповідні графи табл. 7.14.

Таблиця 7.14

Притоки та відтоки грошових коштів за видами діяльності

Рух грошових коштів	Діяльність		
	операційна	інвестиційна	фінансова
Притік			
Відтік			

Завдання 7.3. Із наведеного переліку статей балансу виберіть необоротні активи: векселі одержані; довгострокова дебіторська заборгованість; товари; неоплачений капітал; виробничі запаси; векселі видані; знос основних засобів; відстрочені податкові активи; нематеріальні активи; інші довгострокові фінансові зобов'язання.

Завдання 7.4. Із наведеного переліку статей балансу виберіть оборотні активи та згрупуйте їх за рівнем ліквідності (починаючи з найбільш ліквідних): нематеріальні активи за залишковою вартістю; дебіторська заборгованість за розрахунками; векселі видані; векселі одержані; грошові кошти в національній валюті; довгострокові фінансові інвестиції; товари; грошові кошти в іноземній валюті.

Завдання 7.5. Розмістіть наведені статті активу балансу за ознаками спадної ліквідності: довгострокові фінансові інвестиції, необоротні активи, грошові кошти та їх еквіваленти, нематеріальні активи, довгострокова дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, виробничі запаси, готова продукція.

Розділ 8. Страхування. Страховий ринок

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо сутності страхування як окремої сфери фінансової системи, а також вивчення основ діяльності суб'єктів страхових відносин на страховому ринку.

Основні питання

8.1. Економічна необхідність, сутність і функції страхування

8.2. Форми та види страхування.

8.3. Фінансові результати страхових операцій. Страхові резерви та порядок їх формування.

8.4. Страховий ринок. Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: функцій, принципів і форм страхування, порядку формування доходів і витрат страховиків, а також страхових резервів;

уміння: аналізувати організацію страхового забезпечення, оцінювати фінансові результати діяльності страховиків, їх фінансову надійність і платоспроможність;

комунікації: здатність встановлювати особливості фінансових відносин між суб'єктами страхового ринку;

автономність і відповідальність: здатність оцінювати переваги та недоліки кожного виду страхування, а також надійність страхової компанії.

Ключові терміни: державний нагляд за страховою діяльністю, застрахований, перестраховування, страховий ринок, страховик, страхувальник, страхування.

8.1. Економічна необхідність, сутність і функції страхування

Страхування відіграє важливу роль у забезпеченні безперервності соціально-економічного розвитку. Сучасну вітчизняну економічну систему характеризує надзвичайно високий ступінь чутливості кожної її окремої

ланки до різноманітних ризиків, що зумовлює необхідність їх попередження, подолання, зменшення руйнівних або збиткових наслідків.

Законом України "Про страхування" [143] визначено, що **страхування** – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Без розвинутої системи всіх видів страхування економіка успішно функціонувати не може. Здійснення господарської діяльності супроводжується постійним виникненням непередбачуваних обставин, що викликані природними явищами чи подіями, що не залежать від волі людини. Ці несприятливі події, серед яких найпоширенішими є стихійні лиха та техногенні нещасні випадки, призводять до значних збитків для суб'єктів господарювання та фізичних осіб чи втрати здоров'я або працездатності останніх. Тому об'єктивно створилась потреба у пошуку шляхів зменшення або уникнення зазначених збитків, що й зумовило виникнення та розвиток страхування.

Можна стверджувати, що суспільне виробництво в цілому, а також діяльність господарських структур та окремих громадян у своїй основі об'єктивно вміщують елементи ризику. Отже, нагальною потребою стає їх попередження, подолання, зменшення руйнівних або збиткових наслідків. З цією метою необхідно частину валового внутрішнього продукту в грошовій або натуральній формі зосередити в страхових фондах.

Страхування є економічною категорією, яка входить до складу фінансової системи держави. Як і фінансові відносини, страхування зумовлене рухом грошових коштів у процесі розподілу та перерозподілу грошових доходів і нагромаджень усіх суб'єктів виробництва й обміну. Для страхування властиві особливості, що вирізняють його серед інших сфер фінансової системи:

страхування пов'язане тільки з перерозподільчими відносинами, обумовлених настанням страхових випадків, які завдають матеріальної або іншої шкоди народному господарству та населенню;

страхування передбачає солідарне розкладення завданого збитку між учасниками страхування, що зумовлює повернення коштів, мобілізованих до страхового фонду;

страхові платежі кожного страхувальника, внесені в страховий фонд, мають тільки одне призначення – відшкодування ймовірної суми шкоди у визначеному територіальному масштабі протягом певного періоду;

перерозподільчі відносини у страхуванні виходять за рамки календарного року.

Страхування як економічна категорія – це сукупність особливих замкнутих перерозподільчих відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду та його використання для відшкодування збитків, заподіяних за непередбачених несприятливих обставин, а також для надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання певних подій у їх житті.

Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що пов'язані: з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Об'єктом майнового страхування є майно юридичних і фізичних осіб. Нині в Україні найпоширенішим серед фізичних осіб є страхування будівель, домашнього майна, транспортних засобів. Поступово розширюється майнове страхування у сфері приватного бізнесу.

Об'єктами особистого страхування виступають життя та здоров'я громадян. Видами особистого страхування є змішане страхування життя (об'єктами виступають одночасно життя та здоров'я), страхування дітей, весільне страхування та ін. Особисте страхування виконує ризикову та нагромаджувальну функції. Ризикова передбачає відшкодування втрат у разі настання страхової події. Нагромаджувальна функція полягає в тому, що після закінчення терміну дії страхового договору застрахованому виплачується страхова сума.

У разі страхування відповідальності об'єктом є зобов'язання застрахованої особи виплатити відшкодування за завдані збитки третім особам. Найпоширеніший вид – страхування громадянської відповідальності водіїв автотранспортних засобів.

Крім того, об'єктом страхування може бути професійна відповідальність для осіб окремих професій, які своїми діями чи неналежним виконанням своїх обов'язків можуть спричинити збитки своїм клієнтам.

Об'єктом страхування фінансових ризиків є недоотриманий прибуток чи збитки у процесі здійснення певних господарських і фінансових операцій, яким притаманний відчутний ризик. Це ризики з кредитних і заставних операцій, біржових угод, депозитних вкладів юридичних і фізичних осіб, втрат від коливання валютних курсів та ін. Ця галузь страхування особливо важлива в умовах ринкової економіки, яка пов'язана з безліччю підприємницьких ризиків.

У системі соціального страхування об'єктом страхування є працездатність та працевлаштування. Страхування працездатності здійснюється на випадок її постійної чи тимчасової втрати. Страхування працевлаштування здійснюється на випадок безробіття.

Основними **суб'єктами страхування** виступають страховик, страхувальник і застрахований.

Страховики – юридичні особи (акціонерні, повні, командитні товариства або товариства з додатковою відповідальністю), що отримали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Вони розробляють умови страхування та пропонують страхові послуги своїм клієнтам [143].

Страхувальники – юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування [143]. Страхувальники можуть укладати зі страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування.

Застрахований – юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку. У договорах особистого страхування – особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію за настання страхового випадку чи викупну суму – за дострокового розторгнення договору. Застрахований може бути одночасно і страхувальником, якщо уклав договір стосовно себе та сплатив страховий внесок. Крім того, може виділятися такий суб'єкт, як отримувач страхового відшкодування, у тих випадках, коли його не може отримати застрахований [143].

В окремих випадках у страхових відносинах може брати участь кілька страховиків. Це зумовлено двома формами страхових відносин: співстрахування та перестрахування. *Співстрахування* – це розміщення одного ризику частками у кількох страховиків. Зазвичай на кожен страхову суму видається окремий поліс. *Перестрахування* – це передання

договору страхування від одного страховика до іншого. У цих відносинах перший страховик (перестраховальник), приймаючи на страхування ризику, частину відповідальності за ними передає іншому страховикові (перестраховику) на відповідних умовах.

Сутність страхування розкривається за змістом принципів страхування. Виходячи з особливостей вітчизняних договірних цивільно-правових відносин, що виникають у процесі страхування, розглянуті такі базисні принципи його здійснення (рис. 8.1).

Рис. 8.1. Принципи страхування

Спираючись на дані рис. 8.1, доцільно ретельно розглянути кожен з поданих груп принципів страхування окремо. Отже, **загальні принципи страхування** включають:

1) *вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком – виду страхування*. Цей принцип властивий для добровільного страхування. Страхувальник може обирати на власний розсуд страховика, якому надана відповідними органами ліцензія на даний вид страхування. Водночас цьому страховику теж вільний у виборі того чи іншого виду добровільного страхування;

2) *принцип страхового ризику* виходить з положення, що страховий ризик – це подія, на випадок якої здійснюється страхування і яка має

характеристики можливості та випадковості виникнення. Загальновизнаним є фундаментальне положення: страхова угода не може бути укладена, якщо її сторони не несуть ризику матеріальних чи фінансових втрат за несприятливого перебігу подій, а у страхуванні життя – за настанням визначених в страховому договорі подій;

3) *принцип страхового (майнового) інтересу* встановлює необхідність наявності у страхувальника законного майнового (фінансового) інтересу до конкретного об'єкта, що підлягає страхуванню, на підставі якого він може отримати користь у вигляді матеріальної захищеності від втрати життя, здоров'я, працездатності або збереження обсягу своїх матеріальних коштів, чи звільнення його від виниклого боргу або від матеріальної відповідальності за шкоду іншим особам у вигляді наслідків його діяльності (бездіяльності);

4) *принцип граничної сумлінності* регулює взаємовідносини сторін договору страхування. Обидві сторони договору страхування зобов'язані бути гранично сумлінними стосовно одна другої, тобто вони повинні надати одна одній всі суттєві фактичні дані щодо предмета договору страхування, котрий укладається або був укладений між ними, незалежно від того, вимагаються ці дані іншою стороною чи ні. Принцип діє однаково як на етапі укладання договору страхування, так і під час його виконання сторонами. Замовчування рівноважне перекручуванню фактів (на відміну від принципу достатньої необхідності, що діє у звичайній комерційній діяльності). Суперечки, що викликані неточністю угоди страхування, зазвичай трактуються на користь страхувальника;

5) згідно з *принципом відшкодування в межах реально завданих збитків* страхувальник не повинен отримувати прибуток унаслідок страхування своїх ризиків. Страхове відшкодування має лише відновити його майнове становище до того рівня, що був безпосередньо перед настанням страхового випадку. Страхове відшкодування повинно компенсувати лише реально заподіяну страхувальнику матеріальну шкоду, причому на тих умовах, за яких страхувальник був застрахований. Принцип у прямій його формі поширюється лише на страхування майна та відповідальність за шкоду, завдану майну або майновим правам третіх осіб.

Конкретні принципи страхування мають такі складові:

1) *принцип безпосередньої причини* гарантує виплати страхового відшкодування за договором страхування лише в разі дії безпосередньої причини (першопричини збитку), що прямо призводить до виникнення

збитку. Вона повинна бути зафіксована в договорі як страховий ризик, на випадок якого здійснюється страхування. У договорі страхування визначаються страхові випадки – події, першопричиною яких є наперед обумовлені страхові ризики. Причому тільки страхові випадки (події, що визначені в договорі й уже відбулися) зобов'язують страховика виплатити страховку. У договорі страхування можуть бути винятки (застереження) за ризиками, за якими страхування не здійснюється. Якщо безпосередньою причиною збитку стали обставини, зазначені в таких застереженнях, то вони не компенсуються страховиком;

2) *принцип франшизи* – це визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком. Вона може бути визначена в сумі або у відсотках до страхової суми. Завдяки застосуванню франшизи досягається поєднання самострахування зі страхуванням. Розрізняють умовну та безумовну франшизу [143];

3) *принцип суброгації* означає, що страховик, виплачуючи страхове відшкодування страхувальнику або отримувачу, після фактичного здійснення виплати суми відшкодування отримує у страхувальника право на позов до третьої особи, з вини якої відбулося заподіяння шкоди об'єкту страхування, для компенсації матеріальних витрат страховика в обсязі виплаченого ним страхового відшкодування за договором майнового страхування за рахунок винної сторони;

4) *принцип подвійного страхування* (сприяння, контрибуція) застосовується тоді, якщо страхувальник застрахував той самий об'єкт за договорами майнового страхування водночас у декількох страховиків; причому загальна страхова сума за всіма договорами страхування перевищує реальну вартість майна, та всі страховики застрахували однакові ризики цього об'єкта. Якщо страховий випадок станеться в період одночасної дії цих договорів, сумарно виплачене всіма страховиками страхове відшкодування страхувальнику не може перевищувати реальну та дійсну вартість збитку (згідно з принципом відшкодування). У цьому випадку будь-який страховик виплачує свою частку відшкодування пропорційно розміру страхової суми за його договором страхування;

5) *принцип співстрахування* – це страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками. У цьому випадку в договорі мають міститись умови, що визначають права й обов'язки кожного страховика. Позитивним є те, що компанії мають змогу об'єднати свої зусилля зі страхування великих ризиків, не поступаючись ні перед ким

страховою премією. Недоліки співстрахування полягають в ускладненні процедури оформлення страхування та виплати відшкодування.

Перестраховання – це страхування страховиком ризиків виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика [143]. Страховик, який уклав договір на перестраховання, є відповідальним перед страхувальником у повному обсязі згідно з договором страхування;

б) *принцип диверсифікації* – це поширення активності страхових товариств за рамки основного бізнесу.

Економічній сутності страхування відповідають його функції, які конкретизують змістовність цієї категорії, а саме:

ризикова функція (функція страхового захисту) полягає в переданні за певну плату страховику матеріальної відповідальності за наслідки ризику в разі настання страхових подій, передбачених чинним законодавством або договором страхування. Саме в рамках реалізації ризикової функції визначається об'єктивна необхідність страхового захисту.

функція формування та використання страхових резервів визначає особливість страхування як економічної категорії. За допомогою створення достатнього обсягу страхових резервів у вигляді страхових внесків здійснюється відшкодування матеріального збитку (в разі настання страхових випадків) або виплата страхових сум (після закінченні дії договору страхування життя). Право на покриття збитків і страхові виплати мають тільки ті фізичні та юридичні особи, які є безпосередніми учасниками формування страхового фонду. Реалізація фінансової функції страхування також відбувається в процесі управління страховими резервами з метою отримання доходів і прибутку;

заощаджувальна функція дає змогу страхувальнику за рахунок страхових внесків накопичити певну страхову суму за умови відсутності страхового випадку за час дії договору страхування. Така функція характерна лише для довгострокового страхування. Серед заощаджувальних видів виокремлюється особисте страхування (зокрема, страхування життя);

превентивна функція страхування спрямована на попередження можливих збитків і зменшення їх наслідків від несприятливих страхових подій. Здійснення такої функції передбачає широкий комплекс заходів, їх фінансування за рахунок частини коштів страхового фонду з метою зменшення страхового ризику;

інвестиційна функція страхування передбачає розміщення тимчасово вільних коштів страховика у різні активи на умовах безпечності,

поворотності, прибутковості та диверсифікації. Специфіка договору страхування визначається особливістю перерозподілу коштів, що дає можливість страховику тимчасово, протягом дії договору, користуватися та розпоряджатися акумульованими у страхових резервах коштами страхувальників. Таким чином забезпечуються умови для інвестування цих коштів в економіку з метою отримання прибутку;

контрольна функція виявляється одночасно з іншими функціями у певних страхових взаємовідносинах. Відповідно до контрольної функції здійснюється фінансовий контроль за правильним проведенням страхових та інвестиційних операцій, оптимальним формуванням і цільовим використанням страхових капіталів.

8.2. Форми та види страхування

Щоб уникнути відшкодування наслідків ризикових подій за рахунок фінансових ресурсів, що перебувають в обігу в економічного суб'єкта. необхідно створення спеціальних цільових ресурсів, призначених для відшкодування збитків, – **резервних страхових фондів**. Створення резервних страхових фондів, у свою чергу, може здійснюватись у трьох організаційно-правових формах: фонди самострахування, централізоване страхове забезпечення, колективні страхові фонди (рис 8.2).

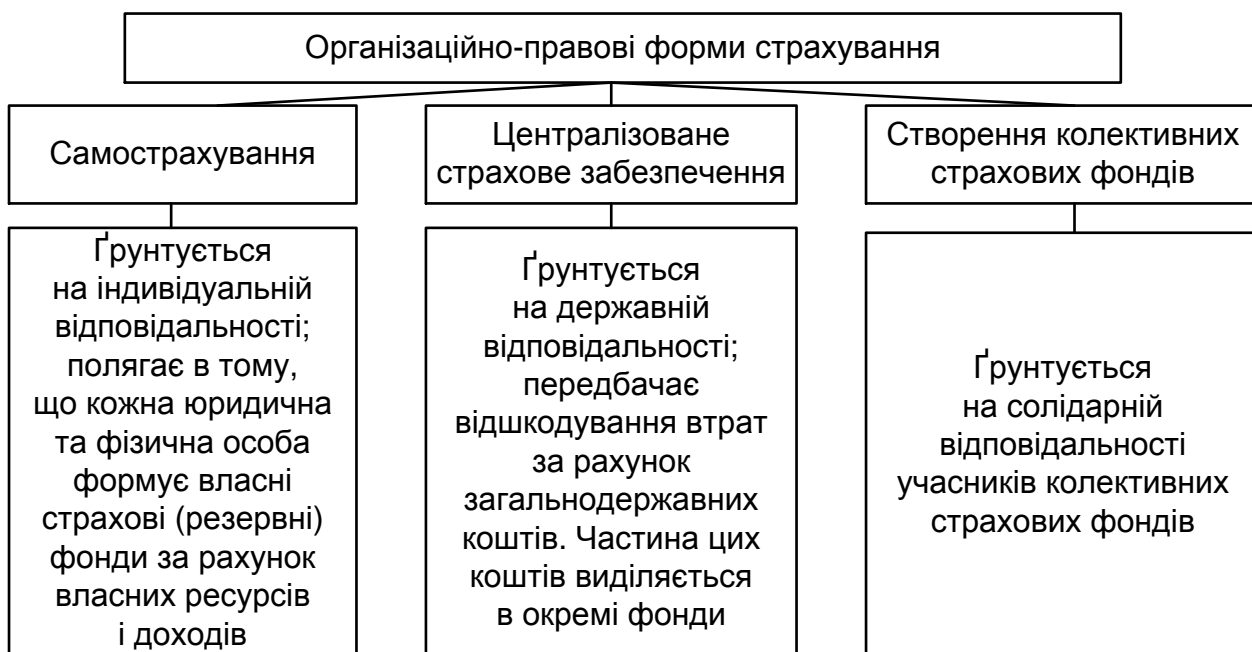

Рис. 8.2. Організаційно-правові форми страхування

Самострахування – це децентралізована форма створення натуральних і грошових страхових фондів безпосередньо юридичними та фізичними особами за рахунок регулярних відрахувань, відкладання грошових коштів. Застосовується насамперед у промислових об'єднаннях, результати виробничої діяльності яких особливо піддатливі несприятливому впливу погодних умов.

За **централізованого страхового забезпечення** страхова відповідальність держави обмежена надзвичайними подіями, адже державні фінанси призначені для забезпечення функцій держави, до яких страхування не належить. страхова забезпеченість поточної діяльності юридичних і фізичних осіб є їх прерогативою та не може бути повністю перекладена на державу.

Самострахування та централізоване страхове забезпечення можуть здійснюватись у натуральній і грошовій формах. До фінансової системи належать страхові відносини в грошовій формі.

Сутність відносин страхування через **створення колективних страхових фондів** полягає в тому, що формування страхових фондів здійснюється за рахунок внесків усіх учасників, а відшкодування збитків з цих фондів проводиться для тих, хто їх зазнав унаслідок певних подій і обставин.

За формою проведення страхування буває добровільним і обов'язковим.

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови та порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України "Про страхування". Добровільна участь у страхуванні у повній мірі характерна тільки для страхувальників. Страховик не має права відмовлятися від страхування об'єкта, якщо волевиявлення страхувальника не суперечить умовам страхування. Цей принцип гарантує укладання договору страхування за першою (навіть усною) вимогою страхувальника.

Обов'язкове страхування – це страхування, яке здійснюється відповідно до законодавчих норм, згідно з якими страховик зобов'язується страхувати відповідні об'єкти, а страхувальники – вносити належні страхові платежі (страхування майна сільськогосподарських підприємств, пасажирів і військових). Обов'язкове страхування встановлюється законом,

відповідно до якого страховик зобов'язаний застрахувати певні об'єкти, а страхувальники – вносити належні страхові платежі. У масштабах усієї держави страхові органи щорічно проводять реєстрацію застрахованих об'єктів, нарахування страхових платежів і їх стягування у встановлений термін.

Порівняння обов'язкового та добровільного страхування подане в табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Порівняння обов'язкового та добровільного страхування

Обов'язкове	Добровільне
Некомерційне	Комерційне
Один з видів соціального страхування	Один з видів індивідуального страхування
Загальне чи масове	Індивідуальне або колективне
Регламентується Законом України "Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування" (Проект)	Регламентується Законом України "Про страхування" (1996р.)
Здійснюється державними страховими організаціями чи організаціями, що контролюються державою	Здійснюється страховими організаціями різних форм власності
Правила страхування визначаються державою	Правила страхування визначаються страховими організаціями в межах чинного законодавства
Страховальники – держава (органи місцевої виконавчої влади) та працююче населення	Страховальники – юридичні та фізичні особи
Джерела фінансування – внески державного бюджету, роботодавців і працюючого населення	Джерела фінансування – особисті доходи громадян, прибуток роботодавців (юридичних осіб)
Програма (гарантований мінімум медичних послуг) затверджується органами різних рівнів	Програма визначається договором страховика та страхувальника
Система контролю за якістю медичних послуг визначається державними органами	Система контролю за якістю медичних послуг визначається угодою суб'єктів страхування
Тарифи на страхування встановлюються за єдиною, затвердженою державою методикою	Тарифи на страхування встановлюються відповідно до угоди страховика та страхувальника
Прибутки використовуються тільки для основної діяльності медичного страхування	Прибутки використовуються для будь-якої комерційної чи некомерційної діяльності

Існують різні підходи до класифікації страхування. Найбільш поширеним є підхід, за яким класифікація страхування здійснюється за історичною, економічною та юридичною ознаками.

В основу розподілу страхування на галузі закладені принципові розходження у визначенні об'єкта страхування. Відповідно до цього критерію, всю сукупність страхових відносин розподіляють на чотири галузі (рис. 8.3). Виходячи з наведених підходів до класифікації можна зробити висновок про те, що в основу класифікації страхування закладено розбіжності: у сферах діяльності страхових компаній, у підходах щодо забезпечення страхового захисту майнових інтересів юридичних і фізичних осіб, а також у визначенні об'єктів страхування й у формах його проведення.

Розрізняють такі системи страхування: пропорційної відповідальності, першого ризику, "дробної частки", за відновною вартістю, граничного страхового забезпечення.

Страхування за системою пропорційної відповідальності – організаційна форма страхового забезпечення, за якою передбачається виплата страхового відшкодування у наперед фіксованій частці (пропорції). Страхове відшкодування виплачується у розмірі тієї частини збитку, в якій страхова сума складає пропорцію відносно оцінки об'єкта страхування.

Страхування за системою першого ризику – організаційна форма страхового забезпечення, що передбачає виплату страхового відшкодування в розмірі фактичного збитку, але не більше наперед визначеної сторонами страхової суми. Під "першим ризиком" у цьому випадку розуміють ризик, вартісна оцінка якого не перевищує страхової суми. За страхування за такою системою збитки у межах страхової суми (перший ризик) відшкодовуються в повному обсязі, а збитки, які перевищують страхову суму (другий ризик), страховиком не відшкодовуються.

Страхування за системою "дробної частки" – організаційна форма страхового забезпечення, яка передбачає відшкодування тільки частки вартості об'єкта страхування, що приймається за оцінку вартість майна. Якщо оцінка вартість відповідає дійсній, то система страхування "за дробною часткою" відповідає системі страхування за першим ризиком.

Рис. 8.3. Класифікація страхування за об'єктами

Страховання за відновною вартістю означає, що відшкодування збитків відбувається за ціною нового майна аналогічного до виду та призначення. Знос майна не враховується, тобто діє принцип "нове замість старого". Така система забезпечує повний страховий захист інтересів страхувальника. Разом із тим, для підвищення відповідальності страхувальника за збереження об'єктів страхування, як правило, практикується розподіл відповідальності між страховиком і страхувальником у покритті збитків через франшизу.

Система граничного страхового забезпечення передбачає, що відшкодування збитків здійснюється за різницею між завчасно встановленою межею (лімітом) і досягнутим рівнем доходу (прибутку). Якщо у зв'язку зі страховим випадком рівень доходу страхувальника виявився нижче визначеної межі, то відшкодуванню підлягає різниця між межею та фактично отриманим доходом. Найчастіше така система використовується для страхування прибутків та інших фінансових ризиків.

Страхова франшиза – визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком; частка страхувальника у покритті збитку. Встановлюється у відсотках від страхової суми або у фіксованій грошовій сумі. Завдяки її застосуванню досягається поєднання самострахування зі страхуванням. Звільнення страховика від виплати незначного збитку в розмірі чинної франшизи дає йому змогу зробити простішим і дешевшим порядок відшкодування збитків і, відповідно, знизити тарифні ставки. Водночас страхувальники зацікавлені у застосуванні превентивних заходів щодо збереження майна, здоров'я або зниження ризику відповідальності перед третіми особами, оскільки частина ризику утримується на відповідальності страхувальника.

Розрізняють: умовну (або інтегральну) та безумовну (або ексцедентну) франшизи.

Умовна франшиза – оговорена в договорі страхування частина збитків, яка не підлягає відшкодуванню страховиком у випадках, коли розмір збитків знаходиться у межах установленної франшизи. Якщо ж сума збитків перевищує франшизу, то вони відшкодовуються страховиком у повному обсязі. Використання страховиком умовної франшизи має за мету відмежуватись від дрібних, або повторюваних, збитків. Найчастіше умовна франшиза застосовується в особистому страхуванні. В умовах страхування страховики можуть зазначати кількість днів хвороби,

за які не передбачається страхова допомога. Якщо ж застрахований перебував на лікарняному довше, то допомога виплачується за весь період непрацездатності.

Безумовна франшиза – це оговорена в договорі страхування частина збитків, яка вираховується в усіх випадках зі зобов'язань страховика, тобто не підлягає поверненню страхувальникові під час виплат страхових відшкодувань. У цьому випадку відповідальність страховика визначається розміром збитку за мінусом франшизи. Використання безумовної франшизи поширено у страхуванні автотранспорту й інших майнових об'єктів. Це забезпечує страховикові зменшення витрат на ведення страхової справи за рахунок уникнення розрахунків за ризиками, що призводять до незначних сум збитків.

Застосуванням франшизи страховик надає пільги страхувальнику у сплаті страхових платежів через зниження тарифних ставок з відповідного виду страхування.

8.3. Фінансові результати страхових операцій.

Страхові резерви та порядок їх формування

Фінансовий результат діяльності страховика – це кінцевий підсумок його діяльності за певний період з приводу формування доходу та відповідних фондів фінансових ресурсів та їх використання. Фінансовий результат включає два елементи: прибуток (збиток), приріст (відплив) резерву внесків.

Прибуток як фінансовий результат діяльності страховика є результатом використання доходу на відшкодування понесених ним витрат за певний період часу. Тобто відбувається зіставлення доходів і витрат страховика.

Приріст резервів внесків має цільове призначення, хоча в період зберігання на рахунках страхової компанії може бути використаний як джерело інвестицій в економіку держави.

Склад грошових надходжень страховиків обумовлюється подвійним характером діяльності страховика: головною складовою надходжень є страхові премії, отримвані від страхувальників за укладеними договорами страхування. Проте не менш важливими є надходження від розміщення та інвестування тимчасово вільних власних коштів і коштів страхових резервів. Співвідношення між цими двома видами надходжень

змінюється залежно від специфіки діяльності конкретної страхової організації, рівня її капіталізації та "віку".

Доходи від страхової діяльності відносять до доходів від основної операційної діяльності, включаючи всі надходження, пов'язані з проведенням страхування та перестраховування. У складі цих доходів: страхові премії за договорами страхування та перестраховування; комісійні винагороди; частки від страхових сум і страхових відшкодувань, сплачені перестраховиками; повернені суми із централізованих страхових фондів; повернені суми технічних резервів, інших, ніж резерв незароблених премій. Зазначені доходи формуються за рахунок страхової премії, в основу якої покладено тариф-брутто. Обсяг премій забезпечує формування страхового фонду, а структура страхового тарифу – напрями використання надходжень.

Страхові премії, що страховик отримує за надані ним страхові послуги, – первинний і головний вид доходів від страхової діяльності. Страхові премії є основою для подальшого кругообігу фінансових коштів, головним джерелом для створення страхових фондів і фінансування всієї діяльності страховика.

Комісійні винагороди, отримані прямим страховиком (цедентом, перестраховувальником) за передання ризиків у перестраховування іншим страховикам, також належать до доходів від страхової діяльності. Цей різновид доходу економічно виправданий тим, що прямий страховик (цедент) сам домовляється зі страхувальником, інспектує об'єкт страхування й аналізує ризики об'єкта, укладає зі страхувальником договір страхування, у повному обсязі відповідає перед ним за компенсацію шкоди, будучи щодо інших перестраховиків своєрідним посередником, який надає їм можливість отримати додатковий дохід від перестраховування застрахованих цедентом ризиків. Саме за ці послуги цеденту оплачується комісійна винагорода.

Частини страхових відшкодувань, оплачених перестраховиками, – ще один різновид доходу, який виникає у прямого страховика (цедента). Вони виникають тоді, коли з об'єктом страхування, що був перестрахований як цедентом у інших перестраховиків, стався страховий випадок, і цедент виплатив відшкодування в обсязі, що перевищує обсяг відповідальності, котра залишилася на ньому після перестраховування, а перестраховики компенсували йому свої частини у загальному збитку, який відшкодовується згідно з умовами договорів перестраховування.

Суми, повернуті з централізованих страхових резервних фондів, є доходами страховика тоді, коли він, перебуваючи раніше учасником таких фондів, виходить із них. В Україні централізовані фонди створюються на базі Моторного [103], Авіаційного, Морського страхових бюро. До складу цих бюро повинні належати страховики, що здійснюють, відповідно, обов'язкове страхування: цивільної відповідальності власників автотранспорту, авіаційних ризиків, морських ризиків, пасажирів від нещасних випадків під час морських перевезень; кредитних ризиків держави, коли іноземні кредити видаються українським юридичним особам під гарантії Кабінету Міністрів України. Страховики – учасники цих об'єднань зобов'язані регулярно робити внески, що використовуються згідно з положеннями або установчими документами, які визначають діяльність таких структур. Якщо внески страховиком були зроблені, а згодом він вийшов зі складу відповідного об'єднання страховиків, частина внесків повинна бути йому повернута. Можуть бути й інші причини для повернення грошей із фондів об'єднань страховиків на адресу конкретного страховика.

Суми, що повернуті з технічних резервів, інших, ніж резерв незароблених премій, виникають у таких випадках. Сума повернення повинна здійснюватися з резерву збитків. Повернення з цього резерву можливе, якщо, наприклад, за заявою страхувальника про настання страхового випадку до резерву збитків була спрямована певна сума, призначена надалі для її використання, щоб компенсувати збитки за даним страховим випадком. Проте у процесі проведення експертизи страхового випадку та точного визначення обсягу збитку сума фактичної виплати виявилася меншою, ніж спрямована до резерву збитків сума. Різниця між цими сумами і буде сумою повернення з технічних резервів, інших, ніж резерв незароблених премій, тобто доходом страховика від страхової діяльності.

Основним джерелом доходів страховика є *зароблені страхові премії*. Тобто кошти страховика є "заробленими" після закінчення договору страхування, якщо за період дії цього договору не відбуваються страхові випадки. За економічним змістом зароблені страхові премії є результатом реалізації страхової послуги, аналогічно до поняття "виручка від реалізації продукції".

Доходи від інвестиційної діяльності відносять до додаткових доходів від фінансової діяльності. Вони включають доходи від розміщення страхових резервів і тимчасово вільних коштів за визначеними напрямками їх вкладання. Інвестиційна діяльність ґрунтується на вірогідному

характері кругообігу коштів у процесі страхової діяльності, а тривалість вкладання коштів страхувальників визначається договором страхування. Напрями інвестування в загальному плані закріплені законодавчо, а конкретно – визначаються умовами господарювання страхової компанії. Зазначені доходи використовують не тільки на страхові виплати, а й на розвиток страхової справи.

Доходи від іншої операційної діяльності відносять до звичайної діяльності страховика. Це доходи: від здачі майна в оренду, від перерахунку страхових виплат і безповоротної фінансової допомоги; як результат індексації основних засобів; від реалізації прав регресії, від надання консультацій; штрафи, пеня тощо.

Для забезпечення виконання зобов'язань страховик створює певні резерви, що призначені забезпечити виконання його зобов'язань за майбутніми виплатами страхових сум і страхового відшкодування, підвищити надійність і платоспроможність страхової компанії, для фінансування заходів щодо попередження страхових випадків та інші резерви. Із нерозподіленого прибутку створюються вільні резерви. Структура страхових резервів схематизована на рис 8.4.

Рис. 8.4. Структура страхових резервів

Страхові резерви утворюються страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестраховування). Страхові резерви розподіляють на технічні резерви та резерви зі страхування життя (математичні резерви).

Формування *резервів зі страхування життя, медичного страхування й обов'язкових видів страхування* здійснюється окремо від інших видів страхування. Страховики зобов'язані створювати та вести облік таких резервів із страхування життя: довгострокових зобов'язань (математичні резерви), належних виплат страхових сум.

Резерв превентивних заходів забезпечує реалізацію попереджувальної функції страхування, забезпечує фінансування витрат на заходи із запобігання нещасним випадкам, втратам чи пошкодженню майна. У структурі тарифа-брутто належить до елементів навантаження. Резерв превентивних заходів формується шляхом відрахувань від страхової премії, що надійшла за договорами страхування за звітний період.

Вільні резерви – це частка власних коштів страховика, яка резервується з метою забезпечення платоспроможності страховика відповідно до прийнятої методики здійснення страхової діяльності. Страховики зобов'язані формувати та вести облік таких *технічних резервів* за видами страхування (крім страхування життя):

резерв незароблених премій (резерви премій), що включають частки від сум надходжень страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), що відповідають страховим ризикам, які не минули на звітну дату;

резерв збитків, що включають зарезервовані несплачені страхові суми та страхові відшкодування за відомими вимогами страхувальників, з яких не прийнято рішення щодо виплати або відмови у виплаті страхової суми чи страхового відшкодування.

Витрати страхової компанії, як і доходи, пов'язані із подвійним характером її діяльності. Виокремлюють витрати на проведення страхових операцій (саме вони формують собівартість страхової послуги) та витрати на проведення інших операцій (витрати, що супроводжують отримання доходів від інвестиційної та фінансової діяльності, а також інших доходів від звичайної діяльності та надзвичайних операцій).

Понад 90 % загальної суми витрат страхової компанії припадає, безперечно, на "страхові" витрати. Ці витрати дуже неоднорідні. Усю їх сукупність за економічним змістом можна розмежувати на три групи:

виплати страхових сум і страхових відшкодувань за договорами страхування та перестраховування;

витрати на обслуговування процесу страхування та перестраховування;

витрати на утримання страхової компанії.

Дві останні групи витрат можна об'єднати поняттям "витрати на ведення справи" (рис. 8.5).

Рис. 8.5. Структура витрат страховика

Найвагоміша стаття витрат страховика – виплати страхових сум і страхових відшкодувань.

Згідно із Законом України "Про страхування" [143], **страхове відшкодування** – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування та страхування відповідальності за настанням страхового випадку. Що стосується особистого страхування, то виплату за умовами такого страхування у вітчизняному страхуванні називають не "страховим відшкодуванням", а "страховою сумою". Використання неоднакових термінів пов'язане з тим, що коли йдеться про відшкодування, то звичайно під ним розуміють компенсацію матеріальних збитків, які мають грошову оцінку. Що ж до шкоди, заподіяної здоров'ю людини, або втрати нею життя, то такі збитки не можна оцінити у грошовій формі. Тому йдеться не про компенсацію страховиком матеріальних збитків, а про виплату за настанням

страхової події страхової суми або її частини згідно з умовами договору страхування.

Наступна група витрат страховика – витрати на обслуговування процесу страхування та перестраховування. У практиці західних страхових компаній ці витрати розрізняють на аквізиційні, інкасаційні, ліквідаційні.

Аквізиційні витрати – це витрати, пов'язані із залученням нових страхувальників, укладанням нових договорів страхування. Вони можуть включати оплату послуг із розроблення умов, правил страхування та проведення актуарних розрахунків; комісійну винагороду страховим посередникам (брокерам, агентам) за укладання й обслуговування договорів страхування; відшкодування страховим агентам витрат на службові поїздки, пов'язані з виконанням їх обов'язків; оплату послуг спеціалістів з оцінювання прийнятих на страхування ризики; витрати на виготовлення бланків страхової документації; витрати на рекламу тощо.

Інкасаційні витрати – це витрати, пов'язані з обслуговуванням готівкового обігу страхових премій: на оплату праці службовців компанії, які забезпечують отримання страхових премій у готівковій формі; витрати на виготовлення бланків квитанцій і відомостей щодо приймання страхових премій; на оплату банківських послуг, пов'язаних з інкасацією страхових премій.

Ліквідаційні витрати – це витрати, пов'язані з урегулюванням збитків. Вони включають оплату послуг спеціалістів щодо з'ясування причин і визначення розміру збитків, завданих об'єктам страхування; витрати на нагромадження відповідної інформації; оплату банківських послуг, пов'язаних зі здійсненням виплат страхового відшкодування; витрати на проїзд аварійного комісара й експертів до місця страхової події та назад; судові витрати; поштово-телеграфні витрати з даного страхового випадку; відрахування в резерв збитків тощо.

Зазначені витрати разом із страховими виплатами – це специфічні витрати. Саме вони відрізняють витрати страховика від витрат інших суб'єктів господарювання.

Остання група витрат – *витрати на утримання страхової компанії*. Це такі самі адміністративно-управлінські витрати, які має будь-який суб'єкт господарювання. Вони включають заробітну плату персоналу компанії (основну та додаткову) з нарахуваннями, плату за оренду приміщення, оплату комунальних послуг, послуг зв'язку; витрати на придбання

канцелярських і господарських товарів, рекламу, відрядження, утримання й обслуговування автотранспорту, амортизаційні відрахування та інші витрати, які, згідно з чинним законодавством, відносять до складу операційних витрат страховика.

8.4. Страховий ринок.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні

Страховий ринок є частиною фінансового ринку, де об'єктом купівлі – продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на нього. *Головною функцією* страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства. Отже, **страховий ринок** – це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється процес їх купівлі – продажу.

У територіальному аспекті виділяють місцевий (регіональний), національний (внутрішній) та світовий (зовнішній) страхові ринки. *Місцевий (регіональний) ринок* задовільнює страхові інтереси регіону; *національний* – інтереси, що переросли межі регіону, розширившись до рівня нації (держави); *світовий* – задовільнює попит на страхові послуги в масштабі світового господарства.

Для існування страхового ринку необхідно дотримання таких основних умов:

наявність хоча б двох зацікавлених сторін, що виступають суб'єктами ринку;

можливість кожної з них запропонувати те, що має споживчу вартість для іншої сторони;

право на отримання інформації для прийняття рішення про участь у страховій угоді.

Головне місце на страховому ринку посідають *страховики*, які здійснюють укладання договорів страхування та їх обслуговування, а також *страхувальники*, які користуються страховими послугами. Для координації страхової діяльності, захисту інтересів своїх членів і виконання спільних програм страховики можуть створювати спілки, асоціації, страхові бюро, страхові пули та інші об'єднання.

Особливу роль на страховому ринку виконують *страхові посередники*, які є ланкою між страховиками та страхувальниками. Згідно з вітчизняним

законодавством, страховими посередниками можуть бути страхові (перестрахові) брокери та страхові агенти.

Страхові брокери – юридичні або фізичні особи, які зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник.

Страхові агенти – фізичні або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика та виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, отримують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані зі здійсненням страхових виплат і страхових відшкодувань. Страхові агенти є представниками страховика і діють в його інтересах за винагороду на підставі договору доручення зі страховиком.

Учасниками страхового ринку є також професійні *оцінювачі ризиків і збитків*, які зазвичай виступають уповноваженими особами страховика та виконують визначені функції. До них належать:

андеррайтер, який має право від імені страховика брати на страхування запропоновані ризики, визначати тарифні ставки й умови договору страхування цих ризиків на основі норм страхового права й економічної доцільності;

сюрвейєр, який здійснює огляд майна, що приймається на страхування, його оцінювання та визначає ймовірний ступінь настання страхового випадку. За висновком сюрвейєра страховик ухвалює рішення про прийняття ризику на страхування;

аджастер, який здійснює оцінювання ризику після страхового випадку та намагається досягти угоди зі страхувальником щодо суми страхового відшкодування;

аварійний комісар, який встановлює причини, характер і розмір збитку внаслідок страхового випадку(як правило, ДТП);

диспашер, котрий є спеціалістом у галузі морського права та здійснює розрахунки у разі загальної аварії, розподіляючи збитки між судном, вантажем і фрахтом. Функції диспашера може виконувати аджастер.

Завершальною ланкою в організації страхового ринку у будь-якій державі є державний орган, який здійснює контроль і нагляд за діяльністю страховиків. Державне регулювання страхової діяльності має забезпе-

чувати формування та розвиток у державі ефективно функціонуючого ринку страхових послуг, створення належних умов для діяльності страхових компаній та захист інтересів страхувальників.

Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників [143].

Державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюється **Уповноваженим органом** та його органами на місцях.

Основними функціями Уповноваженого органу є [143]:

1) ведення Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) і Державного реєстру страхових і перестрахових брокерів;

2) видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;

3) видача свідоцтв про включення страхових і перестрахових брокерів до Державного реєстру страхових і перестрахових брокерів і проведення перевірки додержання ними законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні та достовірності їх звітності;

4) проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;

5) розроблення нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності;

6) узагальнення практики страхової та посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення та подання в установленому порядку пропозицій щодо розвитку та вдосконалення законодавства України про страхову та посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні;

7) прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні;

8) проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;

9) здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;

10) забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю;

11) установлення правил формування, обліку та розміщення страхових резервів і показників звітності;

12) проведення та координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки та перепідготовки кадрів та встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які провадять діяльність на страховому ринку; організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності;

13) участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування та посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні; вивчення, узагальнення та поширення світового досвіду; організація виконання міжнародних договорів України з цих питань;

14) здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків.

Уповноважений орган може здійснювати інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

Головною метою державного регулювання страхової діяльності є забезпечення формування страховиками достатнього обсягу коштів, за рахунок яких вони зможуть виконати свої зобов'язання перед страхувальниками за будь-яких обставин, тобто забезпечення платоспроможності кожного конкретного страховика.

Державне регулювання розвитку страхового бізнесу здійснюється у таких напрямках:

пряма участь держави у становленні системи страхового захисту майнових інтересів;

законодавче регулювання (прийняття державою базових законів і нормативно-правових актів);

здійснення спеціального нагляду за діяльністю відповідно до інтересів страхувальників і загальнодержавних потреб.

Цілісний механізм державного регулювання страхової діяльності включає прямі та непрямі методи впливу держави та її втручання у здійснення страхової діяльності та розвиток страхового ринку.

До **ринкових, тобто непрямих, методів державного регулювання** відносять проведення державою спеціальної податкової

(фіскальної), тарифної, цінової, кредитної, грошової та інвестиційної політики.

Пряме державне втручання в механізм функціонування страхового бізнесу здійснюється за допомогою законодавчої бази та нагляду за страховою діяльністю.

Система заходів прямого державного регулювання включає: реєстрацію страхових компаній, видачу ліцензій на проведення певних видів страхування, здійснення контролю за діяльністю страховиків.

Взаємовідносини страховика та держави будуються на таких принципах:

страховик не відповідає за зобов'язаннями держави, а держава – за зобов'язаннями страховика;

не допускається (за винятком обов'язкових видів страхування): страхування життя, майна громадян; перестраховування, страхування експортно-імпортних поставок під гарантію держави та діяльності страхових посередників; будь-яке централізоване регулювання (уніфікація, обмеження, обов'язковість тощо) розмірів страхових платежів (тарифів) і страхових сум (страхового відшкодування), умов укладання страхових договорів, взаємовідносин страховика та страхувальника, якщо вони не суперечать законодавству України;

держава гарантує дотримання та захист майнових та інших прав і законних інтересів страховиків, умов вільної конкуренції в здійсненні страхової діяльності;

втручання в діяльність страховиків з боку державних та інших органів забороняється, якщо вона не пов'язана з повноваженнями органів, які здійснюють державний нагляд і контроль за діяльністю страховиків.

Висновки

Розвиток страхових відносин є дуже важливим для економіки будь-якої демократичної держави. Страховий ринок є складовою ринку фінансових послуг, де сферою діяльності юридичних і фізичних осіб є надання та споживання страхових послуг. Об'єктом купівлі – продажу на страховому ринку є страхова послуга – специфічний товар, що реалізується страховиком на договірній основі.

Рекомендована література: [14; 34; 72; 143].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає необхідність страхового захисту?
2. Які специфічні ознаки має категорія страхового захисту?
3. Дати визначення терміна "страхування".
4. Хто є суб'єктами страхових взаємовідносин?
5. Хто такі страховик і страхувальник?
6. У якій організаційно-правовій формі можна створювати страхові компанії в Україні?
7. Хто такий застрахований та вигодоотримувач?
8. Що може бути об'єктами страхування?
9. Які функції виконує страхування?
10. На яких принципах ґрунтується страхування?

Тести

1. *Які функції виконує страхування:*

- а) формування та використання фінансових ресурсів;
- б) відтворювальну та стимуляційну;
- в) ризикову, превентивну, заощадження коштів і контрольну;
- г) фіскальну й економічну?

2. *Страхова сума – це:*

- а) сума, на яку застраховано майно, громадянська відповідальність;
- б) розмір страхового внеску;
- в) мінімальний розмір відшкодування за настання страхового випадку;
- г) кошти які є платою за страхування.

3. *Франшиза – це:*

- а) звільнення страхової компанії від відшкодування збитків до певної суми;
- б) розмір страхового внеску;
- в) метод нарахування складних відсотків за депозитними вкладками;
- г) договір страхування.

4. *Франшиза не буває:*

- а) гарантована;
- б) умовна;
- в) безумовна.

5. Що з наведеного є формами проведення страхування:

- а) добровільне й обов'язкове;
- б) життя та загальне;
- в) особисте, майнове та відповідальності;
- г) індивідуальне та колективне?

6. Страховий брокер відрізняється від агента:

- а) кількістю працівників;
- б) розміром отриманих страхових платежів і комісійної винагороди;
- в) брокер завжди представляє інтереси страховика;
- г) брокер завжди представляє інтереси страхувальника.

7. Підгалуззями особистого страхування є:

- а) страхування життя;
- б) страхування до вступу в шлюб;
- в) медичне страхування;
- г) страхування від нещасних випадків.

Практичні завдання

Завдання 8.1. У результаті пожежі на складі підприємства згоріла готова продукція на суму 957 тис. грн. За договором страхування передбачена франшиза 17 %, а страхова сума становить 2 000 тис. грн. Який вид франшизи (умовну чи безумовну) доцільніше використати страхувальникові та страховикові – умовну чи безумовну?

Завдання 8.2. Страхувальник уклав договір страхування на суму 364 тис. грн. У результаті настання страхового випадку збитки склали 212 тис. грн. Визначте суму страхового відшкодування, якщо в договорі страхування передбачена:

- 1) безумовна франшиза – 150 тис. грн;
- 2) умовна франшиза – 250 тис. грн.

Завдання 8.3. Розгляньте варіанти відшкодування збитків з використанням умовної і безумовної франшиз у розмірі 15 %, якщо об'єкт страхування застрахований на суму 854 тис. грн. Збитки складають:

- 1) 150 тис. грн;
- 2) 100 тис. грн.

Розділ 9. Фінансовий ринок

Мета – формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо сутності, функцій та ролі фінансового ринку, а також особливостей державного регулювання фінансового ринку.

Основні питання:

9.1. Економічна сутність і функції фінансового ринку. Необхідність і передумови його створення.

9.2. Структура фінансового ринку.

9.3. Класифікація та характеристика основних інструментів фінансового ринку.

9.4. Державне регулювання фінансового ринку.

9.5. Особливості краудфандингових послуг.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: місця фінансового ринку в фінансовій системі, знання його сутності, функцій та структури;

уміння: аналізувати доцільність залучення чи інвестування коштів залежно від потреб і стану суб'єкта господарювання;

комунікації: здатність встановлювати особливості фінансових відносин між суб'єктами фінансового ринку;

автономність і відповідальність: здатність оцінювати переваги та недоліки різних видів фінансових інструментів.

Ключові терміни: фінансовий ринок, акція, облігація, емітент, інвестор, фінансовий посередник, фондова біржа, депозитний сертифікат, інвестиційний сертифікат, первинний і вторинний ринки цінних паперів.

9.1. Економічна сутність і функції фінансового ринку. Необхідність і передумови його створення

В умовах ринкової економіки фінансовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів.

Фінансовий ринок – це сфера специфічних економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на фінансові ресурси та за допомогою фінансових посередників здійснюється їх купівля – продаж.

Головною функцією фінансового ринку є забезпечення процесу розподілу фінансових ресурсів в економіці. Він надає можливість вільного обігу капіталів, дає змогу перетворювати заощадження в інвестиції. Виступаючи ефективним розподільчим механізмом, фінансовий ринок сприяє зниженню транзакційних витрат у процесі руху капіталів.

Рух капіталів відбувається за допомогою фінансових інструментів.

Фінансовий інструмент, відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності, – це будь-який договір між двома сторонами, у результаті якого одночасно в однієї зі сторін виникає фінансовий актив, а в іншої – фінансове зобов'язання; пайові інструменти, пов'язані з капіталом [83]. Відповідно до даного визначення до фінансових інструментів можна віднести пайові та боргові цінні папери, форвардні, ф'ючерсні, опціонні контракти (похідні інструменти), а також банківські депозити, договори переуступки прав на дебіторську та кредиторську заборгованість тощо.

Головною передумовою існування фінансового ринку є виникнення потреби у фінансових ресурсах того чи іншого суб'єкта ринкових відносин у зв'язку із відсутністю у нього джерел задовільнення таких потреб.

В економіці постійно відбувається кругообіг фінансових ресурсів, суб'єктами якого є домашні господарства, суб'єкти господарювання, держава та різні фінансові інститути – фінансові посередники. У процесі господарювання в одних суб'єктів виникає потреба в додаткових коштах з метою розширення діяльності, а в інших – нагромаджуються заощадження.

Фінансовий ринок надає змогу ефективно взаємодіяти продавцям і покупцям особливого товару – фінансових зобов'язань; він посідає важливе місце на ринку ресурсів, адже сприяє обміну грошей майбутніх на гроші нинішні. Значення фінансового ринку в системі ринкових відносин полягає у можливості відкласти нинішнє споживання, нагромадити заощадження і спрямувати їх у сферу виробництва.

Сутність фінансового ринку розкривається у його **функціях**:

мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів;

розподіл акумульованих вільних коштів між кінцевими споживачами;

прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі;

забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків;

запровадження механізму викупу фінансових активів і тим самим – підвищення їх ліквідності.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та фінансові послуги. **Суб'єктами відносин** на фінансовому ринку є держава, суб'єкти господарювання різних форм власності, фізичні особи. Усі складові фінансового ринку знаходяться у тісному взаємозв'язку. Фінансовий ринок досягає найбільшої ефективності, якщо задіяні всі його складові: ринок грошей і валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів і ринок фінансових послуг.

Економічна роль фінансового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти в інтересах усього суспільного нагромадження. Це дає змогу активно впливати на концентрацію та централізацію виробництва та капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, перехід заощаджень в інвестиції.

Держава пов'язана з фінансовим ринком через економічні відносини, що виникають між державою й іншими суб'єктами ринку стосовно створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП і національного доходу країни. Таким чином утворюються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів. Через державні позики на фінансовому ринку шляхом емісії та розміщення державних цінних паперів держава має змогу фінансувати дефіцит державного бюджету.

У світовій і вітчизняній науці існують різні підходи до структуривання та класифікації фінансових ринків. Сегменти фінансового ринку розрізняють за ознакою відносної однорідності фінансових інструментів, що на них обертаються (рис. 9.1).

Ринок грошей – це частина фінансового ринку, де здійснюються короткострокові кредитні операції. **Ринок капіталів** – це та частина фінансового ринку, де здійснюються середньо- та довгострокові кредитні операції. Об'єктом цих операцій виступають як гроші, так і цінні папери.

Кредитний ринок – це специфічна сфера економічних відносин, де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал.

Особливе місце в структурі фінансового ринку посідає ринок цінних паперів, який є важливим елементом ринкової інфраструктури.

Ринок цінних паперів – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу й обліку цінних паперів і похідних (деривативів) [144]. Ринок цінних паперів можна розмежувати на первинний і вторинний, біржовий і позабіржовий.

Рис. 9.1. Класифікація фінансового ринку

Первинний ринок – ринок перших і повторних емісій цінних паперів, на якому відбувається їх початкове розміщення серед інвесторів.

Вторинний ринок – ринок, що характеризується операціями перепродажу цінних паперів. Головною метою вторинного ринку є забезпечення ліквідності цінних паперів, тобто створення умов для найкращої торгівлі ними.

Біржовий ринок – ринок з найвищим рівнем організації, що максимально сприяє підвищенню мобільності капіталу та формуванню реальних ринкових цін на фінансові вклади, що перебувають в обігу.

Позабіржовий ринок – охоплює операції з цінними паперами поза біржею. На ньому відбувається первинне розміщення, а також перепродаж цінних паперів тих емітентів, які не можуть з об'єктивних причин виставити свої активи на біржу.

Цінні папери – документи установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право; визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір; передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передання прав на цінний папір і прав за цінним папером іншим особам.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів і право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації. Існують такі види акцій [144]:

прості акції – акції, що надають їх власникам однакові права. Надання будь-яких гарантій щодо отримання доходу (дивідендів) за простими акціями забороняється;

привілейовані акції – надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання: частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів і частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації; надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 %.

Облігації – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії строк і виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії [144]. Види облігацій: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, облігації міжнародних фінансових організацій, облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, іпотечні облігації.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб; посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України; надає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді [144].

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на отримання зі спливом встановленого строку суми вкладу та відсотків, установлених сертифікатом, у банку, який його видав. Ощадний (депозитний) сертифікат є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі). Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника; існують виключно у документарній формі [144].

Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні; існують виключно у документарній формі [144].

Таким чином, широкий вибір інструментів ринку цінних паперів, умов їх випуску, погашення та виплати доходу, різноманітні схеми торгівлі та взаємозв'язків між суб'єктами ринку цінних паперів забезпечують максимальну мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і швидкий перерозподіл та ефективне використання. Це визначає визначну роль і провідне місце цієї ланки фінансового ринку у фінансовій системі та її вплив на соціально-економічний розвиток.

Валютний ринок – це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі – продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах.

Ринок дорогоцінних металів – це сфера економічних відносин між учасниками операцій з дорогоцінними металами, а також з цінними

паперами, що котируються в золоті (золоті сертифікати, облігації, ф'ючерси та ін.). Дорогоцінний метал – це ринковий товар, характерна особливість якого – неприв'язаність до економіки окремої держави і незалежність від фінансової спроможності окремої корпорації (на відміну, наприклад, від цінних паперів).

З функціональної точки зору цей ринок є торгово-фінансовим центром, в якому зосереджені торгівля, інші комерційні та майнові операції з цими активами. Це забезпечує промислове споживання дорогоцінних металів, створення золотих запасів держави та банків, тезаврація (тобто накопичення приватними особами золота як скарбів), отримання доходу від арбітражних угод, отримання кредиту під заставу дорогоцінних металів.

Страховий ринок – це особлива сфера соціально-економічних відносин, де об'єктом купівлі – продажу (товаром) є страхова послуга, формується попит і пропозиція на неї.

Ринок фінансових послуг є сферою різноманітних послуг, що надаються суб'єктам фінансових відносин – підприємницьким структурам, державі та громадянам у процесі їх фінансової діяльності. Суб'єктами цього ринку є різні фінансові інституції та організації, що надають відповідні послуги.

До фінансових послуг належать: фінансове посередництво, страхування, консалтинг, аудиторські та інформаційні послуги.

Фінансове посередництво – це відносини, які складаються на фінансовому ринку у процесі руху фінансових ресурсів і грошових коштів. Фінансові посередники здійснюють мобілізацію тимчасово вільних ресурсів і їх продаж.

Посередництво у русі грошових коштів може бути пов'язане і з такими додатковими послугами у розрахунках як різноманітні операції банків з векселями (авалювання, акцептування, інкасування), операції з переуступкою боргу (факторинг, форфейтинг).

До фінансових посередників відносять: комерційні банки; небанківські кредитні установи; фінансові, факторингові та лізингові компанії; інституційних інвесторів; фондові та валютні біржі.

Фінансовий консалтинг є сукупністю консультаційних послуг з широкого кола питань економічної діяльності суб'єктів господарювання, фірм та організацій.

Аудиторські послуги – це незалежна перевірка фінансової діяльності та фінансової звітності окремих суб'єктів. Вони надаються

самому суб'єкту та тим суб'єктам, які вступають з ним у фінансові взаємовідносини.

Інформаційні послуги полягають у наданні суб'єктам певної фінансової та нефінансової інформації, необхідної для прийняття рішень у сфері фінансової діяльності. Функцію надання первинної інформації виконують інформаційні агенції (публікація статистичних збірників, періодичні зведення, Інтернет), рейтингові агенції (аналітичні огляди, рейтингові оцінки).

Сукупність даних послуг є одним із методів хеджування ризиків, що виконує важливу роль у забезпеченні стабільності фінансового ринку та фінансової системи в цілому.

9.2. Структура фінансового ринку

Структура фінансового ринку – це його побудова за певними ознаками: економічною, юридичною та функціональною. Види учасників фінансового ринку подано на рис. 9.2.

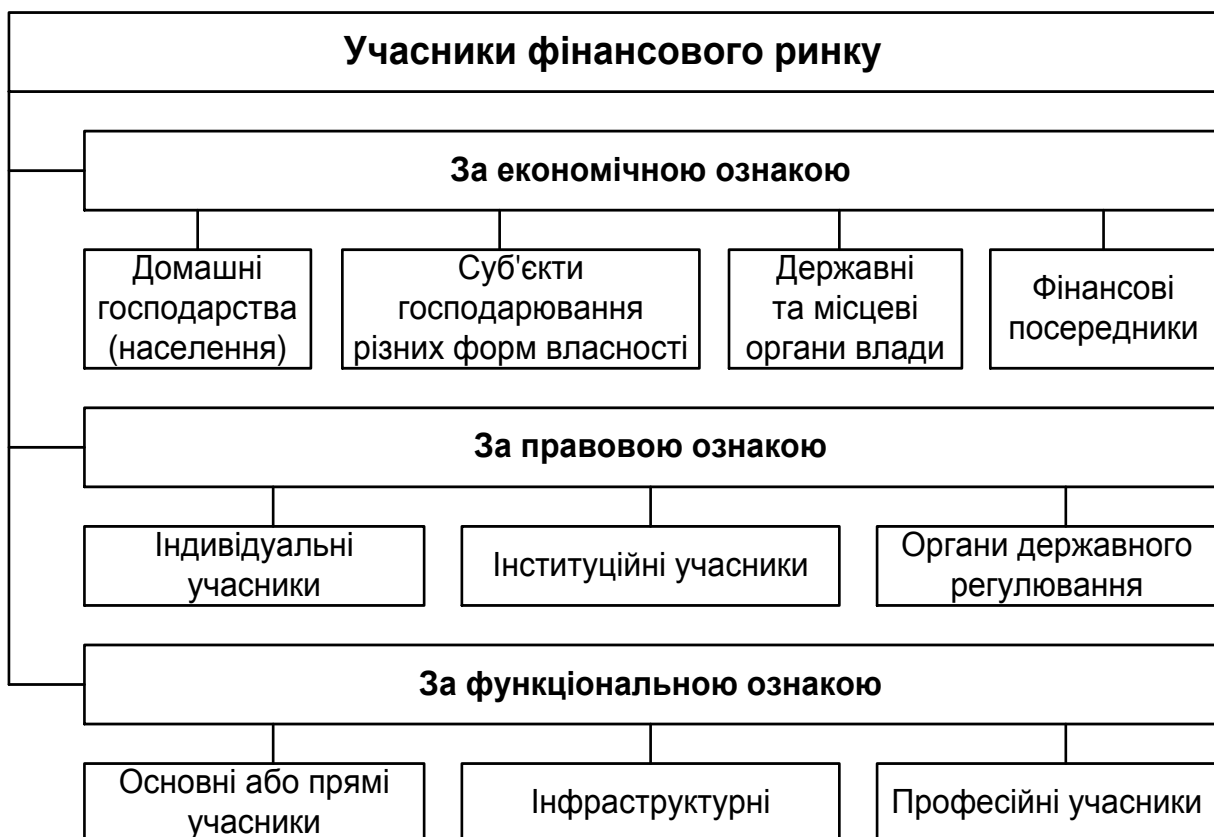

Рис. 9.2. Учасники фінансового ринку

З економічного погляду основними **суб'єктами** на фінансовому ринку є: домашні господарства (населення), суб'єкти господарювання різних форм власності, держава та місцеві органи влади, фінансові посередники. Через систему фінансових посередників на фінансовому ринку заощадження населення (домашніх господарств), нагромадження фірм і суб'єктів господарювання перетворюються на кредити й інвестиції для інших суб'єктів господарювання, що дає їм змогу задовільнити потребу в додаткових коштах з метою розширення діяльності.

З правової позиції роль **суб'єктів** фінансового ринку відіграють індивідуальні, інституційні учасники й органи державного регулювання.

Індивідуальні учасники – це фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно з чинним законодавством. Ними можуть бути громадяни певної держави, особи без громадянства та іноземні громадяни.

Інституційні учасники – юридичні особи, котрі не є органами державного регулювання. До них належать суб'єкти господарювання, організації, товариства, компанії, фонди тощо. Ці учасники мають відокремлене майно, певні права й обов'язки, розрахункові рахунки в банку; характеризуються організаційною єдністю; мають змогу виступати від свого імені тощо.

Особливе місце посідають на фінансовому ринку *органи державного регулювання* – органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також інші державні органи.

За функціональною ознакою **суб'єктів** фінансового ринку можна розподілити на такі групи:

основні (або прями) учасники фінансового ринку – продавці та покупці фінансових активів (інструментів, послуг);

інфраструктурні учасники – фінансові посередники (фінансові інститути). До них належать: банки, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи: кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні та фінансові фонди, лізингові, трастові компанії та ін.;

професійні учасники фінансового ринку – акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, що здійснюють діяльність з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення й обігу цінних паперів, обліку прав на цінні папери та прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів. Вони належать до складу

інфраструктури фінансового ринку, але виконують допоміжні, обслуговувальні функції, на відміну від інфраструктурних.

У першу групу суб'єктів фінансового ринку входять основні (або прямі) учасники фінансового ринку. Вони своїми діями створюють фінансовий ринок, підтримують рух фінансових інструментів і забезпечують безперервність і постійність взаємодії на ньому. Інфраструктурні та професійні учасники фінансового ринку мають допомагати та прискорювати взаємодію між основними суб'єктами фінансового ринку, сприяти підвищенню ефективності та якості проведення операцій на ньому.

Основні учасники фінансового ринку мають певні відмінності й особливості залежно від того сегмента фінансового ринку, на якому вони виконують свої функції. Їх класифікацію подано у табл. 9.1.

Таблиця 9.1

Класифікація суб'єктів фінансового ринку – прямих учасників, фінансових операцій

Сегмент фінансового ринку	Суб'єкти фінансового ринку
Ринок позикових капіталів	Кредитори; позичальники
Ринок цінних паперів	Емітенти; інвестори; індивідуальні й інституційні; стратегічні та портфельні; національні та іноземні
Валютний ринок	Продавці валюти; покупці валюти
Страховий ринок	Страховики; страхувальники
Ринок золота	Продавці золота й інших дорогоцінних металів і каміння; покупці золота й інших дорогоцінних металів і каміння
Ринок нерухомості	Продавці на первинному та вторинному ринках нерухомості; покупці на первинному та вторинному ринках нерухомості

На ринку позикових капіталів основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

кредитори, котрі характеризують суб'єктів фінансового ринку, що надають позику в тимчасове користування під певний відсоток. Головна

функція кредиторів полягає у продажу грошових активів (як власних, так і залучених) для задовільнення різноманітних потреб позичальників у фінансових ресурсах. Кредиторами на фінансовому ринку можуть бути: держава (здійснюючи цільове кредитування суб'єктів господарювання за рахунок загальнодержавного та місцевих бюджетів, а також державних цільових позабюджетних фондів); комерційні банки, які здійснюють найбільший обсяг і широкий спектр кредитних операцій; кредитні спілки та інші небанківські кредитно-фінансові установи;

позичальники – суб'єкти фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення та за певну плату в формі відсотка. Основними позичальниками грошових активів на фінансовому ринку вважаються: держава (отримують кредити від міжнародних фінансових організацій і банків); комерційні банки (одержують кредити на міжбанківському кредитному ринку); суб'єкти господарювання (для задовільнення потреб у грошових активах з метою поповнення оборотних коштів і формування інвестиційних ресурсів); населення (у формі споживчого фінансового кредиту).

На ринку цінних паперів головними видами прямих учасників фінансових операцій є: емітент та інвестор.

Емітент – юридична особа, у тому числі Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Автономна Республіка Крим або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади чи міжнародна фінансова організація, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за ними перед їх власниками [144].

Інвестори в цінні папери – фізичні та юридичні особи, резиденти та нерезиденти, які набули права власності на цінні папери з метою отримання доходу від вкладених коштів та/або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства [120]. Інвестори, які здійснюють свою діяльність на фінансовому ринку, класифікуються за такими ознаками:

1) за статусом їх розподіляють на *індивідуальних* (окремі суб'єкти господарювання, фізичні особи) й *інституційних* інвесторів (представлені різними фінансово-інвестиційними інститутами);

2) залежно від цілі інвестування розрізняють *стратегічних* (купують контрольний пакет акцій для здійснення стратегічного управління суб'єктом господарювання) та *портфельних* інвесторів (купують окремі види цінних паперів виключно з метою отримання доходу; основна мета портфельних

інвесторів полягає у формуванні диверсифікованого портфеля цінних паперів, оптимального за критеріями дохідності, ліквідності та ризику);

3) за приналежністю до резидентів на національному фінансовому ринку вирізняють *вітчизняних* та *іноземних* інвесторів.

На валютному ринку головними учасниками валютних операцій є:

продавці валюти, до яких належать: держава (реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів); комерційні банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій); суб'єкти господарювання, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію); фізичні особи (реалізують валюту через мережу обмінних валютних пунктів);

покупці валюти – ті самі суб'єкти, що й її продавці.

На страховому ринку безпосередніми учасниками фінансових операцій вважаються:

страховики, що характеризують суб'єктів фінансового ринку, які реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів). Головна функція страховиків полягає у здійсненні всіх видів і форм страхування шляхом перейняття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єктові страхування збитки за настання страхового випадку. Основними страховиками є: страхові фірми та компанії відкритого зразка, котрі надають страхові послуги всім категоріям суб'єктів страхування; компанії перестраховування ризику (перестраховики), які беруть на себе частину (або всю суму) ризику від інших страхових компаній (головна мета операцій перестраховування – розподілення великих ризиків з метою зменшення сум збитку, що відшкодовує первинний страховик за настання страхового випадку);

страхувальники, які характеризують суб'єктів страхового ринку, котрі купують страхові послуги у страхових компаній та фірм з метою мінімізації фінансових втрат за настання страхової події. Страхувальниками є як юридичні, так і фізичні особи.

На ринку золота й інших дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння головними безпосередніми учасниками фінансових операцій є:

продавці дорогоцінних металів і каміння, якими можуть бути: держава (реалізує частину свого золотого запасу); комерційні банки (реалізують частину золотих авуарів); юридичні та фізичні особи (за потреби реінвестування коштів, що раніше були вкладені в цей вид активів – засобів тезаврації);

покупці дорогоцінних металів і каміння – ті самі суб'єкти, що і продавці (за відповідного нормативно-правового регулювання їх складу).

На ринку нерухомості основні суб'єкти розподіляють на учасників первинного та вторинного ринку нерухомості.

Продавцями на *первинному ринкові нерухомості* є поодинокі будівельні фірми та муніципальна влада; на *вторинному* – ріелтерські фірми та приватні особи. На вторинному ринку житла виокремлюється орендний сектор. Надання житла в оренду практикують як приватні власники, так і муніципальна влада.

Покупцями житла виступають ріелтерські фірми, юридичні та фізичні особи. Окрім продавців і покупців, інфраструктуру ринку житла утворюють агентства з нерухомості, оцінники житла, банки, що здійснюють кредитування та фінансування житлового будівництва, кредитування купівлі житла й іпотечні операції, юристи, котрі спеціалізуються на операціях із нерухомістю, страхові компанії, інформаційні та рекламні структури.

Другу групу суб'єктів фінансового ринку становлять інфраструктурні учасники фінансового ринку – це суб'єкти, що формують його інфраструктуру. До них належать фінансові посередники (фінансові інститути).

Фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора, емітента й інвестора, тобто безпосередніх учасників фінансових операцій на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позиковий та інвестиційний капітал. Фінансові інститути сприяють зменшенню витрат обігу для продавців і покупців фінансових активів (інструментів, послуг), беруть на себе фінансові ризики, підвищують ефективність фінансових угод. Фінансові посередники є водночас інститутами інфраструктури фінансового ринку.

Інфраструктура фінансового ринку – це сукупність установ, організацій, суб'єктів господарювання, інших суб'єктів та елементів, що забезпечують необхідні організаційно-економічні умови для функціонування всіх учасників фінансового ринку з метою координації їх дій, підвищення ефективності фінансових операцій та всього ринкового механізму.

До складу інфраструктури фінансового ринку входять інституційні фінансові посередники, а також обслуговувальні (допоміжні) суб'єкти:

посередницькі фінансові інститути – банківські установи (емісійні, комерційні, інвестиційні, іпотечні, ощадні та зовнішньоторговельні) та спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи (страхові й інвестиційні

компанії, фінансові, пенсійні фонди, кредитні спілки, ощадні інститути, ломбарди, лізингові, факторингові, трастові компанії та ін.);

професійні учасники – торговці цінними паперами й іншими інструментами фінансового ринку, андеррайтери;

організатори торгівлі – фондові та валютні біржі, позабіржові фондові торговельні системи (ПФТС);

посередники в торговельних угодах – брокери та дилери;

Національна депозитарна система, депозитарії, клірингові депозитарії;

зберігачі та реєстратори цінних паперів;

розрахунково-клірингові банки й інші установи;

інформаційно-аналітичні інститути, консультаційні центри;

саморегульовані організації ринку фінансових послуг (СРО).

Банківські інститути на ринку фінансових послуг здійснюють широкий спектр банківських операцій та послуг, зокрема: розрахунково-касове обслуговування клієнтів, створення депозитів, кредитування клієнтів, торгівлю та зберігання цінних паперів, вкладення вільних банківських коштів в інвестиційні проекти та ін.

Небанківські фінансові установи, які поділяють на депозитні (кредитні спілки й асоціації), контрактно-ощадні (пенсійні фонди, страхові компанії), інвестиційні (інвестиційні фонди та компанії, трастові та фінансові компанії), акумулюють заощадження (переважно населення), надають іпотечні та споживчі кредити, здійснюють операції з цінними паперами та інші операції, а також надають споживачам різні фінансові послуги.

Третю групу суб'єктів фінансового ринку становлять суб'єкти, котрі виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо), їх ще називають професійними учасниками фінансового ринку.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами, які створюються у формі господарського товариства та для яких операції з цінними паперами й іншими фінансовими інструментами є виключним видом діяльності. Така діяльність включає: брокерську та дилерську діяльність, андеррайтинг, діяльність з управління цінними паперами.

Брокерська діяльність – укладання торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів

від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Дилерська діяльність – укладання торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу.

Андеррайтинг – укладання торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

Діяльність з управління цінними паперами – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду в інтересах установника управління переданими йому активами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти на підставі договору про управління протягом визначеного строку.

Депозитарна діяльність провадиться учасниками фондового ринку відповідно до законодавства. Відповідно до Закону України "Про депозитарну систему України" [127] депозитарна система України – це сукупність учасників депозитарної системи та правовідносин між ними щодо ведення обліку цінних паперів, прав на цінні папери та прав за цінними паперами та їх обмежень, що встановлюються в системі депозитарного обліку цінних паперів, у тому числі внаслідок проведення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів.

Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку – діяльність фондової біржі зі створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею та зареєстрованими у встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери [144].

Клірингова діяльність – діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення

розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів.

9.3. Класифікація та характеристика основних інструментів фінансового ринку

Здійснюючи операції на фінансовому ринку, його учасники обирають відповідні фінансові інструменти їх проведення.

Фінансові інструменти – цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) у разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу або фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони).

Фінансові інструменти, що обертаються на окремих сегментах фінансового ринку, характеризуються на сучасному етапі великою різноманітністю. Їх класифікують за такими критеріями.

За окремими сегментами фінансового ринку розрізняють такі інструменти, що їх обслуговують: інструменти грошового ринку та ринку позикових капіталів, інструменти ринку цінних паперів, валютного ринку, страхового ринку, ринку золота (срібла, платини) та дорогоцінного каміння та інструменти ринку нерухомості.

За термінами обігу вирізняють:

короткострокові фінансові інструменти (з періодом обігу до одного року). Цей вид фінансових інструментів багаточисельний і має обслуговувати операції на ринку грошей;

довгострокові фінансові інструменти (з періодом обігу понад один рік). До яких належать так звані "безтермінові фінансові інструменти", кінцевий термін погашення котрих не встановлено (наприклад, акції). Вони обслуговують операції на ринку капіталу.

За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти розподіляють на:

1) **пайові цінні папери** – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів і сертифікатів фондів операцій з нерухомістю (ФОН)); надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім інвестиційних сертифікатів і сертифікатів

ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, і частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносять: акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати ФОН, акції корпоративного інвестиційного фонду;

2) **боргові фінансові інструменти**, які, характеризуючи кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни їх номінальну вартість і заплатити додаткову винагороду в формі відсотка (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструмента, який погашається). До боргових цінних паперів відносять: облігації підприємств; державні облігації України; облігації місцевих позик; казначейські зобов'язання України; ощадні (депозитні) сертифікати; векселі; облігації міжнародних фінансових організацій; облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

3) **іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносять: іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні;

4) **приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне отримання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску й обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

6) **товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їх держателю право розпоряджатися майном, указаним у цих документах.

Залежно від пріоритетної значущості розрізняють такі фінансові інструменти:

первинні – фінансові інструменти першого порядку (як правило, цінні папери). Характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі та ін.);

вторинні, або деривативи, – фінансові інструменти другого порядку. Характеризують виключно цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити або продати первинні цінні папери, що обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому. Вони використовуються з метою

здійснення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику (хеджування). Залежно від складу первинних фінансових інструментів або активів, відповідно до яких вони випущені в обіг, деривативи розподіляють на фондові, валютні, страхові, товарні та ін. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні та форвардні контракти.

За гарантованістю рівня дохідності фінансові інструменти бувають таких видів:

з фіксованим доходом, що характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем дохідності під час погашення (або протягом періоду їх обігу) незалежно від кон'юнктурних коливань ставки позикового відсотка (норми прибутку на капітал) на фінансовому ринку;

з плаваючим доходом, що властиві для фінансових інструментів, рівень дохідності яких може змінюватись залежно від фінансового стану емітента (прості акції, інвестиційні сертифікати) або у зв'язку зі зміною кон'юнктури фінансового ринку (боргові фінансові інструменти із плаваючою відсотковою ставкою, "прив'язаною" до встановленої облікової ставки, курсу певної "твердої" іноземної валюти тощо).

За рівнем ризику виокремлюють:

безризикові фінансові інструменти, до яких належать державні короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найнадійніших банків, "тверда" іноземна валюта, золото й інші цінні метали та каміння, придбані на короткий період. Термін "безризикові фінансові інструменти" дещо умовний, оскільки для потенційного фінансового ризику властивий будь-який зі зазначених видів фінансових інструментів;

фінансові інструменти з низьким рівнем ризику – короткострокові боргові фінансові інструменти, що обслуговують ринок грошей, виконання зобов'язань за якими гарантовано стійким фінансовим станом і надійною репутацією позичальника (характеризується терміном "першокласний позичальник");

фінансові інструменти з помірним рівнем ризику, що характеризують групу фінансових інструментів, рівень ризику за якими майже середньоринковий;

фінансові інструменти з високим рівнем ризику. До них належать фінансові інструменти, рівень ризику за якими суттєво перевищує середньоринковий;

фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику ("спекулятивні"). Для них властивий найвищий рівень ризику; їх використовують

з метою здійснення найризикованіших спекулятивних операцій на фінансовому ринку. Наприклад, акції "венчурних" (ризикових) підприємств; облігації з високим рівнем відсотка, емітовані суб'єктом господарювання із кризовим фінансовим станом; опціонні та ф'ючерсні контракти тощо.

9.4. Державне регулювання фінансового ринку

Основні функції щодо регулювання фондового ринку в країні належать державі, адже цей ринок є настільки масштабним і ризиковим для фінансової безпеки країни, пред'являє настільки високі вимоги до інфраструктури та ресурсів на його будівництво, що тільки зусилля держави "згори" можуть надати йому цивілізованої та безпечної форми.

Світова практика свідчить, що в розвинутих країнах з ринковою економікою ринок цінних паперів пройшов значний еволюційний шлях – від хаотичності та роздробленості до цілісності, централізації та досить жорсткого державного регулювання. Ці характеристики стали невід'ємними для всієї фінансової системи ринкових економічних відносин як у межах однієї країни, так і в міжнародних фінансово-економічних відносинах. Головними характеристиками та принципами функціонування такого ринку є:

1) *цілісність ринку* у межах окремої країни, яка забезпечується наявністю єдиної Національної (головної, якщо в країні історично збереглось декілька фондових бірж) фондової біржі як єдиного місця котирування цінних паперів, єдиного Центрального депозитарію цінних паперів і єдиного Клірингового банку (розрахункової палати), як правило, це Національний банк. Цілісність ринку означає визначення єдиних курсів на всі цінні папери, які допущені до обігу та котирування на всій території даної країни. Тобто, якщо контроль від держави виконує Національний банк, то контроль грошей у вигляді цінних паперів здійснює той же Національний банк, але через фондову біржу;

2) *централізація ринку* цінних паперів, що означає державний контроль і безпосереднє регулювання цілісної системи обігу цінних паперів і забезпечується спеціально створеними державними органами;

3) *прозорість ринку* цінних паперів, що означає: широке розповсюдження ринкової інформації, однаковість ціни на конкретні цінні папери на всій території країни, доступність і рівноправність замовлень будь-якого клієнта на купівлю – продаж цінних паперів і включає можливість компенсації цих замовлень фінансовим посередником за свій рахунок;

4) *введення системи електронного обігу* цінних паперів – їх дематеріалізованого обігу у формі комп'ютерних записів на рахунках через систему "Національна фондова біржа – Центральний депозитарій – Кліринговий банк";

5) *відповідність* національної системи обігу цінних паперів *загальноприйнятим стандартам безпеки* інтересів і прав інвесторів, що забезпечує високі гарантії для залучення місцевих та іноземних інвестицій в акціонерні капітали та розвиток національної економіки.

Можна виділити основні моделі регулювання державою ринку цінних паперів.

Перша модель – регулювання фондового ринку зосереджується переважно в державних органах. Лише невелика частина повноважень щодо нагляду, контролю, встановлення обов'язкових правил поведінки передається державою самоврядним організаціям професійних учасників ринку. Такий підхід, наприклад, застосовується у Франції.

Друга модель – максимально можливий обсяг повноважень передається самоврядним організаціям, значне місце в контролі посідають не жорсткі нормативні приписи, а переговорний процес, індивідуальні узгодження з професійними учасниками ринку. Водночас держава зберігає основні контрольні функції, можливість у будь-який момент втрутитись у процес саморегулювання. Яскравий приклад такої моделі – ринок цінних паперів Великобританії.

На сьогодні в Україні функції державного регулювання фондового ринку, відповідно до чинного законодавства, розподілені між різними міністерствами та відомствами.

Регулювання фондового ринку здійснює держава та саморегулювні організації. Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а також інші державні органи у межах своїх повноважень, визначених законом [144].

Основними **завданнями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку** є [137]:

1) формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів і похідних (деривативів) в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;

2) координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та похідних (деривативів);

3) здійснення державного регулювання та контролю за емісією і обігом цінних паперів і похідних (деривативів) на території України;

4) захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання та припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів і законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

5) сприяння розвитку ринку цінних паперів і похідних (деривативів);

6) узагальнення практики застосування законодавства України з питань емісії (випуску) й обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення;

7) здійснення державного регулювання та контролю у сфері спільного інвестування;

8) здійснення (у межах компетенції) державного регулювання та контролю у сфері накопичувального пенсійного забезпечення;

9) здійснення (у межах компетенції) державного регулювання та нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

10) здійснення (у межах компетенції) заходів щодо запобігання та протидії корупції;

11) здійснення (у межах повноважень, визначених законодавством) нагляду на консолідованій та субконсолідованій основі за небанківськими фінансовими групами та їх підгрупами.

Об'єднання професійних учасників фондового ринку має такі повноваження [144]:

1) упровадження норм професійної етики у практичній діяльності учасників об'єднання;

2) розроблення та затвердження методичних рекомендацій щодо провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку;

3) упровадження ефективних механізмів розв'язання спорів, пов'язаних з професійною діяльністю учасників об'єднання;

4) моніторинг дотримання Статуту та внутрішніх документів об'єднання його учасниками.

Контрольні та регулятивні функції стосовно професійних учасників фондового ринку щодо їх діяльності з приватизаційними паперами здійснює **Фонд державного майна України**. Ним також регулюються питання видачі дозволів і ліцензій на здійснення фінансовими посередниками

представницької, комерційної та посередницької діяльності з приватизаційними паперами.

Контрольні та регулятивні функції здійснює також **Національний банк України**.

Антимонопольний комітет України відповідно до Закону України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції" та низки нормативних актів здійснює контроль за придбанням крупних пакетів акцій підприємств, що мають монопольне положення на ринку, а також пакетів акцій інших підприємств, сумарна вартість придбання яких перевищує 100 тис. дол. США (контроль за економічною концентрацією). Крім того, Антимонопольний комітет України контролює питання дотримання антимонопольного законодавства у процесі здійснення спільного інвестування інвестиційними фондами й інвестиційними компаніями, а також іншими учасниками ринку.

Певні регулятивні функції здійснюють також Міністерство юстиції, Міністерство економіки, Державна фіскальна служба та Державний митний комітет.

9.5. Особливості краудфандингових послуг

У сучасних умовах розвитку національної економіки суб'єкти господарювання потребують додаткових джерел фінансування своєї діяльності. У розвинених країнах одним зі способів залучення фінансових ресурсів є краудфандинг. Однак концепції краудфандингу та краудінвестингу є новими для України, і для їх успішного впровадження необхідно детально дослідити теоретичні та практичні аспекти цих понять.

Краудфандинг є фінансовою інновацією, яка репрезентує новий напрям фінансової науки – соціальні фінанси. У загальному контексті краудфандингом є колективне фінансування невеликими сумами за допомогою використання можливостей новітніх інформаційно-комунікаційних технологій [94].

Суб'єктами процесу краудфандингу, з одного боку, виступають інвестори або спонсори, що надають кошти та, з іншого – пошукувачі чи реципієнти капіталу, які є ініціаторами-засновниками проекту. Рух коштів здійснюється від спонсорів до реципієнтів. Посередниками процесу є власники (організатори) краудінвестингової платформи, які отримують плату за надану послугу у вигляді комісійних і виступають гарантами формування заставного фонду, та банки чи інші провайдери платежів, через яких здійснюється перерахування коштів [94].

Краудфандинг сприяє мобілізації капіталу для різних цілей, використовуючи численні моделі. Залежно від мотивації донора й очікуваної вигоди краудфандинг може мати такі типи:

без розрахунку на вигоду – у формі пожертви чи спонсорства;
з розрахунком на нефінансову чи фінансову вигоду.

Модель краудфандингу, яка орієнтована на отримання добровільної пожертви, передбачає, що донори надають кошти на підтримку проєктів з філантропічних мотивів, без розрахунку на компенсацію. Найчастіше неприбуткові проєкти започатковують і розвивають у соціальній сфері, сферах охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, відновлювальної енергетики, розвитку міської інфраструктури тощо [94].

Найпопулярнішою формою краудфандингу для фінансування творчих, соціальних і підприємницьких проєктів є модель з розрахунком на нефінансову винагороду. Модель дозволяє вносити вклад у проєкти та отримувати в обмін нефінансову винагороду. Тут часто діє диференційна система, в якій більша пожертва передбачає кращу нагороду. Модель часто нагадує добродійність з даруванням, оскільки вклад набагато перевищує грошову цінність винагороди. У якості винагороди може виступати першочергове отримання нового продукту після завершення виробництва, подарунок, оприлюднення імені благодійника тощо [149].

Модель краудфандингу, яка орієнтована на отримання фінансової вигоди, називають краудінвестингом. **Краудінвестинг** є однією з форм залучення фінансування, в якій велика кількість людей (мікроінвесторів) з типово невеликою сумою грошей, через мережу Інтернет можуть вкласти гроші в нові проєкти [100]. Краудінвестинг передбачає, що донори отримують компенсацію у формі: участі у капіталі, отримання частини виручки, участі у розподілі частини прибутку. Відповідно, розрізняють три форми (моделі) краудінвестингу залежно від очікуваної фінансової вигоди з боку інвестора: роялті; краудлендинг; акціонерний краудфандинг [92].

Механізм краудінвестингу найбільш привабливий для нетехнологічних підприємств, яким необхідні невеликі інвестиції для запуску або розширення бізнесу. Проте вони не цікаві венчурним фондам і бізнес-ангелам, що спеціалізуються на інвестиціях в ІТ-проєкти.

У більшості випадків залучення коштів відбувається через спеціалізовані краудінвестингові платформи. Діяльність цих "майданчиків" від країни до країни має свої особливості, які враховують місцеве законодавство. Деякі майданчики проводять попереднє оцінювання проєктів; інші майданчики

лише зводять компанії з інвесторами; треті, навпаки, виступають єдиним власником частки інвесторів у фінансованому підприємстві.

Краудлендинг передбачає, що донори отримують фіксований дохід і очікують виплати протягом терміну існування інвестиції (життя проекту). Краудлендинг відбувається за суттєво спрощеною процедурою, ніж банківське кредитування: не потребує попереднього оцінювання проекту, надання пакету документів, застави чи поручительства тощо. Прикладом краудлендингу є P2P-кредитування (peer-to-peer або person-to-person кредитування), тобто кредитування фізичною особою фізичної особи. У цьому випадку в кредитні взаємини вступають рівноправні сторони, укладаючи договір з приводу позикової вартості за допомогою посередника – мікрофінансової організації чи банку. Даний вид діяльності, як правило, ведеться в електронній формі і є формою мікрокредитування, в якій видача та отримання позик фізичними особами здійснюється безпосередньо, без залучення банків [94; 102].

Переваги та недоліки краудінвестингу для кожного учаснику таких фінансових відносин наведено у табл. 9.2.

Таблиця 9.2

Переваги та недоліки краудінвестингу для кожного учасника фінансових відносин [92; 102; 147]

	Переваги	Недоліки
1	2	3
Інвестори	Можливість інвестувати в бізнес навіть невеликі суми; можливість інвестувати в кілька різнопланових проектів з метою диверсифікації ризиків; можливість зручно вибирати проекти для інвестування за бажаним критерієм на платформах краудінвестингу; більш високий дохід для інвестора за рахунок зведення різниці в ставках до мінімуму (менші витрати оператора майданчика)	Ризики шахрайства: під виглядом стартапу кошти може збирати фінансова піраміда; ризик того, що необхідна сума інвестицій не буде зібрана, і проект не буде реалізований; ризик того, що проект виявиться збитковим і закрийється, інвестиції пропадуть; у багатьох випадках схеми краудінвестингу не відповідають або не повністю відповідають чинному законодавству країни; багато платформ краудінвестингу закриваються через деякий час після відкриття, тому що виявляються нерентабельними

1	2	3
Реципієнти капіталу	<p>Залучення коштів у венчурні проекти (стартапи), які не можуть розраховувати на традиційне фінансування через високий ризик для інвесторів; залучення більш дешевих джерел фінансування різноманітних проектів, зменшення відсоткових ставок за позикою досягається меншими витратами оператора майданчика; важелі управління залишаються у засновника стартапу через незначну частку кожного окремого інвестора; немає залежності від однієї людини (якщо проект не сподобається одному-двома великим інвесторам, то є ймовірність, що він сподобається тисячі мікроінвесторів); інвестори, які зробили внесок, будуть лояльні до цієї компанії, зацікавлені у просуванні її продуктів</p>	<p>Ризики того, що необхідна сума інвестицій не буде зібрана, і проект не буде реалізований; певні складнощі, пов'язані з виходом на крудінвестингову платформу, що вимагає ретельної підготовки проекту та його грамотної презентації; надання у відкритий доступ документів компанії (бухгалтерську й управлінську звітність, бізнес-плани, ТЕЗ, стратегію розвитку тощо)</p>

Отже, найбільш суттєві ознаки краудфандингу, краудінвестингу та краудлендингу можна сформулювати таким чином [94]:

колективне фінансування, коли кошти надходять у незначних сумах від значної невизначеної кількості осіб;

колективне співробітництво заради досягнення визначених суспільно корисних цілей;

кошти надаються або без очікування матеріальної винагороди в розрахунок на отримання моральної вигоди, або в розрахунок на нефінансову чи фінансову винагороду в майбутньому;

обов'язковою умовою є відкритий конкурс з використанням можливостей новітніх інформаційно-комунікаційних технологій;

альтернативне фінансування і новий вид фінансової послуги;

ризикове інноваційне інвестування.

Слід ретельно проаналізувати можливий вплив ринку альтернативного фінансування, зокрема ринку краудфандингових послуг, на економіку держави та її окремі сегменти.

Поява й активний розвиток колективного фінансування та інвестування дозволяють виділити визначальну тенденцію сучасних фінансів – розвиток соціальних фінансів, що сприяє посиленню тенденцій демократизації та соціалізації економіки.

У свою чергу, це є наслідком зростання суспільної свідомості та соціальної відповідальності, а новітні Інтернет-технології (зокрема, спеціалізовані сайти та соціальні мережі) створюють технічні можливості для конвертації соціального капіталу у фінансовий [94].

За умови певних складнощів в залученні іноземних інвестицій, обмеженості держави в коштах для підтримки невеликих підприємств ринок альтернативного фінансування може сприяти частковому вирішенню цих проблем, сприяючи розвитку малого та середнього бізнесу.

Демократизація та соціалізація фінансових відносин приводить до зрушень у процесах, що протікають на фінансовому ринку. Зокрема, поява краудфандингу як народного колективного фінансування є свідченням зниження ролі банків і ощадних інститутів в якості посередників на фінансовому ринку. Технічно такі можливості виникли завдяки поширенню інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, **P2P-кредитування** – це мережа, яка дозволяє оминати банк як додаткову ланку в ланцюжку поставок фінансових послуг, тим самим забезпечуючи більш високий дохід для інвестора та більш низьку кредитну ставку для позичальника. P2P-мережа дозволяє звести різницю в ставках до мінімуму. Подібні сервіси стають альтернативою банкам. Але, як зазначають експерти ринку, не слід забувати про ризики, що властиві такого роду соціальним мережам, які банки вже давно навчилися уникати. Головна небезпека – це високий рівень шахрайства та юридична незахищеність як інвестора, так і позичальника [94].

Розвиток ринку альтернативного фінансування та перехід до стадії його зрілості має супроводжуватися в майбутньому активізацією процесів сек'юритизації. До такого висновку можна дійти, аналізуючи потужний потенціал ринку краудінвестингу, де будуть обертатися значні обсяги коштів, що формуватимуть грошові потоки. А сфери, де формуються грошові потоки, завжди стають об'єктом зацікавлення інвестиційних банків, що займаються сек'юритизацією. Отже, в майбутньому можна очікувати появу нових фінансових інструментів [94].

Що стосується України, слід зазначити, що надання краудфандингових послуг знаходиться у зародковому стані, але має можливості

перетворитись на досить потужний сегмент ринку фінансових послуг. Потенціал цього виду фінансових послуг зумовлений з одного боку, наявністю у кожної окремої особи недостатніх обсягів реально вільних коштів, але великим бажанням отримати значну вигоду від мікроінвестицій. З іншого – вітчизняні експерти неодноразово наголошували на значному сукупному фінансовому потенціалі домогосподарств, який не завжди вдається акумулювати банкам та іншим ощадним інститутам в силу недостатнього рівня довіри до їх діяльності. Тому цей потенціал має шанси бути задіяним для інвестування за допомогою механізму краудфандингу (краудінвестингу) [94].

Розвиток краудінвестингових та краудфандингових технологій в Україні надасть можливість вплинути як на розвиток ІТ сегментів економіки, так і на фінансову систему. Це обумовлено не тільки виникненням значного соціального ефекту, який втілюється у допомозі розвитку малого бізнесу, але й значною інвестиційною привабливістю самого проекту розроблення платформи [100]. Доступ до дешевих ресурсів і великого доходу, безумовно, стимулює малий бізнес і розвиває економіку в цілому. Банки не залишаться осторонь, а братимуть участь як інвестори або як продавці кредитного портфеля. Розвиток прямого кредитування в сегменті малого бізнесу може стати переважним напрямом для України, де вартість позики дуже висока, а довіра до банків дуже низька [150].

Разом з тим, є певні складнощі, які не сприяють розвитку ринку альтернативного фінансування та, зокрема, краудінвестингу в Україні. Причини, що перешкоджають цьому процесу, викладені в табл. 9.3, розробленій автором на основі [100; 147] з узагальненням і доповненням. Лише вирішення зазначених проблем сприятиме поступовому розвитку ринку альтернативного фінансування в Україні.

Становлення організованого та цивілізованого ринку краудфандингових послуг в Україні потребує його регулювання та регламентування, що має стати завданням для вирішення з боку НКЦПФР [94]. Зокрема слід розробити Правила краудфандингу/краудінвестингу, запровадити відповідні механізми для фінансування невеликих за обсягами або нових проектів, спростити регуляторні норми для інвесторів.

У багатьох країнах світу (США, Великобританія, Германія тощо) краудінвестинг вже активно використовується на фінансовому ринку. Механізм його реалізації в цих країнах може бути прикладом для успішного запровадження в Україні.

Причини недостатнього розвитку краудінвестингу в Україні

№ з/п	Проблеми	Коментарі
1	Недосконалість законодавчої бази	Низька захищеність інвесторів і складна процедура реалізації такого способу фінансування через відсутність правил краудінвестингу
2	Наявність менш ризикованих інструментів	Існує велика кількість способів інвестування з меншими ризиками: ПФі, нерухомість, банківські депозити тощо, які користуються популярністю у інвесторів
3	Відсутність великої кількості успішних кейсів	Компанії, які зібрали інвестиції за допомогою краудінвестингу, – це поодинокі випадки
4	Неправильне позиціонування	Більшість майданчиків позиціонує цей інструмент як інвестування для заможних людей. Але, заможні люди не будуть робити мікроінвестиції. Їм простіше вкласти велику суму в людей, з якими вони поспілкувалися і в яких вони повірили
5	Відсутність податкових пільг для інвесторів	Наявність податкових пільг для мікроінвесторів могла б дати поштовх до розвитку даного виду інвестування
6	Незначна кількість якісних майданчиків	Потрібно докласти багато зусиль і витратити багато часу, щоб знайти всю інформацію та профінансувати "надійну" справу, або мати спеціальні навички
7	Нерозуміння інвесторами принципів венчурних інвестицій	З двадцяти проектів втілюється один, який окупає витрати. Але інвестори цього не розуміють і вважають такий вид інвестицій занадто ризикованим
8	Низька фінансова культура населення	Відсутність відповідних фінансових знань і навичок, недовіра до фінансових ринків, нерозуміння контрактних відносин обмежує можливості людей щодо прийняття правильних інвестиційних рішень, ефективного розподілу заощаджень

В юридичному аспекті у відносинах краудінвестингу беруть участь три основні гравці: **проект** (реципієнт капіталу), **краудінвестингова Інтернет-платформа** та **інвестор**. Крім цього, Інтернет-платформа залучає фінансовий інститут для проведення банківських транзакцій – акумулювання грошових коштів і спрямування їх у проект [97].

Основний інтерес викликає питання, яким чином інвестори беруть участь в проекті та як відбувається повернення вкладених інвестицій. Найбільш прийнятним є механізми так званого **мезонінного фінансування** – гібридний фінансовий інструмент, який є середнім між власним (внеском до статутного фонду) та позиковим капіталом (угодою позики).

Субординована позика в даному випадку відрізняється від звичайної тим, що крім виплати фіксованих відсотків після закінчення певного терміну інвестор отримує право на участь у прибутку компанії, яка реалізує проект. Така умова зближує становище інвестора із засновниками цієї компанії, які беруть участь в статутному фонді, але не зрівнює його [97].

На підставі угоди інвестору можуть бути надані окремі права на здійснення контролю за діяльністю компанії, а також право на отримання інформації про стан справ в компанії. Але разом з тим інвестор ніколи не отримує повноцінних корпоративних прав, якими володіють учасники компанії. Крім участі в прибутку та виплати фіксованого відсотка за позикою, інвестору, як правило, гарантується також певний бонус за умови виходу з проекту. Важливою характеристикою субординованої позики є також і те, що обслуговування за нею відбувається після того, як будуть задовільнені вимоги кредиторів попередньої черги (наприклад, банків), але раніше вимог самих учасників (акціонерів) компанії. Черговість задовільнення вимог кредиторів устанавлюється в угоді між сторонами. Ця черговість дотримується також в разі банкрутства проекту [97].

Отже, розвиток краудфандингу як альтернативи фінансування за рахунок професійних інвесторів надасть можливість розвитку та реалізації численних проектів для підприємств. Зважаючи на його активне застосування в країнах з розвинутою економікою, необхідно створити належні умови для його успішного використання в Україні.

Висновки

Для ефективного функціонування економіки країни необхідна безперервна мобілізація, розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів. Для цього в економічній системі існує фінансовий ринок, на якому відбувається акумуляція і перерозподіл капіталу.

Рекомендована література [12; 67; 94; 97; 144].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. Визначте сутність фінансового ринку.
2. Охарактеризуйте основні функції фінансового ринку.
3. Назвіть основних учасників фінансового ринку.
4. Дайте характеристику учасникам валютного ринку.

5. У чому полягає відмінність форвардного контракту від ф'ючерсного?
6. Назвіть види валютного курсу.
7. Дайте визначення поняттю "цінні папери", назвіть їх види.
8. Охарактеризуйте поняття "фінансове посередництво".
9. Охарактеризуйте поняття "краудфандинг".
10. У чому полягають переваги та недоліки краудфандингового фінансування?

Тести

1. Пряме або опосередковане, самотійне, або спільно з іншими особами володіння певною частиною статутного капіталу, або права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи, або незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи – це:

- а) пряма участь;
- б) самотійна участь;
- в) істотна участь.

2. За гарантованістю рівня дохідності фінансові інструменти не бувають:

- а) з фіксованим доходом;
- б) з плаваючим доходом;
- в) з максимальним доходом.

3. Хто в Україні виступає в якості посередників на фінансовому ринку, надаючи фінансові послуги:

- а) брокери;
- б) дилери;
- в) фінансові установи?

4. Укладання торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу – це:

- а) брокерська діяльність;
- б) дилерська діяльність;
- в) андеррайтинг.

5. Залежно від цілі інвестування інвесторів розрізняють на:

- а) стратегічних і портфельних;
- б) стратегічних і тактичних;
- в) індивідуальних та інституційних.

6. До суб'єктів ринку цінних паперів належать:

- а) емітент;
- б) кредитор;
- в) позичальник.

7. Суб'єкти фінансового ринку, продавці та покупці фінансових активів, які своїми діями створюють фінансовий ринок, підтримують рух фінансових інструментів і забезпечують безперервність і постійність взаємодії на ньому, – це:

- а) прямі учасники;
- б) інституційні учасники;
- в) опосередковані учасники.

8. Цінний папір, що підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові цього цінного папера його номінальну вартість у передбачений строк і виплатити дохід, – це:

- а) акція;
- б) облігація;
- в) опціон.

9. Не існує таких видів акцій:

- а) прості;
- б) складні;
- в) привілейовані.

10. Частина фінансового ринку, де здійснюються короткострокові кредитні операції, – це:

- а) ринок грошей;
- б) ринок капіталів;
- в) ринок цінних паперів.

Практичні завдання

Завдання 9.1. Якою буде поточна дохідність і дохідність від погашення двохрічної облігації, яку було придбано за 500 грн, з купонною дохідністю 5 % на рік?

Завдання 9.2. Визначте номінальну ціну акцій, випущених акціонерним товариством "Промінь", якщо статутний капітал становить 200 млн грн, а кількість випущених акцій – 1 млн одиниць.

Завдання 9.3. Акцію номіналом 1 500 грн придбали за курсом 150; за нею виплачують дивіденд у 30 % річних. Розрахуйте поточну прибутковість інвестованих коштів.

Розділ 10. Міжнародні фінанси

Мета – оволодіння знаннями про міжнародні фінанси, механізми й інструментарій прийняття рішень у валютній та кредитній сферах на міжнародному рівні. Формування системи теоретичних знань, прикладних умінь і навичок щодо механізму функціонування валютних систем і валютних курсів, визначення особливостей функціонування міжнародного валютного, кредитного та фондового ринків.

Основні питання

- 10.1. Теоретико-методичні основи міжнародних фінансів.
- 10.2. Світова валютна система та принципи її функціонування.
- 10.3. Характеристика міжнародного фінансового ринку.
- 10.4. Міжнародні фінансові інститути.
- 10.5. Міжнародні розрахунки.

Компетентності, що формуються за темою:

знання: основних історичних аспектів становлення міжнародних фінансів, сутності міжнародних відносин; формування валютних систем, економічних аспектів формування валютних ринків та їх операцій;

уміння: аналізувати передумови виникнення міжнародних фінансів залежно від конкретних історичних форм економічних відносин; аналізувати фактори, які впливають на валютний курс;

комунікації: здатність до визначення основних елементів валютної системи, а також валютної позиції банку; проведення конвертації однієї валюти в будь-яку іншу;

автономність і відповідальність: визначення особливостей та закономірностей формування міжнародних фінансів і валютних систем. Відповідальність за визначення факторів впливу на валютний курс.

Ключові терміни: міжнародні фінанси, міжнародна фінансова система, світове фінансове середовище, міжнародні фінансові організації, міжнародний фінансовий ринок, валютна система, валютний курс, міжнародний кредит, міжнародний ринок цінних паперів, фінансові інститути, валютні операції.

10.1. Теоретико-методичні основи міжнародних фінансів

У сучасних умовах розвитку міжнародних інтеграційних процесів і глобалізації економіки все більшого значення набуває сфера міжнародних фінансових відносин. Саме фінанси в міжнародному середовищі впливають на фінансово-економічні інтереси суб'єктів міжнародних відносин, прискорюють фінансові потоки у світовій фінансовій системі та сприяють розвитку та розширенню міжнародних інтеграційних процесів.

Міжнародні фінанси це:

у широкому розумінні – сукупність фінансових ресурсів усіх країн, міжнародних організацій та міжнародних фінансових центрів світу;

у вузькому розумінні – це ті фінансові ресурси, які використовуються у міжнародних економічних відносинах, тобто у відношеннях між резидентами та нерезидентами [76].

Міжнародні фінанси визначаються як сукупність відносин зі створення та використання грошових коштів (фондів), необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності міжнародних фірм і держав [49].

Існування та поглиблення деяких суспільно-економічних і загальносвітових процесів сприяли становленню та розвитку міжнародних фінансів. До таких процесів відносять:

інтеграцію господарських процесів країн світу, посилений розвиток міжнародної торгівлі;

інтернаціоналізацію та глобалізацію економічних зв'язків, посилення інтеграційних процесів у політичній та соціальній сферах;

поглиблення процесів міжнародного поділу праці, міграції робочої сили;

уніфікацію національних валютних політик і посилення взаємного впливу валют;

розширення форм реалізації міжнародного кредиту;

розвиток міжнародного фінансового ринку та ринку фінансових послуг;

посилення ролі міжнародних економічних і фінансових інституцій;

розвиток різноспрямованих міжнародних програм (гуманітарних, культурних, політичних) і необхідності їхнього фінансування.

Для розуміння сутності, ролі та призначення міжнародних фінансів у суспільно-економічному процесі доцільно розглянути основні функції, які вони виконують.

Основними функціями міжнародних фінансів є:

розподільча функція – полягає у реалізації грошового розподілу та перерозподілу світового продукту за допомогою діючого механізму міжнародних фінансів. Певний вплив на розподіл світового суспільного продукту має політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин. На окремих етапах історичного розвитку об'єктивні закономірності та політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин у певній мірі збігаються. Але вони можуть і суперечити одне одному [49];

контрольна функція – проведення постійного контролю через засоби обліку й аналізу руху світового суспільного продукту в грошовій формі. Ефективність контрольної функції залежать від політики держави, рівня її економічного розвитку, швидкості та якості моніторингу й обробки інформації;

регулятивна функція – регулювання світових фінансових потоків за допомогою міжнародних валютно-кредитних і фінансових установ;

стабілізаційна функція – створення сприятливих і стабільних умов для міжнародних економіко-соціальних відносин.

Міжнародні фінанси є однією з визначальних підсистем світового господарства, яка справляє вирішальний вплив на національну та світову економіку. Водночас міжнародні фінанси функціонують як цілісна система, елементами якої є:

світова валютна система, яку характеризують такі складові, як національні та резервні валюти, міжнародні колективні валюти, умови взаємної конвертованості, валютний паритет, валютний курс, національні та міжнародні механізми регулювання валютних курсів;

міжнародні розрахунки, які обслуговують рух товарів, факторів виробництва, фінансових інструментів, а також платіжний баланс, у якому відображаються всі операції, пов'язані з міжнародними розрахунками;

міжнародні фінансові ринки та механізми торгівлі конкретними фінансовими інструментами – валютою, кредитами, цінними паперами;

міжнародне оподаткування як метод мобілізації грошових коштів;

міжнародний фінансовий менеджмент транснаціональних корпорацій (ТНК), головне місце у якому приділяється міжнародному інвестуванню, управлінню ризиками, транснаціональному фінансуванню тощо [48].

Основною складовою функціонування системи міжнародних фінансів є суб'єкти фінансових відносин. Такими суб'єктами виступають як фізичні та юридичні особи, так і держави та різноманітні міжнародні організації.

Основні види суб'єктів міжнародних фінансів подані в табл. 10.1 (узгальнено за [49]).

Таблиця 10.1

Класифікація суб'єктів міжнародних фінансів

Критерії	Суб'єкти міжнародних фінансів
З позицій конкретної держави	Резиденти
	нерезиденти
За суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності	Фізичні особи
	юридичні особи
	об'єднання фізичних, юридичних, фізичних та юридичних осіб
	інші суб'єкти господарської діяльності
З економічної точки зору	Домашні господарства
	господарюючі підприємства
	фінансові інститути
	держави
	міжнародні організації
З точки зору міжнародного публічного права	Держава
	центральні банки
	міждержавні (міжнародні, регіональні) організації
З позиції міжнародного приватного права	Фізичні особи
	національні й іноземні юридичні особи (фінансово-кредитні інститути)
	банки
	транснаціональні компанії
	біржі

Незважаючи на різноманіття видів суб'єктів міжнародних фінансів (див. табл. 10.1), основними учасниками міжнародних фінансових відносин залишаються:

держави – основний суб'єкт міжнародного права, що діє у сфері міжнародних фінансів, наділений здатністю здійснювати міжнародні права й обов'язки в особі органів державної влади;

міжнародні фінансові організації – створені кількома державами суб'єкти міжнародного публічного права, які надають фінансові ресурси державам – членам міжнародних фінансових організацій на умовах, визначених їх установчими документами;

центральні банки – установи державної форми власності, які відповідають за монетарну (грошово-кредитну) та валютну політику держави або спільноти держав (Європейський центральний банк);

національні й іноземні юридичні особи – фінансово-кредитні інститути, банки, ТНК, біржі та ін;

фізичні особи.

Комплексна взаємодія суб'єктів та об'єктів міжнародних фінансових відносин формує ефективну міжнародну фінансову систему.

Міжнародна фінансова система – це форма організації та регулювання валютних потоків, закріплена нормами міжнародного права, міжнародними та регіональними угодами, національними законодавствами країн – учасниць міжнародної фінансової системи [37].

Основним завданням міжнародної фінансової системи є регулювання міжнародних фінансових відносин шляхом створення відповідних міжнародних організацій задля регламентації, уніфікації та встановлення обмежень щодо валютного регулювання, умов міжнародного кредитування та встановлення міжнародних правил у сфері страхування та інвестування.

У сучасних умовах основними складовими міжнародної фінансової системи є: світова валютна система, міжнародний фінансовий ринок, міжнародні фінансові інститути та система міжнародних розрахунків.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що міжнародні фінанси за своєю спрямованістю формують міжнародне фінансове середовище всієї сучасної світової економіки, а також забезпечують процес безперервного розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів серед суб'єктів міжнародних фінансово-економічних відносин.

10.2. Світова валютна система та принципи її функціонування

Міжнародні фінанси невід'ємно пов'язані із фінансовими потоками між учасниками міжнародних фінансових відносин (державами, юридичними та фізичними особами). Такі фінансові відносини часто звужуються до грошових засобів обігу, тобто до валютних відносин.

Міжнародні валютні відносини – сукупність валютно-грошових і розрахунково-кредитних зв'язків у світогосподарській сфері, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств [50].

Світова валютна система – це форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин, що історично склалась і закріплена міждержавною домовленістю. Це сукупність способів, інструментів, міждержавних органів, за допомогою яких здійснюється взаємний платіжно-розрахунковий оборот у рамках світового господарства. Це спеціально розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма організації валютних відносин між усіма чи значною кількістю країн світу [52; 76].

До основних складових міжнародної валютної системи належать:

- валютний курс та умови конвертованості валют;
- форми міжнародних розрахунків;
- міжнародна валютна ліквідність;
- резервні національні та міжнародні валютні одиниці;
- міжнародні валютні ринки та ринки золота;
- система міжнародного кредитування;
- міжнародні валютно-фінансові інститути.

Гроші, які використовуються в міжнародних економічних відносинах, стають валютою. У міжнародних розрахунках здебільшого використовується *іноземна валюта* – грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахункових операціях [37].

Під валютою в широкому сенсі слід розуміти будь-який товар, який здатний виконувати функцію засобу обміну в міжнародних розрахунках і забезпечує зв'язок і взаємодію національного та світового господарства [49].

У більш вузькому розумінні валюта – це наявна частина грошової маси, яка переходить з рук в руки в формі грошових банкнот і монет [49].

Тип валюти залежить від певних характеристик, факторів і регіональних або економічних чинників. Так, залежно від географічної приналежності (статусу) валюта розподіляється на національну, іноземну, міжнародну (регіональну).

Різноманіття видів валют, їх класифікація та характеристика подані в табл. 10.2.

Конвертованість валюти – це здібність резидентів і нерезидентів вільно, без обмежень обмінювати національну валюту на іноземну та використовувати іноземну валюту в угодах з реальними та фінансовими активами [76].

Класифікація та характеристика основних видів валют
(узагальнено за [35; 46; 48; 49; 52; 76])

Критерії	Види валют	Характеристика
1	2	3
Залежно від приналежності валюти	Національна	Встановлений законом платіжний засіб даної країни: грошові знаки у вигляді банкнот, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території країни, а також платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті цієї країни
	Іноземна	Грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються в міжнародних розрахунках
	Міжнародна (регіональна)	Міжнародна або регіональна грошова розрахункова одиниця, платіжний та резервний засіб
Відносно до валютних запасів країни	Резервна валюта	Іноземна валюта, в якій центральні банки інших держав нагромаджують і зберігають резерви для міжнародних розрахунків за зовнішньоторговельними операціями та іноземними інвестиціями
	Інші валюти	
За ступенем конвертованості валюти	Вільно конвертовані	Валюти, які без обмежень можуть бути обміняні на будь-які іноземні валюти
	Частково конвертовані	Валюти країн, в яких зберігаються валютні обмеження
	Неконвертовані (замкнені)	Валюти країн, в яких для резидентів і нерезидентів введена заборона обміну валют
За формами конвертованості валюти	Конвертованість за поточними операціями	Відсутність обмежень на платежі та трансферти з поточних міжнародних операцій, що пов'язані з торгівлею товарами і послугами, міждержавними переказами, доходами та трансфертами
	Конвертованість за капітальними операціями	Відсутність обмежень на платежі та трансферти з міжнародних операцій, що пов'язані з рухом капіталу
	Повна конвертованість	Відсутність будь-яких обмежень і за поточними, і за капітальними операціями
	Внутрішня конвертованість	Право резидентів купувати, мати та здійснювати операції в країні з активами у формі валюти та банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті

1	2	3
	Зовнішня конвертованість	Право резидентів проводити операції з іноземною валютою з нерезидентами
За видами валютних операцій	Валюта ціни контракту	Валюта, в якій визначається ціна товару
	Валюта платежу за контрактом	Валюта, в якій повинен здійснюватись платіж
	Валюта кредиту	Валюта, в якій надається міжнародний кредит. Валюта кредиту може не співпадати з валютою погашення зобов'язань
	Валюта клірингу	Використовується у випадку заліку вимог і зобов'язань щодо врегулювання зовнішнього боргу країн у межах міжурядових угод
	Валюта векселя	Валюта, в якій виставляється вексель. У якості такої грошової одиниці може виступати національна валюта країни-боржника, країни-кредитора за векселем або валюта третьої країни
За принципом побудови	Валюта кошикового типу	Валютний кошик – метод сумірності середньозваженого курсу однієї валюти відносно до визначеного набору інших валют
	Звичайна валюта	Інші валюти країн світу, які відносять до звичайних валют
Відносно до курсів інших валют	Сильна (тверда) валюта	Валюта, стійка до власного номіналу та до курсів інших валют. Така валюта, як правило, є вільноконвертованою
	Слабка (м'яка) валюта	Валюта, номінал якої є нестійким і знаходиться у великій залежності від коливань кон'юнктурних і структурних факторів
За матеріально-речовою формою	Готівкова	Банкноти та монети, номіновані в певній валюті; беруть участь у готівковому обігу на території країни та за її межами
	Безготівкова	Записи на рахунках; беруть участь у безготівкових розрахунках між уповноваженим банками, фізичними та юридичними особами

Конвертованість національної валюти сприяє інтеграції національного господарства у світову економіку. Основними критеріями конвертованості валюти є:

наявність розвинутого внутрішнього ринку, що динамічно зростає та базується на основі конкурентних цін;

достатньо розвинений і диверсифікований рівень національного господарства в поєднанні з регулярними імпортними закупівлями;

узгодження розширення виробничого потенціалу із внутрішніми потребами та можливостями зовнішнього ринку;

наявність валютних резервів, необхідних для підтримки стабільності міжнародних розрахунків за можливих тимчасових відхилень рівноваги платіжного балансу [50].

Наступним елементом валютної системи є **валютний курс** – мінова вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн – також є елементом валютної системи. За своєю сутністю це коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу [37].

Основними функціями валютного курсу є:

розширення економічних кордонів національної грошової одиниці;

порівняння вартісних показників окремих країн: продуктивності праці, заробітної плати, темпів економічного зростання, а також платіжного балансу країни;

порівняння національної ціни зі світовими цінами й інтернаціональною вартістю;

перерозподіл національного продукту між країнами – учасницями міжнародних економічних зв'язків.

До основних факторів, що впливають на валютний курс можна віднести:

темпер інфляції;

темпи зростання ВВП країни та національного доходу;

місце та роль країни у світовій торгівлі;

обсяг державного боргу;

темпи зростання продуктивності праці;

ступінь довіри до валюти на національному та світовому ринках;

довгострокові темпи зростання національної валюти;

розмір міжнародних резервів країни;

стан платіжного балансу;

валютна політика держави;

різниця процентних ставок в різних країнах;

діяльність валютних ринків і спекулятивні валютні операції;

прискорення чи затримка міжнародних платежів;

ступінь розвитку фондового ринку.

Спосіб установлення валютного курсу називають *режимом валютного курсу*. Для оцінювання темпів економічного розвитку використовують кілька розрахункових видів і режимів валютних курсів залежно від ступеня гнучкості та часового виміру (табл. 10.3).

Таблиця 10.3

Види розрахунків валютних курсів

(узагальнено за [35; 40; 48; 49; 76])

Види розрахунків	Характеристика
Розрахункові види валютних курсів	
Номінальний валютний курс	Курс між двома валютами, тобто відносна ціна двох валют (пропозиція їх обміну однієї на іншу)
Реальний валютний курс	Номінальний валютний курс, скорегований на відносний рівень цін у своїй країні та в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта
Номінальний ефективний валютний курс	Співвідношення між національною валютою та валютами інших країн, зваженим відповідно до питомої ваги цих країн у валютних операціях даної країни
Реальний ефективний валютний курс	Номінальний ефективний валютний курс, скоригований на зміну рівня цін або інших показників витрат виробництва, який показує динаміку реального валютного курсу даної країни до валют країн – основних торговельних партнерів
Режими валютних курсів залежно від ступеня гнучкості	
Фіксований валютний курс	Система, за якої валютний курс фіксується, а його зміни під впливом коливання попиту та пропозиції усуваються проведенням державою стабілізаційних заходів
Плаваючий валютний курс	Режим, за якого курси обміну валют визначаються безперешкодною грою попиту та пропозиції
Компромісний валютний курс	Режим, за яким поєднуються елементи фіксування та вільного плавання валютних курсів, а регулювання валютного ринку лише частково здійснюється рухом самих валютних курсів
Котирування валютних курсів за часовим вимірюванням	
Курс "спот"	Курс обміну протягом не більше 2-х робочих днів з моменту досягнення угоди про курс; це курс на ринку на певну дату
Форвардний курс	Узгоджений курс; обмін за цим курсом здійснюється в майбутньому, понад 3-х днів після узгодження
Крос-курс та тристоронній арбітраж	
Крос-курс валют	Курс обміну двох валют (А та В) через третю валюту (С)
Тристоронній арбітраж	Операція обміну двох валют через третю з метою отримання прибутку, використовуючи різницю між обмінним курсом і крос-курсом

Валюти різних країн обмінюються одна на одну в певному чітко встановленому співвідношенні. Таке співвідношення встановлюється на основі чинного в країнах обмінного валютного курсу.

Обмінний валютний курс – це:

- 1) кількість одиниць однієї валюти, необхідна для придбання одиниці іншої валюти;
- 2) ринкові ціни однієї валюти, виражені в іншій валюті;
- 3) сукупність цін валют, взаємопов'язаних тристороннім арбітражем [48, 76].

Для професійних учасників валютних ринків поняття "валютний курс" не існує. Воно розпадається на курс покупця та курс продавця:

курс покупця (bid rate) – це курс, за яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;

курс продавця (offer rate) – це курс, за яким він продає іноземну валюту за національну [40].

У системі міжнародних фінансових відносин національна грошова одиниця набуває ознак товару, який купують і продають за ціною, вираженою валютою інших країн. Саме тому валюта, в широкому розумінні, набуває не тільки національного, але й міжнародного значення. Вона є невід'ємною складовою грошово-кредитної політики держави та основною формою міжнародних фінансово-економічних зв'язків, забезпечує міжнародний товарообіг, науково-технічне співробітництво, культурний обмін і туризм тощо.

10.3. Характеристика та структура міжнародного фінансового ринку

Міжнародний фінансовий ринок є складною системою, де валютні ресурси обертаються відособлено від руху реальних активів.

Фінансовий ринок – сукупність економічних відносин з приводу перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів між населенням, суб'єктами господарювання та державою через систему фінансових інститутів на основі взаємодії попиту та пропозиції [90].

Світовий фінансовий ринок – специфічна сфера грошових операцій, де об'єктом угоди виступають вільні грошові кошти населення, суб'єктів господарювання та державних структур, міжнародних фінансових організацій, надані користувачу під цінні папери або в вигляді позики [76].

Міжнародний фінансовий ринок – система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків. Міжнародний фінансовий ринок виступає механізмом купівлі – продажу фінансових активів і відповідного задовільнення попиту та пропозиції суб'єктів міжнародних економічних відносин на грошовий капітал [40].

Функціонування міжнародного фінансового ринку полягає у:

мобілізації тимчасово вільних фінансових ресурсів на міжнародному рівні;

ефективному розподілі мобілізованих інвалютних ресурсів між учасниками міжнародного фінансового ринку;

визначенні ефективних напрямів інвестування;

формуванні рівноважних цін на інвалютні інструменти, що об'єктивно відображають співвідношення попиту та пропозиції на ринку;

здійсненні професійного посередництва між продавцями та покупцями фінансових ресурсів;

формуванні умов для мінімізації фінансових ризиків;

сприянні світовому розвитку шляхом прискорення обороту фінансових ресурсів [37; 49; 90].

Основну роль у функціонуванні міжнародного фінансового ринку відіграють саме його учасники, функціональне значення яких полягає в реалізації руху фінансових потоків між учасниками міжнародних фінансових відносин. Різноманіття видів учасників міжнародного фінансового ринку подано в табл. 10.4.

Таблиця 10.4

Учасники міжнародного фінансового ринку

(узагальнено за [37; 49])

Критерії	Види учасників	Характеристика
1	2	3
За характером участі суб'єктів	Прямі учасники	Біржові члени відповідних ринків фінансових інструментів, що укладають угоди за свій рахунок (дилери) і (чи) за рахунок і за дорученням клієнтів, які не є членами біржі (брокери або маклери)
	Непрямі учасники	Суб'єкти, які не є членами біржі, а отже, змушені звертатись до послуг прямих учасників ринку, найкрупніші з яких – маркет-мейкери

1	2	3
За метою та мотивами участі на ринку	Хеджери	Учасники ринку, що страхують інвалютні операції від небажаної зміни курсів валют у майбутньому шляхом хеджування
	Спекулянти: а) трейдери; б) арбітражери	Учасники міжнародного фінансового ринку, які прагнуть отримати вигоду за рахунок різниці у вартості інвалютних інструментів
За типом інвесторів	Приватні	Фізичні особи, які здійснюють операції з інвалютними інструментами
	Інституційні	Об'єднують банки, пенсійні фонди, страхові, інвестиційні та фінансові компанії та інші фінансово-кредитні фінансові інститути, а також міжнародні фінансові інститути

Як видно з табл. 10.4, за метою та мотивами участі на міжнародному фінансовому ринку їх учасники розподілені на хеджерів і спекулянтів.

Хеджування – проведення операцій, спрямованих на мінімізацію фінансових ризиків, шляхом створення позиції на ринку деривативів, яка була би протилежна позиції, що вже існує чи планується, на ринку реального активу.

У свою чергу, спекулянтів розрізняють на трейдерів та арбітражерів [37]:

Трейдери – це вид суб'єктів міжнародного фінансового ринку, які намагаються використовувати коливання курсу одного чи кількох контрактів, що досягається купівлею контрактів, коли очікується підвищення їх ціни, та продажем у ході зворотного її руху. Трейдери сприяють підвищенню ліквідності ринку.

Арбітражери – намагаються використовувати відмінності курсу в різний час чи на різних ринках. Своєю діяльністю арбітражери сприяють вирівнюванню курсів і цін, установленню паритетних співвідношень дохідності різноманітних фінансових інструментів у різних частинах міжнародного фінансового ринку.

Функціонування міжнародного фінансового ринку в певній мірі залежить від системи фінансового посередництва.

Фінансові посередники – це спеціалізовані професійні оператори ринку, інвестиційно-кредитні установи, що перерозподіляють інвалютні ресурси між постачальниками та споживачами фінансового капіталу, між інвесторами/кредиторами та реципієнтами цих ресурсів на основі дії принципу зв'язку в динаміці руху активів [37].

Посередники міжнародного фінансового ринку оптимізують процес переміщення інвалютних ресурсів від кредиторів та інвесторів до безпосередніх отримувачів шляхом непрямого (опосередкованого) фінансування. Таким чином, фінансові посередники здійснюють спрямування коштів від тих суб'єктів, що заощадили, до тих, що відчувають нестачу коштів або ж бажають отримати додаткову вигоду.

Міжнародний фінансовий ринок за своєю структурою є складною фінансовою системою. Залежно від видів фінансових активів основними складовими міжнародного фінансового ринку є:

- міжнародний валютний ринок;
- міжнародний ринок кредитних ресурсів;
- міжнародний ринок цінних паперів.

За економічною змістовністю **валютний ринок** – це сектор грошового ринку, на якому врівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта [49].

За призначенням і організаційною формою **валютний ринок** – це сукупність спеціальних інститутів і механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати – купити національну й іноземну валюту на основі попиту та пропозиції [49].

Під **міжнародним валютним ринком** розуміють ланцюг регіональних валютних ринків, тісно пов'язаних між собою системою кабельних і супутникових комунікацій. Між ними існує перелив коштів залежно від поточної інформації та прогнозів провідних учасників ринку щодо можливого положення окремих валют [29].

Основні структурні компоненти міжнародного валютного ринку схематизовані на рис. 10.1 [37].

Міжнародний валютний ринок складається з багатьох національних валютних ринків. Операції на ньому здійснюються на трьох рівнях:

I рівень: роздрібна торгівля. Операції на одному національному ринку, коли банк-дилер безпосередньо взаємодіє з клієнтами;

II рівень: оптова міжбанківська торгівля. Операції на одному національному ринку, коли взаємодіють два банки-дилери через посередництво валютного брокера;

III рівень: міжнародна торгівля. Операції між двома та більше національними ринками, коли банки-дилери різних країн взаємодіють один з одним. Такі операції часто включають арбітражні операції на двох або трьох ринках [48].

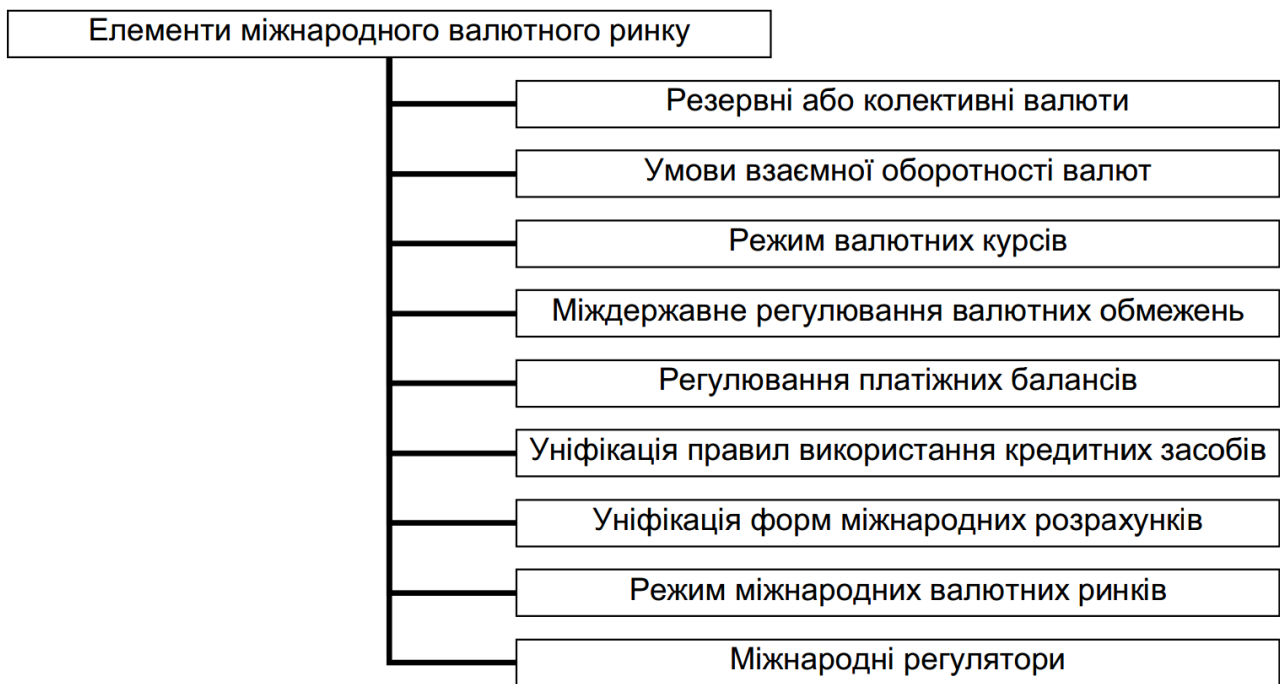

Рис. 10.1. Структурні елементи міжнародного валютного ринку

Учасники фінансово-економічних відносин, які здійснюють валютні операції, є *суб'єктами валютного ринку*. Різновид суб'єктів валютного ринку визначає його інституційну структуру. Основними учасниками міжнародного валютного ринку є банки, брокери, валютні біржі, фізичні та юридичні особи (табл. 10.5) [29].

Таблиця 10.5

Учасники валютного ринку

Учасники	Угоди	Мотиви
1	2	3
Банки	Угоди для клієнтів; торгівля валютою за власний рахунок	Проведення платежів; отримання прибутку або вирівнювання позицій за клієнтськими угодами
Підприємства (імпортери, експортери)	Купівля та продаж валюти; операції для страхування валютних ризиків; отримання та надання кредиту в інвалюті	Платежі в іноземній валюті; створення надійної бази для калькуляції собівартості; виключення валютних ризиків; отримання вигідних умов

1	2	3
Центральні банки	Купівля та продаж валюти; валютні інтервенції	Платежі, інкасація чеків, облік векселів і т.п.; купівля – продаж валюти для підтримки валютних ринків; забезпечення нормального функціонування валютних ринків
Брокери	Посередництво у валютних і відсоткових угодах, установленні курсів	Отримання прибутку у вигляді комісійних або відсотків від угоди
Валютні біржі	Угоди для клієнтів	Отримання прибутку у вигляді комісійних або відсотків від угоди

Як видно з табл. 10.5, основною особливістю діяльності учасників валютного ринку є проведення операцій з обміну або купівлі – продажу іноземних валют на постійній професійній основі. Подібні ситуації здійснюються від свого імені, або від імені своїх клієнтів – підприємств, міжнародних організацій і фінансових установ, які здійснюють міжнародні фінансові операції. Вони провадяться також від імені фізичних осіб – учасників валютного ринку. Ці процедури оформлюються через операції неторговельного характеру щодо купівлі – продажу іноземної валюти.

Перехід права власності на валютні цінності, використання валютних цінностей як засобу платежу в міжнародному обігу – це **валютні операції**. Зазвичай валютні операції здійснюються на міжнародному валютному ринку з метою: купівлі – продажу іноземної валюти; операцій хеджування; отримання спекулятивного прибутку за рахунок різниці курсів валют; погашення валютного кредиту та виплати відсоткових платежів за ним тощо.

Розгорнута класифікація видів валютних операцій, що здійснюються на валютному ринку, наведена у табл. 10.6.

Конверсійні операції – угоди між учасниками валютного ринку з купівлі – продажу іноземних валют на основі узгодженого курсу та терміну проведення операції [52].

Іншою складовою міжнародного фінансового ринку є міжнародний ринок кредитних ресурсів – це сфера міжнародних ринкових відносин щодо обігу боргових зобов'язань, які гарантують кредиторіві право стягувати борг з боржника.

Класифікація валютних операцій
(узагальнено за [49; 52; 76])

Критерії	Види валютних операцій	Характеристика
Конверсійні операції (за терміном здійснення платежу з купівлі – продажу валюти)	Касові операції (операції з негайною поставкою)	Купівля – продаж валюти на умовах поставки не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання
	Строкові	Купівля – продаж валютних цінностей з відстроченням поставки їх на термін, що перевищує два робочих днів
За механізмом здійснення касових операцій	Угода today (TOD)	Конверсійна операція з датою валютування в день укладання угоди
За механізмом здійснення касових операцій	Угода tomorrow (TOM)	Конверсійна операція з датою валютування на наступний за днем укладення робочий банківський день
	Операція "spot"	Купівля – продаж валюти на умовах її постачання банками-контрагентами на другий робочий день з дня укладання угоди за курсом, зафіксованим у момент її укладання
За механізмом здійснення строкових операцій	Форвардні операції	Купівля – продаж валюти між двома суб'єктами з наступною передачею валюти в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту
	Ф'ючерсні операції	Два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладання угоди
	Опціонні операції	Між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установлений строк (чи протягом певного строку) та за узгодженим сторонами курсом
	Операція своп	Угода про одночасну купівлю та продаж іноземної валюти на приблизно рівні суми за умови розрахунків щодо них на різні дати

Міжнародний кредит визначається як рух позикового капіталу в формі фінансових вимог між кредиторами та позичальниками різних країн, пов'язаний з наданням валютних і товарних ресурсів (активів) на умовах повернення, строковості та сплати відсотків [48].

Основними функціями міжнародного кредиту є:

перерозподіл позикових капіталів між країнами для забезпечення потреб розширеного виробництва;

економія затрат обігу в сфері міжнародних розрахунків;

прискорення концентрації і централізації капіталу;

обслуговування міжнародного товарообігу;

прискорення науково-технічного прогресу [49].

Міжнародне кредитування здійснюється у різних формах, які залежно від специфічних особливостей реалізації можна класифікувати за кількома ознаками (табл. 10.7).

Таблиця 10.7

Класифікація видів міжнародного кредитування

(узагальнено за [35; 48; 49; 52; 76])

Критерії	Види кредитування	Характеристика
1	2	3
За предметом зовнішньоекономічної угоди	Комерційний (товарний) кредит	Надається на закупівлю певних товарів або оплату послуг; має, як правило, "пов'язаний" характер, тобто суворо цільовий, закріплений в кредитній угоді
	Фінансовий кредит	Не має цільового призначення; може використовуватись позичальниками на будь-які цілі
	Інвестиційний кредит	Для будівництва конкретних об'єктів, погашення заборгованості, придбання цінних паперів
За видами надання кредиту	Товарні	Міжнародні кредити, що надаються експортерами своїм покупцям у товарній формі з умовою майбутнього покриття платежем у грошовій чи іншій товарній формі
	Валютні	Видаються банками у грошовій формі (у національній або іноземній валюті)

1	2	3
За термінами	Короткострокові (до 1 року)	Як правило, використовується у зовнішній торгівлі для розрахунків за неторговельними, страховими, спекулятивними угодами
	Середньострокові (від 1 року до 5 років)	Використовуються для інвестування в основні засоби виробництва, фінансування масштабних проектів, науково-дослідницьких робіт, упровадження нових технологій, а також для надання позик міжнародними фінансовими організаціями, урядами країн
	Довгострокові (більше ніж 5 років)	
За забезпеченням	Забезпечені кредити	Забезпеченням кредитів слугують товари, товаророзпорядчі та інші комерційні документи, цінні папери, векселі, нерухомість тощо
	Бланковий кредит	Видається боржнику під його зобов'язання погасити його у визначений термін, а документом щодо цього кредиту є соло-вексель з підписом тільки боржника
За технікою надання	Готівкові	Зараховуються на рахунок боржника та надходять в його розпорядження
	Акцептні	Застосовуються у формі акцепту тратти імпортером або банком
	Депозитні сертифікати	Документи, які свідчать про вкладення грошових коштів, поміщення їх на депозитний рахунок у банк під оголошену ставку відсотка
За типом кредитора	Приватні	Надаються фірмами, банками, брокерами
	Урядові	Надаються уповноваженими урядовими організаціями від імені держави
	Змішані	Беруть участь як приватні фірми, так і держава
	Міждержавні	Кредити міжнародних і регіональних валютно-кредитних і фінансових організацій
За альтернативною формою міжнародного кредитування	Факторинг	Операція з продажу зарубіжних рахунків (до отримання постачальниками експортної продукції) комерційним банкам або спеціалізованим компаніям

1	2	3
	Форфейтинг	Операція купівлі банком-форфейтором на повний термін і за заздалегідь установленими умовами векселів та інших боргових і платіжних документів
	Лізинг	Операція кредитування у формі оренди устаткування, суден, автомобілів, літаків тощо на термін від 3 до 15 років

До умов отримання міжнародного кредиту відносять: вартість і термін кредиту, валюту кредиту та валюту платежу, вид забезпечення та методи страхування. На ці умови впливає низка чинників: напрями використання кредитних ресурсів, характер суб'єктів кредитних відносин, рівень інтернаціоналізації кредитних ринків та їх підпорядкованість національному кредитному контролю [48].

Ще одним важливим сегментом міжнародного фінансового ринку є ринок цінних паперів (РЦП).

Міжнародний фондовий ринок – це сукупність економічних відносин між учасниками ринку з приводу емісії, обліку, обігу та погашення цінних паперів та їх похідних за межами національного ринку [49].

Функції міжнародного фондового ринку:

перерозподільча – перерозподіл національних капіталів між компаніями та приватними інвесторами різних країн;

спекулятивна – можливість отримання доходів від коливання цін інструментів міжнародного фондового ринку;

хеджування – убезпечення суб'єктів ринку від різного роду ринкових ризиків, що виникають у процесі міжнародної фондової торгівлі;

диверсифікації активів – оптимальний розподіл капіталів між активами міжнародного фондового ринку [37].

Міжнародний ринок цінних паперів має дві структурні складові:

іноземний ринок цінних паперів (фінансовий ринок держав, на якому укладаються угоди щодо іноземних цінних паперів);

евроринок цінних паперів (ринок, на якому випускаються, купуються та продаються цінні папери, виражені в євровалютах).

Міжнародний ринок акцій має два структурних сегмента: ринок іноземних акцій та ринок євроакцій.

Іноземні акції – це акції, які випущені корпорацією-нерезидентом на фондовий ринок іншої країни [48].

Євроакції – це акції, які розміщуються одночасно на кількох національних фондових ринках міжнародним синдикатом фінансових установ, який продає їх за євровалюти [35].

Особливості міжнародного ринку акцій:

широке використання автоматизованих торгових систем, що забезпечує створення єдиної системи торгівлі акціями у світі в цілому;

наявність безлічі котирувань акцій, що сприяє зміні прибутковості цінних паперів;

багатий вибір місця вкладень коштів;

розширення спектра арбітражних операцій [49].

Іноземні облігації – це цінні папери, які випускаються нерезидентом на національному ринку облігацій і виражені в національній валюті цього ринку. Місцеві інвестори, які зацікавлені в купівлі облігацій у місцевій валюті, є основними покупцями іноземних облігацій [35].

Основні відмітні риси випуску іноземних облігацій:

1) випуск облігацій емітується іноземним позичальником;

2) валютою випуску облігацій є іноземна для емітента;

3) розміщення облігацій здійснюється на тому чи іншому національному ринку та гарантується банківським синдикатом.

Єврооблігації – це довгострокові боргові цінні папери, які розміщуються одночасно на декількох ринках транснаціональними синдикатами, а валюта їхньої емісії є іноземною для інвесторів, які їх купують [48].

Депозитарні розписки – це вторинні цінні папери (у формі сертифікату), які випускаються національним банком світового значення, підтверджують його право на володіння акціями іноземних компаній і знаходяться в його трастовому управлінні. Кожна депозитарна розписка свідчить про володіння однією або декількома іноземними акціями [35].

10.4. Міжнародні фінансові інститути

Міжнародні фінансові інститути як міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації створюються відповідно до міжнародного права, на основі міжнародного договору з метою здійснення співробітництва та вирішення проблем у сфері валютно-кредитних і фінансових відносин [40].

Міжнародні фінансові інститути виникають на світовому та регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн-засновників цих організацій. Вони започатковуються на основі багатосторонніх угод між державами, їх основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах у цілях реалізації важливих економічних проектів.

До світових фінансових інститутів належать: міжнародний валютний фонд (МВФ); Всесвітній банк (ВБ).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй (ООН); міжурядова організація, призначена для сприяння міжнародному валютному співробітництву в сфері валютно-кредитних відносин.

МВФ був створений на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі (США) в 1944 р. Штаб-квартира МВФ розташована у Вашингтоні, округ Колумбія. Фонд має представництва в понад вісімдесяти країнах у всьому світі, що відображає його тісні зв'язки з державами-членами.

Цілі МВФ позначені в статтях Угоди, які відіграють роль статуту МВФ [29]:

сприяти розвитку міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій сфері в рамках постійної установи, що забезпечує механізм для консультацій і спільної роботи над міжнародними валютно-фінансовими проблемами;

сприяти процесу розширення збалансованого зростання міжнародної торгівлі та за рахунок цього домагатись досягнення та підтримки високого рівня зайнятості та реальних доходів, а також розвитку виробничих ресурсів усіх держав-членів, розглядаючи ці дії як першочергові завдання економічної політики;

забезпечити стабільність валют, підтримувати впорядкований валютний режим серед держав-членів і уникати використання девальвації валют з метою набуття переваги в конкуренції;

надавати допомогу в створенні багатобічної системи розрахунків у поточних операціях між державами-членами, а також в усуненні валютних обмежень, що перешкоджають розвитку світової економіки;

за рахунок тимчасового надання загальних ресурсів Фонду державам-членам з дотриманням адекватних гарантій створювати в них стан упевненості, забезпечуючи тим самим можливість виправлення диспропорцій у їхніх платіжних балансах без використання заходів, які можуть завдати шкоди добробуту на національному або міжнародному рівнях;

скорочувати тривалість порушень рівноваги зовнішніх платіжних балансів держав-членів, а також зменшувати масштаби цих порушень;

підтримувати стабільність валютних паритетів і усунення валютних обмежень;

надавати кредитні ресурси будь-яким країнам-учасникам для вирівнювання платіжних балансів.

Капітал МВФ формується за рахунок внесків країн-членів відповідно до встановлених квот. Кожна країна має квоту, яка залежить від її економічного стану (від ВВП, золотовалютних резервів, обсягу поточних операцій платіжного балансу).

Група **Всесвітнього Банку** є спеціалізованою установою ООН, діяльність якої спрямована на надання допомоги з метою розвитку економіки, вирішення соціально-економічних завдань, стимулювання розвитку ринкових відносин у транзитивних країнах, що розвиваються [29].

До групи Всесвітнього банку належать:

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);

Міжнародна асоціація розвитку (МАР)

Міжнародна фінансова корпорація (МФК);

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (МАГІ);

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС).

Всесвітній банк діє як акціонерне товариство, його акціонерами є країни-члени (США – 16,41 % акцій, Японія – 7,78 %, Німеччина – 4,49 %, Великобританія – 4,31 % і Франція – 4,31 %).

Основні напрями діяльності Всесвітнього банку:

фінансування програм у системі утворення;

фінансування заходів боротьби зі СНІДОМ;

фінансування програм охорони здоров'я;

надання допомоги в скороченні заборгованості;

боротьба проти корупції в міжнародному масштабі;

допомога країнам, що пережили збройні конфлікти;

надання допомоги бідним країнам.

банк видає кредити безпосередньо урядам або ж під їх гарантію. Кредити зазвичай надаються на тривалий строк, від 12-ти до 20-ти років, а пільгові позички – на 3 – 5 років.

Основною організацією групи Всесвітнього банку є **Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)**, який був заснований разом з МВФ у 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р.

Учасниками МБРР можуть бути лише країни – члени МВФ.

Основна мета діяльності МБРР – сприяння розвитку економіки країн – членів МБРР шляхом надання довгострокових кредитів і гарантування приватних інвестицій.

Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що зазнали втрат унаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою.

Інші організації, що входять до групи Всесвітнього банку, спеціалізуються на певних напрямках діяльності.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) – дочірня організація МБРР. Була створена в 1960 р. для надання країнам, що розвиваються, кредитів і позик на більш пільгових, ніж в МБРР, умовах.

Мета МАР – усунення нерівності між країнами й усередині країн, особливо в здобутті початкової освіти, елементарного медичного обслуговування, а також забезпечення доступу до суспільних благ. Крім того, до сфери Асоціації належать фінансування проектів охорони навколишнього середовища, розвиток приватного підприємництва, побудова адекватної ринкової інфраструктури.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) створена в 1956 р., надає позики та здійснює пайове фінансування проектів у приватному секторі країн, що розвиваються.

До складу МФК входять 178 країн-членів, які спільно визначають її політику та затверджують інвестиційні проекти. Для вступу в МФК країні необхідно бути членом МБРР.

Завдання МФК: сприяння економічному розвитку шляхом підтримки приватного сектора, надання довгострокових кредитів, гарантій, консультативні послуги різного роду.

Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантіях (МАГІ) засновано в 1988 р. і є наймолодшим членом групи Всесвітнього банку.

Ціль МАГІ – заохочення іноземного прямого інвестування в держави, що розвиваються, для прискорення їх економічного зростання.

МАГІ сприяє залученню іноземних інвестицій у країни, що розвиваються, надаючи іноземним інвесторам гарантії від збитків, пов'язаних з такими некомерційними ризиками, як експропріація, неконвертованість валюти й обмеження на переказ коштів за кордон, а також військові дії та цивільне безладдя. Крім того, МАГІ надає країнам технічну допомогу в поширенні інформації про інвестиційні можливості в різних регіонах [29].

Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних спорів (МЦВІС) – незалежна організація, що створена в 1965 р. на підставі Конвенції щодо врегулювання інвестиційних спорів між країнами та громадянами різних держав.

Мета МЦВІС – сприяти примиренню сторін і надавати арбітражні послуги на основі положень Конвенції у разі виникнення спорів щодо інвестиційних питань між країнами, що уклали контракти із центром.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) був створений в 1990 р. з метою надання допомоги колишнім соціалістичним країнам Центральної та Східної Європи у формуванні ринкових відносин.

Членами ЄБРР можуть бути європейські країни, а також члени МВФ. Штаб-квартира Банку перебуває в Лондоні.

У своїй діяльності ЄБРР сприяє:

розвитку промислового виробництва та фінансового сектора;

активізації інвестиційної діяльності;

проведенню структурних і галузевих реформ;

розвитку конкуренції, приватизації та підприємництва;

зміцненню фінансових організацій і правових систем;

розвитку адекватної інфраструктури для підтримки приватного бізнесу;

упровадженню надійно працюючої системи корпоративного управління, зокрема з метою вирішення природоохоронних проблем.

ЄБРР не фінансує такі види діяльності, як:

оборонна промисловість;

тютюнова промисловість;

проведення коштів, заборонених міжнародним правом;

ігорний бізнес;

проведення та процеси, що негативно впливають на навколишнє середовище.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) – перший міжнародний банк. Був створений в 1930 р.

Метою створення БМР було сприяння співробітництву центральних банків країн-учасниць і забезпечення міжнародних розрахунків між ними.

Основні функції БМР:

забезпечення сприятливих умов для міжнародних фінансових операцій;

виконання ролі довіреної особи у проведенні міждержавних розрахунків учасників;

проведення депозитно-позикових, фондових та інших операцій (у тому числі із золотом), а також здійснення міждержавного регулювання валютно-кредитних відносин;

зміцнення співробітництва між центральними банками;

спільне проведення міжнародних операцій;

проведення консультацій щодо валютно-кредитних операцій.

10.5. Міжнародні розрахунки

Ефективність міжнародних валютно-кредитних і розрахункових операцій забезпечує Світова міжбанківська фінансова телекомунікаційна мережа, яка не визнає національних кордонів (**SWIFT/СВІФТ – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications**). Основне її завдання полягає в передаванні будь-якої банківської та фінансової інформації на базі засобів сучасної телекомунікаційної техніки. Щоденно у світі передається до 200 млн повідомлень. Центри комунікації розташовані в Брюсселі (Бельгія), Амстердамі (Голландія) та Кульпепері (штат Вірджинія, США) [76].

Сьогодні в системі СВІФТ бере участь понад 6 000 банків із понад 150 країн світу. У березні 1993 р. Україна ввійшла до системи SWIFT.

SWIFT є універсальною банківською комунікаційною мережею. Передані доручення враховуються у вигляді переказу на відповідних рахунках "ностро" та "лоро", як і з використанням традиційних платіжних документів [52].

Основне завдання SWIFT – швидкісне передання банківської і фінансової інформації, її сортування та архівування на базі засобів обчислювальної техніки [37].

Основне досягнення SWIFT – створення та використання стандартів банківської документації, призначеної для електронної обробки, що визнані Міжнародною організацією інформації (ISO). Це дозволило запобігти багатьом труднощам і похибкам у здійсненні міжнародних міжбанківських розрахунків в умовах рівного для всіх учасників доступу до швидкісної мережі передавання даних, високого ступеня контролю та захисту від несанкціонованого доступу.

Системи міжбанківської комунікації з перевагами стандартів існують і на національному рівні: британська ЧАПС, французька САЖИТЕР, американська ЧІПС, швейцарська СІК та ін.

Членом SWIFT може стати будь-який банк, що має відповідно до національного законодавства право на здійснення міжнародних банківських операцій. Поряд з банками-членами є дві інші категорії користувачів мережі SWIFT – асоційовані члени й учасники. До першої належать філії та відділення банків-членів, вони не є акціонерами і не зможуть взяти участь в управлінні справами суспільства. Так звані учасники SWIFT – фінансові інституції (не банки): брокерські та дилерські контори, клірингові та страхові компанії, інвестиційні компанії, які отримали доступ до мережі в 1987 р. [52].

Як показує практика, витрати банків на участь у системі SWIFT (головним чином на встановлення сучасного обладнання) окупаються зазвичай протягом п'яти років.

Робота в мережі SWIFT надає користувачам ряд переваг [52]:

надійність передавання повідомлень, що забезпечується побудовою мережі, спеціальним порядком передання та прийому повідомлення за рахунок "гарячого" резервування кожного з елементів мережі;

Мережа гарантує повну безпеку через багаторівневу комбінацію фізичних, технічних і організаційних методів захисту; забезпечує повне збереження та таємність переданих відомостей;

скорочення операційних витрат у порівнянні з телексом зв'язком;

швидкий спосіб передавання повідомлень у будь-який регіон світу, що перебиває показники окремих каналів зв'язку;

оскільки платіжні документи надходять у систему в стандартизованому вигляді, це дозволяє автоматизувати обробку даних і підвищити ефективність роботи банку;

SWIFT гарантує своїм членам фінансовий захист: якщо з вини SWIFT протягом доби повідомлення не досягло адресата, то Мережа бере на себе всі прямі та непрямі витрати, яких зазнав клієнт через це запізнення;

у зв'язку з тим, що міжнародний і кредитний оборот концентрується на користувачах SWIFT, підвищується конкурентоспроможність банків-членів Мережі.

Недоліками системи SWIFT є:

з точки зору користувачів – витратність вступу. Витрати банку щодо вступу до SWIFT становлять 160 – 200 тис. дол. Це створює проблеми для дрібних і середніх банків;

сильна залежність внутрішньої організації від складної технічної системи (небезпека збоїв та інші технічні проблеми);

скорочення можливостей щодо користування платіжними кредитом (на час проходження документа): скорочується період між дебетом і кредитом рахунків, на яких відображається даний переказ.

TARGET (Trans-European Automated Real Time Gross Settlement Express Transfer System) – Транс'європейська автоматизована система валових розрахунків у режимі реального часу.

Система призначена для здійснення великих платежів, оброблених індивідуально в реальному масштабі часу з безвідкличним валютуванням у день операції. TARGET в рамках таких операцій, як:

операції відкритого ринку та інші грошові операції між Європейським центральним банком і національними центральними банками різних країн;

розрахунки в рамках фінансових операцій між комерційними банками; великі платіжні операції клієнтів комерційних банків [52].

Здійснення комерційних операцій через зазначену систему в значній мірі обмежується високою вартістю проведення платежів і необхідністю тримати значний обсяг ліквідних коштів на спеціальних рахунках у центральних банках.

Переваги системи TARGET:

негайне завершення кредитових проводок на рахунках, оскільки платежі будуть здійснюватись тільки за наявності достатнього покриття або забезпечення, наданого банком платника;

здійснення операцій в реальному масштабі часу;

вільний доступ;

надійна технологія SWIFT.

Недоліки системи TARGET:

відносно висока вартість;

обмежена можливість обробки великих обсягів операцій.

Система **FEDWIRE (Федеральна автоматизована система грошових переказів)** належить Федеральній резервній системі США, і є електронною мережею для переказів грошових коштів і цінних паперів. Пов'язує дванадцять банків Федеральної резервної системи з понад 11 тис. депозитних установ, що мають резервні та клірингові рахунки в федеральній резервній системі. Урядові відомства також користуються послугами системи [52].

Перекази в системі FEDWIRE розподіляють на дві категорії: міжбанківські операції. Вони включають перекази: федеральних коштів; за рахунок взаєморозрахунків; банківських позик; перекази за третьою стороною. До них відносять: перекази цінних паперів, комерційні та валютні перекази.

FEDWIRE є системою валових розрахунків, оскільки кожен переказ грошових коштів здійснюється індивідуально, з обробкою та вважається остаточним і безвідкличним.

CHIPS (Clearing House Interbank Payment System) – електронна система міжбанківських клірингових розрахунків, керується Нью-Йоркської асоціацією розрахункових палат (NYCHA).

Система CHIPS почала працювати в 1971 р. Тоді в ній брало участь всього дев'ять членів NYCHA, а кількість операцій становило 800 тис. переказів на загальну сумі 1 000 млрд доларів США. У 1974 р. система поширила свої операції вже на п'ятдесят шість учасників.

Членами NYCHA є одинадцять найбільших нью-йоркських банків. Кожен з них представлений в Комітеті розрахункової палати, який встановлює правила з управління CHIPS. Будь-яка фінансова установа має право звернутись з проханням про прийняття його в CHIPS, якщо вона відповідає кільком мінімальним вимогам.

CHIPS функціонує як центр передавання платіжних розпоряджень, який також підраховує і реєструє обсяги угод між учасниками. Система CHIPS працює на основі денного міжбанківського кредиту. Усі учасники починають кожен робочий день з нульовим сальдо на своїх рахунках, куди одночасно зараховуються і дебет, і кредит [52].

Висновки

Таким чином, у цьому розділі узагальнені теоретичні аспекти структури міжнародних фінансів, функціонування валютних ринків і застосування різних конверсійних операцій з іноземною валютою. Сегменти міжнародного фінансового ринку, створюючись на різних принципах і з різною метою, дозволяють на високому якісному рівні та в стислі терміни обслуговувати міжнародні фінансові потоки та валютні операції.

Рекомендована література [29; 35; 40; 43; 49].

Практична частина

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність міжнародного фінансового ринку?
2. Що розуміють під світовою валютною системою та які її складові?
3. Що розуміють під валютою і яка існує класифікація валют?
4. Які існують методи котирування іноземних валют?
5. У чому полягає сутність валютного курсу?
6. У чому полягає сутність міжнародного кредитного ринку?
7. Наведіть класифікацію валютних операцій.
8. У чому полягає сутність операції на умовах "спот"?
9. У чому полягає сутність операції на умовах "форвард"?
10. Охарактеризуйте роль системи SWIFT у здійсненні валютних операцій.

Тести

1. Міжнародні фінанси – це:

а) договірно-правова форма організації валютних відносин між групою країн;

б) переміщення капіталу між країнами у пошуку більш вигідної сфери застосування;

в) сукупність економічних відносин, пов'язаних з міжнародним рухом фінансових ресурсів, тобто зі створенням і використанням коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами;

г) форма організації міжнародних грошових відносин, сукупність правил і механізмів, що забезпечують співвідношення між валютами.

2. Функція міжнародних фінансів, яка узагальнює грошовий розподіл і перерозподіл світового продукту, – це:

а) аналітична;

б) розподільча;

в) контрольна;

г) організаційно-трансфертна.

3. Розрізняють такі види валютних систем:

а) національну, регіональну та міжнародну;

б) національну, регіональну, міжнародну та світову;

- в) національну, регіональну та глобальну;
- г) національну, регіональну та світову.

4. Валюта – це:

- а) грошова одиниця іноземної держави;
- б) національна грошова одиниця;
- в) грошова одиниця будь-якої країни;
- г) усі відповіді правильні.

5. Валютний ринок – це:

а) сфера економічних відносин, що виникають у ході операцій з купівлі – продажу іноземної валюти та цінних паперів в іноземній валюті, а також операцій з інвестування валютного капіталу;

б) система контролю за припливом і відпливом іноземної валюти з країни в країну;

в) система нормативних правил, установлених законодавчим або адміністративним чином і спрямованих на обмеження валютних операцій;

- г) усі відповіді правильні.

6. Під валютним арбітражем розуміють:

а) систему розрахунків в іноземній валюті;

б) купівлю чи продаж валюти з метою отримання прибутку від різниці валютних курсів;

в) метод хеджування валютних ризиків;

г) систему розрахунків в іноземній валюті, що базується на взаємному зарахуванні боргових зобов'язань з наступним переказом сальдо;

д) метод отримання кредиту в іноземній валюті.

7. Валютна операція, що поєднує купівлю – продаж двох валют на умовах негайного постачання з одночасною контроперацією на певний термін з тими ж валютами, – це:

а) своп;

б) спот;

в) опціон;

г) хеджування.

8. Міжнародний кредит – це:

а) операція з продажу зарубіжних рахунків до отримання поставальниками експортної продукції комерційним банкам або спеціалізованим компаніям;

б) цінні папери з фіксованим доходом, що випускаються на внутрішніх ринках у місцевих валютах, а також на міжнародних ринках в іноземних або євровалютах;

в) система економічних відносин, що виникають між кредиторами та позичальниками різних країн;

г) форма руху позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, де кредиторами та позичальниками виступають суб'єкти різних країн.

9. МВФ було створено відповідно до:

а) Бреттон-Вудської валютної системи;

б) Паризької конференції;

в) Кінгстонської угоди;

г) Маастрихтського договору.

10. Короткострокове фінансування держав, що відчувають проблеми з платіжним балансом здійснює:

а) МБРР;

б) МВФ;

в) ЄЦБ;

г) МАР.

Практичні завдання

Завдання 10.1. Англійська компанія "XYZплюс", маючи в одному з банків Великобританії рахунок у фунтах стерлінгів, повинна оплатити 50 000 доларів США компанії "Ітелієн Транспорт Компані", яка знаходиться в Генуї (Італія). Компанії звернулись до банку за консультацією з приводу конвертації валюти. Поясніть рекомендації, які банк повинен надати клієнтам щодо конвертації валюти, та методи, за допомогою яких можна здійснити переказ.

Завдання 10.2. Розрахуйте відсоток девальвації та ревальвації, якщо в Україні станом на: 01.01.2016 року 1 долар США = 22,04 грн – 23,01 грн, на 01.01.2017 року 1 долар США = 28,70 грн – 29,50 грн.

Завдання 10.3. Українська фірма експортує товари в Німеччину на 14 860 тис. грн. Ринкова ціна складає 4 100 євро. У період експортного продажу обмінний курс гривні був 32,06 – 33,17 євро. Визначте очікуваний прибуток від експортного продажу.

Рекомендована література

1. Азаренкова Г. М. Фінанси підприємств : навч. посіб. для самоств. вивчення дисципліни / Г. М. Азаренкова, Т. М. Журавель, Р. М. Михайленко. – 2-ге. вид., випр. і доп. – Київ : Знання-Прес, 2006. – 288 с.
2. Амбросов В. Я. Фінанси : навч. посіб. / В. Я. Амбросов. – Харків : ХНТУСГ, 2008. – 198 с.
3. Базецька Г. І. Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері [текст] : навч. посіб. / Г. І. Базецька, Л. Г. Суботовська, Ю. В. Ткаченко. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 292 с.
4. Балабанов И. Т. Финансовый менеджмент. Теория и практика / И. Т. Балабанов. – Москва : Перспектива, 2009. – 656 с.
5. Бердар М. М. Фінанси підприємств : навч. посіб. / М. М. Бердар. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
6. Бланк И. А. Стратегия и тактика управления финансами / И. А. Бланк. – Киев : МП "ИТЕМ лтд Украина", 1996. – 534 с.
7. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Эльга; Ника-Центр, 2004. – 656 с.
8. Близнюк О. П. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства / О. П. Близнюк, А. П. Горпинченко // Вісник Міжнар. Слов'янського ун-ту. – 2012. – № 2. – С. 1–7.
9. Бригхэм Ю. Финансовый менеджмент. Экспресс-курс / Ю. Бригхэм, Дж. Хьюстон; пер. с англ. – 4-е изд.– Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 544 с.
10. Бюджетна система : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.
11. Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн. – Москва : Вильямс, 2006. – 1232 с.
12. Вдовенко Л. О. Фінанси : навч. посіб. / Л. О. Вдовенко. – Київ : ЦУЛ, 2010. – 149 с.
13. Вишневский В. П. Налогообложение: теории, проблемы, решения / В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская; под ред. В. П. Вишневского. – Донецк : ДонНТУ; ИЭП НАН Украины, 2006. – 504 с.
14. Внукова Н. М. Страхування: теорія та практика : навч. посіб. / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко; за заг. ред. проф. Н. М. Внукової. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 655 с.
15. Воробйов Ю. М. Особливості формування фінансового капіталу підприємств / Ю. М. Воробйов // Фінанси України. – 2013. – № 2. – С. 77–85.

16. Голов С. Ф. Фінансовий та управлінський облік / С. Ф. Голов, В. І. Єфименко. – Київ : Автоінтерсервіс, 1996. – 544 с.
17. Государственные и муниципальные финансы : учебник / под общ. ред. И. Д. Мацкуляка. – Москва : Изд-во РАГС, 2003. – 680 с.
18. Гривківська О. В. Збірник задач та тестів з дисципліни "Фінанси підприємств" : навч. посіб. [для студ. екон. спец. вищих навч. закладів] / О. В. Гривківська. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 100 с.
19. Гридчина М. В. Налоговая система в Украине / М. В. Гридчина, Н. И. Вдовиченко, А. В. Калина; под ред. М. В. Гридчиной. – Київ : МАУП, 2000. – 125 с.
20. Данілов О. Д. Податкова система та шляхи її реформування / О. Д. Данілов, Н. П. Фліссак. – Київ : Парламентське вид., 2001. – 216 с.
21. Данілов О. Д. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / О. Д. Данілов, Т. В. Паєнтко. – Київ : ЦУЛ, 2011. – 256 с.
22. Дем'янишин В. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах / В Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Випуск 2 (11). – С. 34–49.
23. Дікань Л. В. Податкова система / Л. В. Дікань, Т. С. Воїнова. – Харків : Вид. ХДЕУ, 2002. – 252 с.
24. Друри К. Управленческий и производственный учет : [учебник] / К. Друри ; пер. с англ. – Москва : ЮНИТИ– ДАНА, 2002. – 1017 с.
25. Завгородний В. П. Налоги и налоговый контроль в Украине / В. П. Завгородний. – Київ : АСК, 2000. – 658 с.
26. Іванов Ю. Б. Податкова система : підручник / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк; за ред. Ю. Б. Іванова. – Київ : Атіка, 2006. – 920 с.
27. Игошин Н. В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование : Учебник для студентов вузов / Н. В. Игошин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 448 с.
28. Іжевський П. Г. Фінанси : навч. посіб. / П. Г. Іжевський, О. В. Кошонько. – Львів: "Магнолія 2006", 2013.– 373 с.
29. История русской экономической мысли. В 3-х т. Т.1 / под ред. А. И. Пашкова. – Москва : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. – 700 с.
30. Кирейцев Г. Доходи і витрати в бухгалтерському обліку підприємства : практичне керівництво / Г. Кирейцев. – Дніпропетровськ : ТОВ "Баланс-Клуб", 2015. – 112 с.
31. Коба О. В. Витрати підприємства та їх класифікація для потреб управління й економічного аналізу / О. В. Коба, Ю. Ю. Миронова

// Причорноморські економічні студії. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2016. – Вип. 4. – С. 99–103.

32. Ковалев В. В. Введение в финансовый менеджмент / В. В. Ковалев. – Москва : Финансы и статистика, 2007. – 768 с.

33. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – Київ : Знання, 2005. – 485 с.

34. Ковальчук С. В. Фінанси : навч. посіб. / С. В. Ковальчук. – Львів : Новий Світ-2000, 2013. – 567 с.

35. Козак Ю. Г. Міжнародна економіка в питаннях та відповідях : підручник / Ю. Г. Козак. – Київ : Центр учбової літератури, 2017. – 228 с.

36. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 р. – № 30. – Ст. 141.

37. Кравчук Н. Я. Міжнародні фінанси : навч.-метод. посіб. У 2-х частинах. Ч. 1 / Н. Я. Кравчук, О. С. Пруський, О. Я. Колісник. – Тернопіль : Vector, 2011. – 320 с.

38. Крайник О. П. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / О. П. Крайник. – Київ : Дакор, 2000. – 260 с.

39. Крамаренко Г. О. Фінансовий менеджмент : підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 520 с.

40. Кремень О. І. Фінанси : навч. посіб. / О. І. Кремень, В. М. Кремень. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 447 с.

41. Кучерявенко Н. П. Основы налогового права: учеб. пособ. / Н. П. Кучерявенко. – Харків : Легас, 2003. – 384 с.

42. Лемішовський В. І. Бюджетні установи: бухгалтерський облік та оподаткування / В. І. Лемішовський. – Львів: Нац. ун-т "Львівська політехніка"; "Інтелект-Захід", 2007. – 1104 с.

43. Литвин М. В. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції : навч. посіб. / М. В. Литвин, Н. В. Стукало. – Донецьк : РВВ ДНУ, 2014. – 64 с.

44. Малютін О. К. Фінансова система та її значення в економічному розвитку України / О. К. Малютін // Фінанси України. – 2014. – № 4. – С. 97–100.

45. Матросова В. О. Проблеми фінансування бюджетних організацій на основі кошторису / В. О. Матросова, О. В. Хижняк // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 2. – С. 92–95.

46. Международные валютно-кредитные отношения : учебник для вузов / под ред. Л. Н. Красавиной. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2014. – 543 с.

47. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці / П. В. Мельник. – Ірпінь : Академія держ. податкової служби України, 2001. – 364 с.
48. Міжнародні фінанси : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака – 5-те вид. перероб. та доп. – Київ – Катовіце : Центр учбової літератури, 2014. – 348 с.
49. Міжнародні фінанси : навч. посіб. / [І. І. Дьяконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін.] ; за ред. д. е. н., проф. М. І. Макаренка та д. е. н., доц. І. І. Дьяконової. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 548 с.
50. Миляков Н. В. Финансы : учебник / Н. В. Миляков. – 2-е изд. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – 543 с.
51. Місцеві фінанси у схемах і таблицях : навч. посіб. / [М. А. Гапонюк, А. Є. Буряченко, В. П. Яцюта та ін.]; за заг. ред. В. М. Федосова. – Київ : КНЕУ, 2010. – 600 с.
52. Мокеева Н. Н. Международные валютно-кредитные отношения : учеб. пособ. / Н. Н. Мокеева, А. Ю. Казак, О. Б. Веретенникова. – Екатеринбург : Издательство АМБ, 2006. – 280 с.
53. Монаєнко А. О. Фінансова діяльність держави як категорія фінансового права / А. О. Монаєнко // Право України. – 2010. – № 9. – С. 162–171.
54. Найденко О. Є. Обґрунтування принципів оподаткування як основи зростання конкурентоспроможності економіки країни / О. Є. Найденко, А. О. Єніна-Березовська // Бізнес Інформ. – 2016. – № 10. – С. 291–303.
55. Налоги : учебник для вузов / под. ред. проф. Д. Г. Черника. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 444 с.
56. Налоги : учеб. пособ. / В. В. Буряковский, В. Я. Кармазин, С. В. Каламбет и др.; под ред. В. В. Буряковского. – Днепропетровск : Пороги, 1998. – 640 с.
57. Наумік К. Г. Страхування та страхові послуги : конспект лекцій для слухачів груп післядипломної освіти / К. Г. Наумік. – Харків : ХДЕУ, 2004. – 50 с.
58. Непочатенко О. О. Фінанси підприємств : підручник / О. О. Непочатенко, Н. Ю. Мельничук. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 504 с.
59. Норд Г. Л. Особливості фінансування та казначейського обслуговування бюджетних установ на прикладі ВНЗ [Текст] / Г. Л. Норд, Н. О. Руденко // Наукові праці. – 2011. – Вип. 149. – Т. 161. – С. 61–66.

60. Партин Г. О. Фінансовий менеджмент / Г. О. Партин, Н. Є. Се-люченко. – Львів : Вид. Нац. Ун-ту "Львівська політехніка", 2010. – 332 с.
61. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – Київ : Знання-Прес, 2006. – 607 с.
62. Пігуль Н. Г. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта // Вісник Академії митної служби України. – 2010. – № 2 (44). – С. 94–101.
63. Погожа Н. В. Проблемні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства в умовах рецесії України / Н. В. По-гожа // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 2 (45). – С. 144–149.
64. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 6-те вид., перероб. і допов. – Київ : КНЕУ, 2006. – 552 с.
65. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів : наукове видання / Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, К. В. Давискіба та ін.; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Ю. Б. Іванова. – Харків : ХНЕУ, 2004 – 240 с.
66. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики нало-гов : учеб. пособ. / В. М. Пушкарева. – Москва: Финансы и статистика, 2001. – 256 с.
67. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. – 4-те вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 312 с.
68. Савчук В. П. Практическая энциклопедия. Финансовый менедж-мент / В. П. Савчук. – Москва : Companion Group, 2008. – 880 с.
69. Савчук В. П. Финансовый менеджмент предприятий: практиче-ские вопросы с анализом деловых ситуаций / В. П. Савчук. – Киев : Максимум, 2001. – 600 с.
70. Системы налогообложения Украины и России: структура, проб-лемы, тенденции развития : монография / Ю. Б. Иванов, И. А. Майбуков. – Харьков : ИД "ИНЖЭК", 2009. – 520 с.
71. Сльозко О. О. Сучасні проблеми реформування світової фінан-сової системи : монографія / О. О. Сльозко, Т. О. Панфілова, С. В. Тере-щенко; за ред. О. О. Сльозко. – Київ : Ін-т світової економіки та міжна-родних відносин НАН України, 2013. – 194 с.
72. Смоляк В. А. Страхування : навч. посіб. / В. А. Смоляк. – Харків : ІНЖЕК, 2007. – 270 с.

73. Соколов А. А. Теория налогов / А. А. Соколов. – Москва : ООО "ЮрИнфоР-Пресс", 2003. – 506 с.
74. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А. М. Соколовська. – Київ: Знання-Пресс, 2004. – 454 с.
75. Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : [навч. посіб.] / В. В. Сопко. – Київ : КНЕУ, 2006. – 526 с.
76. Соскін О. І. Міжнародні фінанси : навч.-метод. посіб. / О. І. Соскін. – Київ : Національна академія управління, 2011. – 300 с.
77. Теорія фінансів : підручник / [П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін.] ; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
78. Тлумачний словник сучасної української мови : [Текст] / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – Київ : Ірпінь ; Перун, 2005. – 1728 с.
79. Федосов В. М. Бюджетна система : підручник / В. М. Федосов. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 871 с.
80. Федосов В. М. Податкова система України : підручник / В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко; за ред. В. М. Федосова. – Київ : Либідь, 1994. – 464 с.
81. Фещенко Л. В. Бюджетна система України : навч. посіб. / Л. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук; за ред. Л.В. Фещенко. – Київ : Кондор, 2008. – 440 с.
82. Фінанси: курс для фінансистів : підручник / [П. Ю. Буряк, О. Б. Жихор, Б. А. Карпінський та ін.]; за ред. д. е. н., проф. П. Ю. Буряка, д. е. н., проф. О. Б. Жихор. – Київ : Хай-Тек Прес, 2010. – 528 с.
83. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2012. – 687 с.
84. Финансовое управление компанией / под общ. ред. Е. В. Кузнецовой. – Москва : Фонд "Правовая культура", 1995. – 383 с.
85. Финансовый менеджмент / под ред. Г. Б. Поляк. – Москва : Волтер Клувер, 2009. – 608 с.
86. Финансовый менеджмент: Теория и практика : учебник / под ред. Е. Стояновой. – Москва : Перспектива, 2009. – 656 с.
87. Фінансовий менеджмент : підручник / [кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін]. – Київ : КНЕУ, 2005. – 535 с.
88. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент : підручник / В. М. Шелудько. – Київ : Знання, 2006. – 439 с.

89. Шило В. П. Фінанси підприємств (за модульною системою навчання) : теорет.-практ. посібн. / В. П. Шило, С. Б. Ільїна, С. С. Боровська; за ред. В. П. Шила. – Київ : ВД "Професіонал", 2006. – 288 с.
90. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія-1, УАБС НБУ, 2008. – 348 с.
91. Юшко С. В. Бюджетна система : навч. посіб. / С. В. Юшко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. – 348 с.
92. Белый К. Краудинвестинг / К. Белый [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fingeniy.com/kraudinvesting>.
93. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
94. Васильчук І. Краудфандинг і краудінвестинг як фінансові інновації / І. Васильчук // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 11–12. – С. 59–67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/grsu_2013_11-12_8.
95. Воробйов Ю. М. Теоретичні засади формування і використання фінансових ресурсів в соціально-економічній системі держави / Ю. М. Воробйов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fbi.crimea.edu/arhiv/2009/nv_4-2009/003vorob.pdf.
96. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р № 436-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/436-15>.
97. Загальні вимоги до фінансової звітності : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 від 07.02.2013 р. № 73z [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
98. Зеленовский Е. Как работает краудинвестинг: немецкий опыт / Е. Зеленовский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dev.by/lenta/main/kak-rabotaet-kraudinvesting-nemetskiy-opyt>.
99. Кодекс законів про працю України, затверджений Законом України № 322-VIII-ВВР від 10.12.71 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1452768931925726>.
100. Краудінвестинг або краудфандинг: чи є перспективи розвитку в Україні? // Народний Депутат. – 2013. – № 95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nardepjournal.com/article/2013/95/KRAUDINVESTING-ABO-KRAUDFANDING-CHI-E-PERSPEKTIVI-ROZVITKU-V-UKRAINI>.

101. Крименко К. В. Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України / К. В. Крименко // Ефективна економіка. – 2015. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4190>.

102. Крухмаль О. В. Peer-to-peer кредитування в Україні: перспективи розвитку та виклики для банків / О. В. Крухмаль, О. С. Заєць // Інтернаука. – 2017. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/issues/2017/2/2002>.

103. Моторне (транспортне) страхове бюро України : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.mtsbu.ua/ua>.

104. Національний огляд щодо діяльності неприбуткового сектору з метою ідентифікації, попередження та боротьби з фінансуванням тероризму (2014 – I квартал 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160727/-Zmist0.pdf.

105. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 16/98-ВР від 14 січня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>.

106. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

107. Офіційний сайт Державної аудиторської служби України. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua>.

108. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>.

109. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

110. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua>.

111. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. – Режим доступу : <http://www.sfs.gov.ua>.

112. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.

113. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

114. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

115. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

116. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua>.

117. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. – Режим доступу : <https://nfp.gov.ua>.

118. Офіційний сайт Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.

119. Питання Державної спеціалізованої фінансової установи "Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву" : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2000 р. № 1604 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1604-2000-п>.

120. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

121. Показники виконання бюджету України 2015/2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/bjudzhet-potochnogo-roku>.

122. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 "Дохід" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0860-99>.

123. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0027-00>.

124. Положення про Державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1993 р. № 819 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/819-93-п>.

125. Порядок використання коштів резервного фонду бюджету, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 415 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-п>.

126. Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docs.dtkr.ua/doc/1023.2794.0>.

127. Про депозитарну систему України : Закон України № 5178-VI від 6 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5178-17/page>.

128. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1105-XIV від 23 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/print1452768931925726>.

129. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 9 липня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/print1465810930134527>.

130. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-III від 2.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14/print1452768931925726>.

131. Про зайнятість населення : Закон України № 5067-VI від 5 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/print1443284177666658>.

132. Про затвердження Порядку розподілу у 2016 році конфіскованих коштів та коштів, отриманих від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2016 р. № 842 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/842-2016-п>.

133. Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 675 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-%D0%BF>.

134. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України № 3668-VI від 8 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3668-17&p=1321293011676581>.

135. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-VI від 8 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/print1465810930134527>.

136. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

137. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1063/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011>.

138. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України № 875-XII від 21 березня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/875-12/print1445579913430515>.

139. Про пенсійне забезпечення : Закон України № 1788-XII від 5 листопада 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/print1465810930134527>.

140. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 р. № 584 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-п>.

141. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України № 4452-VI від 23 лютого 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.

142. Про систему оподаткування : Закон України № 1251-XII від 25.06.1991 р. (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>.

143. Про страхування : Закон України № 86/96-ВР від 07.03.96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/-laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/page>.

144. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/3480-15?test=kkMMfBEvM6xU.XbgZi2zqZkqHI4Qws80msh8le6>.

145. Столяров В. Ф. Принципи оподаткування в національних податкових системах країн з транзитивними економіками / В. Ф. Столяров,

О. В. Музиченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=253>[24].

146. Фінанси : практикум для студ. усіх напрямів підготовки (крім 6508, 6508/1) : навч.-метод. посіб. / О. Р. Романенко, Л. П. Даниленко, Л. П. Гладченко [та ін.]; за ред. О. Р. Романенко. – Київ : КНЕУ, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis.kneu.edu.ua>.

147. Финансы : учебник / под ред. В. В. Ковалева. – 3-е изд. – 2013. – 928 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://books.google.com.ua/books/about/Финаисы_Учебник_3_е_из.html?id=JcyzF48sZjsC8iredir_esc=y.

148. Что такое краудинвестинг? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://gain-profit.com/chto-takoe-kraudinvesting>.

149. Nesta Operating Company. An introduction to Crowdfunding [Electronic resource]. – Access mode : http://www.em-a.eu/fileadmin/content/REALISE_IT_2/REALISE_IT_3/IntroToCrowdfunding.pdf.

150. P2P- і P2B-lending actively replaces classical bank loans and deposits [Electronic resource]. – Access mode : <https://privatbank.ua/news/p2p-i-r2v-kreditovaniye-aktivno-zameschajet-klassicheskiye-bankovskije-kredity-i-depozity>.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Предмет фінансової науки. Сутність і функції фінансів	5
1.1. Визначення економічної категорії "фінансова наука".	
Предмет, методи та складові фінансової науки.....	5
1.2. Фінанси як специфічна форма суспільних відносин.....	10
1.3. Сутність фінансів як економічної, вартісної, розподільчої, історичної категорії	12
1.4. Фонди фінансових ресурсів	14
1.5. Функції фінансів.....	16
1.6. Фінансове забезпечення відтворювального процесу.....	22
Практична частина	23
Розділ 2. Фінансова система та фінансова політика держави	27
2.1. Сутність і структура фінансової системи	28
2.2. Сфери та ланки фінансової системи України.....	30
2.3. Сутність, завдання та принципи фінансової політики держави ...	38
2.4. Складові фінансової політики держави	40
2.5. Фінансовий механізм.....	43
2.6. Фінансове планування та прогнозування	48
2.7. Фінансовий контроль.....	52
2.8. Фінансові важелі.....	56
Практична частина	58
Розділ 3. Податки. Податкова система.....	65
3.1. Сутність і функції податків	65
3.2. Елементи податків	70
3.3. Класифікація податків і зборів.....	79
3.4. Податкова система: поняття та принципи її побудови.....	83
Практична частина	92
Розділ 4. Бюджет і бюджетна система.....	95
4.1. Сутність і призначення бюджету	96
4.2. Бюджетний устрій та бюджетна система	98
4.3. Бюджетний процес і бюджетні процедури	103
4.4. Система доходів бюджету	106
4.5. Система видатків бюджету.....	111
4.6. Міжбюджетні відносини та їх регулювання	116
4.7. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	119

4.8. Державний (місцевий) борг і видатки на його обслуговування	125
Практична частина	129
Розділ 5. Державні цільові фонди	135
5.1. Загальна характеристика державних цільових фондів	136
5.2. Пенсійний фонд України	137
5.3. Фонд соціального страхування	140
5.4. Фонд соціального страхування на випадок безробіття	143
5.5. Інші фонди	145
5.6. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування як основне джерело формування доходів цільових фондів	150
Практична частина	153
Розділ 6. Фінанси суб'єктів господарювання	157
6.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та принципи їх організації	158
6.2. Джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів підприємств	163
6.3. Класифікація доходів і витрат	168
6.4. Взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами	178
6.5. Фінанси бюджетних установ	181
6.6. Неприбуткова діяльність громадських формувань і добродійних фондів	184
Практична частина	187
Розділ 7. Фінансовий менеджмент	191
7.1. Теоретико-методичні основи фінансового менеджменту	192
7.2. Управління об'єктами фінансового менеджменту	195
7.3. Управління фінансовими ризиками суб'єкта господарювання ...	212
Практична частина	220
Розділ 8. Страхування. Страховий ринок	224
8.1. Економічна необхідність, сутність і функції страхування	224
8.2. Форми та види страхування	232
8.3. Фінансові результати страхових операцій. Страхові резерви та порядок їх формування	238
8.4. Страховий ринок. Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні	245

Практична частина	250
Розділ 9. Фінансовий ринок	252
9.1. Економічна сутність і функції фінансового ринку. Необхідність і передумови його створення	252
9.2. Структура фінансового ринку	259
9.3. Класифікація та характеристика основних інструментів фінансового ринку.....	267
9.4. Державне регулювання фінансового ринку	270
9.5. Особливості краудфандингових послуг	273
Практична частина	280
Розділ 10. Міжнародні фінанси	283
10.1. Теоретико-методичні основи міжнародних фінансів	284
10.2. Світова валютна система та принципи її функціонування... ..	287
10.3. Характеристика та структура міжнародного фінансового ринку	293
10.4. Міжнародні фінансові інститути.....	303
10.5. Міжнародні розрахунки	308
Практична частина	312
Рекомендована література.....	315

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Журавльова Ірина Володимирівна
Гаврильченко Олена Володимирівна
Полтініна Ольга Павлівна та ін.

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової*

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *І. В. Журавльова*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2017 р. Поз. № 3-ЕНП. Обсяг 330 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*